

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДАРСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

No. 5 (506), May, 1990, Vol. XLIII

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник

Члени Редакційної Колегії:

проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай, мгр О. Коваль,
проф. д-р В. Косик, інж. В. Олеськів, ред. Л. Полтава,
д-р Б. Стебельський, проф. П. Цимбалістий
Літературно-мовний консультант — Святослав Караванський

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 01 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1990 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	65 дол.	35 дол.	6 дол.
Австрія	700 шіл.	400 шіл.	65 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 40 дол.	20 дол.	4 дол.
Бельгія	2000 б.фр.	1100 б.фр.	200 б.фр.
Вел. Британія	ф.27.50	ф.15.00	ф.3.00
Канада	65 дол.	35 дол.	6 дол.
США	60 дол.	32 дол.	6 дол.
Німеччина	110 н.м.	60 н.м.	12 н.м.
Франція	300 фр.	175 фр.	30 фр.
Швеція	300 кор.	175 кор.	30 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.
Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.
Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 5 (506)

ТРАВЕНЬ, 1990

Річник XLIII

Зміст V-ої книжки

У Свято Героїв

Алла Коссовська: ПІСНЯ ПРО ГЕРОІВ	515
Олег Г. Мартович: НА СВЯТО ГЕРОІВ	517
Одарка Гусак: РОМАН ШУХЕВИЧ (До 40-ття з дня загибелі)	522
— В ДЕНЬ 23 ТРАВНЯ — Звернення КП ОУН з 1945 РОКУ	527

Питання національного визволення

Анатоль Бедрий: РОМАН ШУХЕВИЧ І СУЧАСНА БОРОТЬБА ЗА УССД	529
Володимир Болюбаш: СТАНОВЛЕННЯ І УПАДОК РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРСЬКОГО КОМУНІЗМУ (Закінчення, 2)	538
Григорій Приходько: РОМАНТИКА ЗАКЛИКІВ І БУДЕННІСТЬ ДІЙСНОСТІ	549
— ЩОДО ПИТАННЯ СПРАВЕДЛИВОГО РОЗПОДІЛУ СОЮЗНОГО БЮДЖЕТУ ПОМІЖ РЕСПУБЛІКАМИ ТА ІНШІ ПИТАННЯ (1989 рік)	558

Ярослав Гайвас: САГА ОСТАННЬОГО РЕЙДУ (Продовження. 4)	562

Церковно-релігійне поле

— ЗАКІНЧИЛИСЯ ПЕРЕГОВОРІ В СПРАВІ УКЦ	572
— ЗВЕРНЕННЯ ДО ПАПИ ІВАНА ПАВЛА II	573
— ЗАЯВА ЄПІСКОПАТУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ	574

Поезія, проза

Зіновій Красівський: ДЕКЛЯРАЦІЯ НАЦІОНАЛІСТА	578
ПОВСТАНЕЦЬ УПАВ	578
Марко Босслав: МОЛИТВА ПОВСТАНЦЯ	579
МАР-КА: У ПАМ'ЯТЬ КАТЕРИНИ ЗАРИЦЬКОЇ	580

о. Євген Небесняк, ЧДБ: ХРЕСТОМАТІЯ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ — Передмова і «СЛОВО О ЗАКОНІ Й БЛАГОДАТІ» (Продовження. 2)	583
Ірина Федик: ТАРАС ШЕВЧЕНКО МОВОЮ ЕСПЕРАНТО	593
Дмитро Гриньків: ДЗВОНІ, В ЯКИХ ПАЛАЄ БІЛЬ УКРАЇНИ	598

Наука, дослід

Володимир Янів: АНАЛІЗ ШЕВЧЕНКОВОГО «КОБЗАРЯ» З ПОГЛЯДУ СОЦІАЛЬНИХ ПРЯМУВАНЬ ПОСЛУХУ Й СПРОТИВУ В УКРАЇНЦІВ (Прод. 3)	601
Д-р Михайло Боровик: ПОХОРОНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	614
Володимир Ленік: УКРАЇНСЬКА ОРГАНІЗОВАНА МОЛОДЬ (Продовження. 9)	623

Огляди, рецензії

Володимир Жила: ШЕ ОДИН ПОТУЖНИЙ ПЕРЕКЛАД	635
А. В. Б.: БУДЬМО СПАДКОЄМЦЯМИ ІДЕЙ І ПОЛІТИКИ ПОЛК. Є. КОНОВАЛЬЦЯ	637

З листів до Редакції

В. Бойчук, Англія	640

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА», ЛОНДОН

СИМОН ПЕТЛЮРА

* 10.5.1879 — † 25.5.1926

«Українські мечі перекуються на рала тільки тоді, коли гасло — Незалежна Українська Держава — перетвориться в дійсність, і забезпечить отому ралові можливість зужиткувати рідну плодючу землю з її незчисленими багатствами не для потреб... якогось інтернаціоналу, а для устаткування і зміцнення власного державного добра та збагачення рідного народу».

«Спротиви, які зустрінемо на нашому шляху будуть велетенські. Бож віднова Соборної Української Національної Держави сама собою однозначна з ліквідацією московської імперії, як і польського історичного імперіялізму, спричинить таку докорінну перебудову цілого Сходу Європи і великої частини Азії, що це з konieczности вплине й на політичний вигляд всієї решти світу».

СВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ

* 14.6.1891 — † 23.5.1938

У Свято Героїв

Алла КОССОВСЬКА

ПІСНЯ ПРО ГЕРОЇВ

Заспів

Про героїзм так тяжко щось сказати,
Щоб в сказанім дзвеніли чисті тони,
Можливо краще просто у поклони
Схилити голову перед лицем посвяти.

Але коли самі із серця линуть
Слова, як перли чисті і правдиві,
Співай, поете! Прихили коліна
І стань бояном чесним, незрадливим!

* * *

У Карпатах шумлять ліси,
У Карпатах мовчать могили.
Було в матері трое синів
І всі три їй однаково милі.
Всіх носила під серцем своїм,
Всіх однаково ніжне любила.
Коли ж вдарив на обрії грім,
Зберегти не змогла, не посміла.
Розійшлись по карпатських стежках,
По незнаних тернистих дорогах,
Воювали у рідних лісах,
За святу, за свою перемогу.
В руки ката попався один,
Наймолодший, гарячий, завзятий,
Його звали, як батька, Мартин,
Мартусем його кликала мати.
Неймовірне, страшне це було!
Ще в дорозі його катували,
Привезли Мартуса у село,
На очах материнських карали.
Вимагали, щоб видав усіх,
Кого рідні ліси заховали,

Кров спливала на втоптаний сніг,
Як троянди на ній розцвітали.
«Говори!» — били знову і знов,
«Говори! Пожальй свою матір!»
Та мовчав він, ковтаючи кров,
Хоч і знав, хоч і що мав сказати.
На смертельно-блідому лиці
Материнські, замучені очі:
«Сину мій, мій Мартусю, мовчи!» —
Сині губи беззвучно шепочуть.
Він мовчав. Затягали петлю
На зворушливо-юній шиї,
І в очах погасили зорю
Закривавлені, довгі вії...
У Карпатах шумлять ліси,
У Карпатах мовчать могили.
Скільки згинуло тут краси,
Скільки молодости відшуміло!
Край села є могила сумна,
Знають всі її люди в окрузі,
Височіє під лісом вона,
Поховали Мартина в ній друзі.
Поховали разом і стару,
Шану їм віддали, як героям,
І рушничная сальва в бору
Відгукнулась потужно луною.
І як символ безсмертя стоїть
Одинока Мартина могила,
Наче хоче запевнити світ
В невмирущості нашої сили,
Сили духа, що рве до змагань,
Що на волю народу обпертий,
Що не знає ніяких вагань,
Віч-на-віч зустрічаючись з смертю.

Америка, Нью-Йорк, 1967

Із «Слово і Зброя», Антологія української поезії присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942-1967, рік появи — 1968.

Олег Р. МАРТОВИЧ

НА СВЯТО ГЕРОЇВ

(За журналом «СУРМА», травень 1949, скорочено)

Кривавими буквами записані в історії української революційно-визвольної боротьби останніх тридцяти років травневі дні. Дня 3-го травня 1925 року згинув трагічною смертю в тюрмі ідеолог українського самостійницького руху, організатор української збройної сили в добу визвольних змагань МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ.

Дня 23-го травня 1938 року згинув розірваний пекельною машиною на вулиці Роттердаму Провідник Українських Націоналістів, керівник революційно-визвольної боротьби українського народу проти окупантів, командир Січових Стрільців у добу визвольних змагань, полковник ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ.

Це найвидатніші жертви й найважчі незаступимі втрати, які понесла українська нація в роках між двома світовими війнами. По програних визвольних змаганнях в 1917-1921 рр. і втраті власної державности смерть Симона Петлюри й Євгена Коновальця — це найважча втрата, якої зазнала українська нація за останні 30 років. Щоб зліквідувати революційно-визвольний змаг української нації, неможливий ворог української державности вдарив по тих, що могли стати для нього смертельною загрозою. Надсилаючи вбивників, Москва знала добре, куди треба влучити. Вона влучала не тільки по організаторах і провідниках визвольної боротьби української нації, але вимірювала удар по тих, що були вже уосібленням самої ідеї, що були виявом волі нації, її виразником і голосом! Москва хотіла зломити переможний похід української революції, яку організували й очолювали *Петлюра й Коновалець*.

Та дарма! Пролита за Україну кров її кращих синів напоїла велику ідею боротьби за українську національну волю та державність, розвинула її силу й притягнула до неї широкі маси тих, в яких жилах тече українська кров.

Українська нація тільки у відносно невеликих відступах часу мала змогу мирно розвиватися і творити вільно власні життєві форми. Протягом віків аж до сьогодні Україна була ареною великих і затяжних боїв, що приносили нам великі людські й матеріальні втрати. І тільки завдяки великій життєздатності українсь-

кого народу, тільки тому, що навіть у найбільш критичних моментах нашої історії знаходились люди, як сл. пам. Головний Отаман Симон Петлюра і полковник Євген Коновалець, що мали відвагу взяти на себе весь тягар боротьби — наш народ зберіг за собою батьківську землю й продовжує далі змагання за здійснення своїх ідеалів, які тривають до сьогодні.

Це очевидне, що здобуття волі й незалежності вимагає від поневоленої нації *надлюдських* зусиль, трудів та важких жертв. Поневолена нація, що бореться з надзвичайно сильним окупантом, мусить бути приготована на довгу й жертвенну боротьбу, мусить ступати шляхом обильно скропленим кров'ю власною і чужою, позначеним дуже часто дімаючими невдачами, дуже часто без вигляду на скорий успіх. Це моменти в змаганні нації за існування, що багатьох відстрашують, а багатьох ломлять на шляху боротьби. І тільки сильні духом, повні безмежної любови до батьківщини і безумовної відданости можуть непохитно ступати тим важким шляхом. Цим шляхом можуть іти тільки залізні когорти відважних борців-героїв, що до останнього віддику держать в руках прапор боротьби, хоч решта залякана й прибита хвилевою безперспективністю змагу й *величиною* втрат уже кинула все й приглядається збоку нерівному змагові, щоб в обороні своєї «хати з краю» завтра опинитись в таборі. . . ворогів.

І тому, сьогодні, схиляючи голову перед світлими тінями наших Провідників, що впали від рук агентів нашого найбільшого ворога — Москви, ми мусимо бути горді, що їхня *всезерства* покликала до боротьби залізні когорти лицарів, що не жаліючи свого життя боряться за визволення України. Схиляючи сьогодні в день Свята Героїв голови перед світлими Тінями наших Провідників, що впали на полі бою, ми мусимо згадати теж пам'ять усіх тих славних лицарів, що життя своє віддали на жертвнику Батьківщини.

Їх сотні й тисячі — їх легіон Безсмертних.

Шеремета, Луцейко, Крупа, Мельничук, Ольга Басараб, Пісецький, Любович, Голояд, Пришляк, Головінський, Данилишин, Білас, Старик, Березинський, Колодзінський, Косса, Тураш і багато інших — це учні сл. пам. полк. Євгена Коновальця, що по смерті організатора і провідника протиросійської боротьби, ореолом слави овіяного Головного Отамана Симона Петлюри, перебрав до своїх міцних рук керівництво українського революційного підпілля. Ще не замовкли гармати на побоевищах, ще ніхто не зумів зжитися з новою ституацією після остаточної програної, а вже невтомний стрілецький полковник почав творити боєву революційну організацію, яка мала в змінених умовах продовжувати боротьбу з окупантами українських земель — УВО. В бою вона переформовується в політичну організацію ОУН, в якій об'єд-

В обличчі смертельної загрози українська нація станула до нерівної боротьби на смерть і життя.

На широкій українській землі не втихає бій. Лунають рушничні й кулеметні постріли, розриви гранат і бомб. Це нація боронить своє життя, своїх надбань і своїх прав.

Як колись Хмельничани, як згодом Мазепинці чи Петлюрівці, так тепер націоналісти Коновальця ведуть перед у цій боротьбі. Вони стануть синонімом великої епохи в історії Української Нації, що буде епохою Коновальця.

Вжіймося, дорогі брати й сестри, в усю велич тієї епохи, в усю героїку й потужню трагіку наших днів. Усвідомімо собі те, що в таку епоху легенди творяться.

До тієї епохи зідхатимуть колись мільйони й знаходитимуть у ній джерело свого відродження... Про неї колись складатимуть пісні... Вона житиме вічно в народній уяві, як міт...

Пролита в боротьбі за волю України кров не засохне, а тепло її все теплом буде в душі нації і все відогріватиме ролю «тривалого ферменту, що, нагадуватиме нескінчене й кликатиме на продовження розпочатого» (Симон Петлюра).

Над Україною проносяться світлі тіні Великих Лицарів Симона Петлюри і Євгена Коновальця. Згадуючи з трагізмом біль, заподіяний нам в Парижі й Роттердамі, намагаємося все таки вичути вимоги тієї неймовірної жертви. Хочемо знайти слова, знайти мужніх людей, знайти силу, щоб символ Петлюри й Коновальця втілити в практичне життя... Хотілося б сказати всім, що Кремль помилився. Українство родиться довго і трагічно, але це буде велике народження. Українство бореться на всіх фронтах і вже близький час, коли чин Симона Петлюри й Євгена Коновальця, як втілення єдності, буде командним імперативом. На ту хвилю переведем аналіз свого сумління, своїх вчинків і задумів — і скажимо собі в душі, чи ГІДНІ ми цієї хвили. Скажимо собі, чи можемо стати на висоті свого завдання, чи зуміємо ми перемогти і скорити усі слабости людські, щоб оновленій в тій святій крові, що в Парижі й Роттердамі пролилася, могли ми чесно, сумлінно і щиро-сердечно сказати: Ми готові! Ми гідні великого й неоскверненого імені Великих Лицарів Симона Петлюри й Євгена Коновальця! Ми Українські Націоналісти!

І коли ми зможемо дати на турбуючі нас питання позитивну відповідь, то тоді в нас не буде сумнівів нашої боротьби. Тоді вмире наш скептицизм і наш песимізм. І тоді ми будемо вільно й легко творити нові міти, нести нові жертви, складати нові докази нашої готовності й посвяти. Згадаймо незабутні слова Симона Петлюри,

нуються найкращі елементи української нації, що віддають всі свої сили на службу української національної революції. Ідеї української національно-визвольної революції поширюються серед українських мас у наслідок жертви життя у боротьбі з окупантами членів УВО-ОУН!

Учні Коновальця твердо пішли назустріч усім небезпекам, що їх несла національно-визвольна боротьба за Україну. Це — Климів-Легенда, Дмитро МIRON-Орлик, Габрусевич-Джон, Микола Лемик, Кандиба-Ольжич, Олена Теліга, Іван Равлик, Богдан і Василь Бандери, Ірлявський, Рогач, Хомів, Галас-Птах, Івахів, Галя Кубович, Анна Максимець, інж. Шерстюк, інж. П'ясецький, Іван Легенда-Клим, Миськів, Марко-Рен, Москалик, Клименко і сотні-тисячі інших, що полягли в бою з *німецьким* окупантом, розстріляні, повішені, закатовані в тюрмах і концтаборах.

Це ті, що полягли в боях, розстріляні, та загинули на засланні в соловецьких і сибірських концтаборах і далеких пустелях Азії, культурні й суспільні громадські діячі, стрільці й старшини Української Повстанської Армії:

Тимчій-Лопатинський, Медвідь, Кремінський, Йосип Позичанюк, д-р. Юрій Липа, о. канц. Микола Галаянт, Ростислав Волошин-Павленко, Савур-Охрім, Лев Зацний, Степан Пшеничний, Микола Матвійчук, Юрко Левицький, Федечко-Ярема, Ольга й Володимир Робітницькі, Чайківська, Зубрій, Івашків, Білаш Клим, Степан Новицький-Спец, Яків Бусел-Київський, Павло Турковський, Град-Юра-Модест, Золотар-Арпад, майор Карпенко-Яструб, майори лісовий та Степовий, полк. Коник, Веселка-Оксана, Сурмач, Волош-Гетьманець та легіони *інших* іменних і безіменних героїв. . .

Віддаємо сьогодні честь тем героям, що там на Рідних Землях змагаються у важких жорстоких умовах, чи коротають останні свої дні у тюрмах, засланні й на непосильній праці. Клонимо голови перед тінями замучених за віру Христову архієпископів і єпископів Української Автокефальної Православної Церкви з митрополитом о. Василем Липківським на чолі. Віддаємо сьогодні честь ув'язненому Єпископатові Української Католицької Церкви на чолі з о. д-ром Йосипом Сліпим, українським вченим, мистцем, письменником, поетам і всім тим, що їх насильно вирвано з української землі.

Може ще ніколи в історії наша нація не знаходилася в такому критичному положенні, як сьогодні. Може ніколи ще з такою виразністю не була виписана нам смерть на прапорі, що завис над Україною. Московський імперіялізм змобілізував усі свої сили, щоб врешті зламати оту вічно-непокірну, бунтарську Україну, що кров'ю спливає, та не здається.

промовлені ним до вояків Української Армії в так званому «трикутнику смерті»: «Ми вступили на арену історії тоді, коли весь світ не знав, що таке Україна. Ніхто не хотів її визнати як самостійну державу, ніхто не вважав нашого народу за окрему націю. Єдино *боротьбою*, упертою і безкомпромісовою, ми показали світові, що Україна є, що її народ живе, і бореться за своє право, за свою свободу і державну незалежність».

Сильніший ритм боротьби охопить всі українські землі й усі українські серця. Когорти нових борців, сповнені завзяттям придуть на зміну, щоб сповнити святий заповіт героїв.

А пам'ять Героїв — вшануємо найкраще героїською боротьбою.

Київ 25 лютого, 1990. 45 тисячний мітинг перед виборами

Одарка ГУСЯК

в минулому зв'язкова Центрального Проводу ОУН

РОМАН ШУХЕВИЧ ДО 40-РІЧЧЯ З ДНЯ ЗАГИБЕЛІ

Про обставини загибелі генерала Шухевича ходить чимало взаємно виключаючих версій. Серед них припущення, що Головнокомандуючий УПА підірвав себе гранатою, що, потрапивши в облогу, вистрелив з револьвера собі в голову, чи, коли вискакував через вікно, рятуючись від гебістів, був прошитий автоматною чергою, а також ряд інших версій.

Редакції «Молодої України» вдалося зібрати три свідчення, які, як нам здається, вперше повністю взаємодоповнюються і нічим одна одній не суперечать у відображенні трагедії, що сталася раннього ранку 5-го березня 1950 року в селі Білогорща біля Львова.

Короткий виклад спогадів і розповідей зв'язкової при Провіднику Галини Дидик:

Господиня хати, де квартирував Роман Шухевич і перебувала Галина Дидик, дуже зарання вийшла з дому. В той день були сталінські «вибори», а вона як член лічильної комісії мусіла бути ще до початку. Там на дільниці її очевидно й арештували. Через деякий час у передні двері хати постукали і сказали, що прийшли за тою ж господинею, бо її на дільниці ще ніби не було. Галина Дидик лише встигла відкрити двері, як до ганку увірвалася зграя кагебістів і їй вмить скрутили руки. Коли ж дівчина стала якнайголосніше обурюватися і вияснити в чому справа, один із них сказав: «Сообщите Роману, чтоб он ничего не выдумывал, дом окружен». Тут зв'язкова почула, що по сходах з другого поверху, де спав Шухевич, хтось спускається. Ці сходи виходили в маленький темний коридорчик, відокремлений від ганку, куди якраз зайшов капітан КГБ. За секунду пролунав постріл. Чекісти кинулись туди. На підлозі лежав смертельно поранений їх колега. Його так і покинули помирати, а самі метнулися до задніх дверей. Що було далі — Галина Дидик не пам'ятає, оскільки встигла у хвилину замішання проковтнути отруту, від якої її напів паралізовану вирятували для довгих років катувань і каторги. Останнє, що вона не надто певно згадувала — це вибух гранати десь на підвір'ї.

З другого боку, побачити обставини цього кровавого ранку допомогло повідомлення робітника ВО Конвоєр Шуканського Маркіяна Васильовича. Інформацію про загибель Шухевича він почув

від колишнього енкаведиста з обласного управління Савельєва, а той в свою чергу дізнався від офіцера МГБ, який командував у той день облавниками в Білогорщі.

З цього джерела відомо, що чекісти знали, де перебуває Шухевич, очевидно проникла ця інформація до зрадника. Хату щільно оточили. Частина облавників підійшла до передніх дверей, інша ж група наставила автомати на задні. Біля чорного ходу стояв їх командир. В якусь мить двері відкрилися і з них прямо на окупантів вийшов Роман Шухевич. Він був босий, одягнений у вишиту сорочку, в руках тримав одну чи дві гранати з висмикненими запобіжниками. Спокійно, не спиняючись і не оглядаючись, він пішов прямо на командира кагебістів. Той не стримався і, хоч мав наказ брати живим, скомандував стріляти.

Саме таку картину загибелі легендарного Генерала підтверджує розповідь його сина Юрія про опізнання тіла батька:

«Я тоді ще хлопчиком сидів у тюрмі саме тут у Львові. Того ж дня 5-го березня мене привезли в управління КГБ. Там в лівому куті подвір'я стояли ангари, чи гаражі. Туди мене з кайданками на руках завели і сказали повернутися на бік. Освітлений, на якомусь столі під плащпалаткою лежав чоловік. Ще скорше ніж його відкрили, я вже знав, що то батько. Найперше, то був такий час, що все чекалось тої вістки, а ще — у батька був дуже високий підйом на ступні, йому навіть чоботи шили спеціально. Зняли плащпалатку, на столі дійсно був мій батько. Одягнений він лежав у вишій сорочці, якихось серйозних ушкоджень, що були б, якби він себе підірвав, як то кажуть, я не побачив. На сорочці по животі проступили криваві плями, очевидно слід автоматичної черги. На скроні з одного боку волосся було обсмалене і закривавлене. Я думав, що то зачепила куля, але може бути, що й граната випала з рук і впала віддалік».

Так і вималювалася картина трагічної смерті великого патріота, мудрого Провідника ОУН та героїчного командира генерала Тараса Чупринки, який волів загинути, ніж здатися ворогові в руки, та ще й хотів прихопити зі собою бодай кількох окупантів.

Наближається сорокова річниця трагічної події: 5-го березня 1950 р. загинув видатний полководець генерал «Чупринка» — Роман Шухевич на 43-му році життя. Не можна переоцінити його заслугу в справі згуртування роздрібнених в одне прекрасно вишколажене здисципліноване військо — Українську Повстанчу Армію, якій у нелегких умовах довелося боротися проти як німецьких так і радянських окупантів. Особливо важкі бої довелося прийняти армії у рік наступу большевиків на Галичину. Сили були нерівні, УПА відступала на захід. Згодом почалося розформування, перехід через лінію фронту і формування партизанських загонів. Міняються методи боротьби, якою керує ОУН (зрештою, і ство-

рення УПА було справою ОУН). За таких умов відбулося моє знайомство з Провідником ОУН в Галичині, Романом Шухевичем. Отож, знаю його не лише як полководця, а й як непересічного організатора підпільної боротьби і, передовсім як людину. Слід у першу чергу відзначити такі його риси, як скромність і людяність. Ті, хто мав з ним безпосередні контакти, зверталися словами «Друже провідник» — без всякого титулу, чи навіть псевдоніму. Можливо, робилося це з огляду на конспірацію, але в основному вся його поведінка з людьми говорила про скромність. Тому довгий час я не знала, що розмовляю з прославленим генералом «Чупринкою». Згодом просвітила мене подруга по підпіллі, з якою я виконувала перше своє завдання. Бачила я його в товаристві власної охорони і інших підпільників вищого і нижчого рангу, але ніколи Провідник не проявляв свою зверхність. Хлопці поводитися невимушено, і таке було враження, що всі вони рівні собі. Не відрізнявся від інших підпільників одягом, відзнак ніяких не носив, харчувався з одного котла. Любив своїх хлопців і вони до нього були щиро прив'язані. Не зважаючи на тяжкі умови підпільного життя, на небезпеку на кожному кроці, нерідко підірване здоров'я, часто чулися дотепи і сміх. У Шухевича було особливе відчуття гумору. Нерідко сам жартував, а частіше сміявся з чужих дотепів.

Вперше бачила я генерала «Чупринку» в 1947 році в с. Грімне, де була зорганізована резервова хата. Перед тим Провідник перебував у Княгиничах, але стався випадок — арешт двох підпільників, залегалізованих на цій хаті, що змусило його перейти з двома бійцями до с. Грімне біля Комарна. Пригадую собі розмову Провідника з моєю мамою. Знав він звідки ми родом, а що колись знався з трускавецькими оунівцями, то завів про них розмову. Згадували ті багаті на події часи в Трускавці, до яких може й сам був причетний, багато випитував про Ярослава Біласа, одного з найактивніших місцевих членів ОУН, страченого разом з Данилишином поляками. Я дивувалася цій жвавій розмові зі старшою жінкою, з якою вперше зустрівся. Також дуже любив дітей, вмів з ними спілкуватися.

Як треба було вірити близьким людям, щоб знаходитися в хаті і спокійно спати, коли ті, що знали про місцеве перебування Провідника, ходили по волі. Тут прояв не лише відваги, але й глибокої релігійності — віра в Боже провидіння. Знаю випадки, коли Провідник ходив по рідному Львові і знаходився якийсь час у хаті, де не було криївки. Довгий час у Львові жив з метою лікування — серце здавало, а в 1949 році ходив до Львова з Білогорщі на прийом до лікаря. Дехто з його охорони з фіктивними документами їздили поїздом, автобусом, а то і літаком літали.

Оскільки хата в с. Грімне провалилася, а жити всю зиму у

Пам'ятне місце з портретом ген. Романа Шухевича в центрі княжого Львова в день відзначення сорокової річниці його смерті в бою з командою КГБ

Львові було небезпечно, то треба було zorganizувати нову квартиру близько Львова. На цей раз власниця мешкання була легальною особою, а Дидик Галина з фіктивними документами виступала в ролі господині. Там була зроблена кріівка для 4-5 осіб. Зрідка приходили сюди хлопці з охорони. Я навіть у день могла туди зайти і вийти, але частіше ходила під прикриттям темноти. В цих домашніх умовах проявлялися наглядно його працьовитість, почуття справедливості, доброта і душевність. Нерідко ці прояви супроводились гумором. Коли, наприклад, на ніч залишалося нас більше, ніж було ліжок, тоді тягнули льос, кому спати в ліжку, а кому на підлозі. Доводилось і Провідникові спати на підлозі, і сприймав він це весело, з гумором.

Провідник постійно був чимось зайнятий. Багато читав, писав щось, але й на розмови не жалів часу. Живий контакт з людьми був для нього дуже важливим. Вивчав у вільний час англійську мову і в кінці 1949 року вісті слухав майже виключно з англословних передач. Чималу частину домашніх робіт брав на себе — наприклад, приготував тріски і сам розпалював у кухні, чистив картоплю тощо. Коли одного разу, пастуючи свої чоботи, я напастувала Провідникові, то він дуже зніяковів і довго дякував.

Особлива атмосфера панувала в лісі. Запам'ятався Великдень 1948 р. Не пам'ятаю, чи був у нас святковий стіл, але свячені яйця були. Молитва тоді була особлива (принаймні для мене), а після молитви Провідник підходив до кожного, поздоровляв і з усіма цілувався. Не пам'ятаю, чим ми тоді снідали, але день був такий гарний і святковий, що запам'ятався на все життя.

Все відоме життя сл. п. генерала «Чупринки» — це безперервна боротьба за незалежну Україну, якій віддавав усі свої сили і знання. З безмежним патріотизмом, любов'ю і відданістю служив він своєму народові. На його очах зникало підпілля. І хоч Провідник усвідомлював, що справа програна і навряд чи хтось із тих, що залишився в краю, врятується (може ліченим одиницям це вдалося), він свято вірив, що боротьба проти окупантів і жертви з нею пов'язані не пропадуть марно, що майбутні покоління будуть виховуватись на героїських вчинках своїх попередників і в майбутньому при сприятливіших обставинах продовжать святу справу і здобудуть волю для свого народу. Для світу ж довели наші герої, що народ прагне до волі і здатен боротися за неї, а це означає, що нація живе і не загине, маючи таких славних синів. Дасть Бог і ми дочекаємся гідного спадкоємця великого полководця генерала «Чупринки», пам'ятають про якого житиме в народі.

Вічна пам'ять славному Героєві генералові Романові Шухевичу!

(Передрук із журналу «Молода Україна» ч. 6, 1990, з незначними редакційними поправками).

В ДЕНЬ 23 ТРАВНЯ

Усім, які зі зброєю в руках ідуть шляхом героїв

Друзі!

Вірні, незломні борці за визволення України!'

Дня 25 травня 1926 р. згинув від ворожої кулі Головний Отаман Української Армії й Голова Української Держави, славної пам'яті *Симон Петлюра*.

12 років пізніше, 23 травня 1938 року знову від большевицької бомби загинув Його великий наступник, перший засновник Української Військової Організації (УВО), та Організації Українських Націоналістів (ОУН), творець й організатор героїчної, підпільної революційної боротьби українського народу за своє визволення, славної пам'яті полковник *Євген Коновалець*.

Сотні тисяч найкращих Синів України лягли зі своїми вождями за велику і святу справу визволення свого народу. Других сотні й тисячі йдуть безперервно тим самим шляхом зі зброєю в руках.

Мільйони наших найкращих народніх мас живуть їхньою ідеєю.

Одні падають в героїській боротьбі, а на їх місце виростають все нові покоління героїв — борців!

Це земля Героїв й Геройський Козацький Народ, який нікому не схилив своєї голови, який вміє боронитись, або *загинути, але не хоче жити в неволі, не хоче бути нічийм рабом!*

Ми поховали в своїй землі незлічні орди монголів. — Ми перетривали найважчі лихоліття польського шляхецького ярма. На нашій землі зломили голову і згинули без сліду, так недавно, криваві гітлерівські орди. Змемо і теперішніх наїзників!

Тепер знову горить довкруги в пожарах уся Україна! Горять наші ще не допалені німцями села, лунають стріли, ллється всіми річками кров. Усі тюрми й далекі сибірські каторги наповнюють в'язні.

На місце Гітлера вернув такий самий кремлівський тиран і кат Сталін.

Але Український Народ не покоровся і не покориться нікому! Ніколи!

Із тюрми, із могил, з лісів і піль, з руїн і пожарищ наших сіл лунає одна сильна безмежна ненависть до ворога наїзника й голос боротьби!

---

* З журналу «Сурма», травень 1949.

Бездомні матері вигнані зі своїх спалених хат, зруйнованих сіл, притискають маленьких дітей до грудей, а ми їх сини стискаємо твердо в наших руках зброю! А в усіх нас, — і в тих жінок і дітей, старців, матерей, — і в нас їх синів та борців — один вогонь в очах і одна присяга на гарячих устах:

Пімстити наругу, неволю голод, руїну і всі знущання!

Визволити рідну землю і вернути Батьківщині потоптану, зрабовану в кайдани заковану волю і державну незалежність!

Сьогодні, в пам'ятні дні смерти наших великих вождів — героїв — клянемось, що ми ніколи не будемо жалувати наших трудів ні крові, не будемо знати в ~~наших~~ серцях страху, але будемо боротись так довго і так завзято, доки не здобудемо повної, правдивої волі, доки не здобудемо Української Держави!

Хай живе Самостійна Соборна Українська Держава!

Хай живуть незалежні держави усіх поневолених народів!

Постій, дня 23 травня 1945 р.

Крайовий Провід

Львів 23 лютого 1990

Питання національного визволення

Анатоль БЕДРІЙ

ГЕН. РОМАН ШУХЕВИЧ І СУЧАСНА БОРОТЬБА ЗА УССД

Уже кілька десятків років триває героїчна боротьба українського народу за свою незалежну національну державу. Ми вшановуємо пам'ять поляглих борців і вчимося на їхніх чинах мудрости про те, як переможно завершити наші визвольні змагання.

Одним із найвизначніших семафорів повинна бути для нас велична і майже легендарна постать ген. Тараса Чупринки-Романа Шухевича, стратега національно-визвольної боротьби, державницького політика, примірною етичного націоналіста й талановитого провідника-командира. Саме цього формату людей нам необхідно мати в сьогоднішній складній ситуації. Про потребу таких людей говорив голова львівської Спілки Незалежної Української Молоді, Олег Вітович, перед 150,000 людей, зібраних 21 січня ц.р. на Софійському майдані в Києві. Вітович заявив: як буде вимога, у бій за незалежну Україну поведуть нас нові Петлюри і Шухевичі!

Не вистачає сьогодні визначити нашого ворога — російський шовінізм і імперіялізм, та мету — Українську Самостійну Соборну Державу. *Сьогодні потрібно провідників*, які поведуть нарід до боротьби проти ворога за здійснення нашої священної мети. Такі люди — *це безкомпромісові державники*. На жаль, багато є сьогодні відомих діячів, що їх можемо окреслити поняттям декларативних державників, які в практиці здійснюють мінімалістичні цілі, політику «перестройки», федералізму чи конфедералізму.

Цю етичну проблему розуміє добре публіцист Василь Барладяну, який, проаналізувавши відбутий минулого вересня з'їзд Народного Руху України за перебудову, заключив: «до з'їзду й після нього, Рух очолюють письменники. В нашій історії це вже було. Після лютневої революції 1917 року Ленінові міг протиставитися лише Дмитро Донцов, а не письменник Володимир Винниченко, який був поганеньким політиком».

Ген. Тарас Чупринка був саме тим донцовським провідником,

* Підкреслення тут і в усіх місцях — Автора, — Ред. «В.Ш.»

який вів до мети без «етапів», без переходових фаз так званого усамостійнювання колоніального режиму УССР, без демократизування імперії, чи інших обманливих химер. У цьому Шухевичовому дусі писав недавно свої спостереження про з'їзд НРУ відомий активіст, 26-річний політв'язень московських окупантів, Павло Скочок. Він закликає: «рішуче відкинути збанкрутілі федеративно-конфедеративні ідеї, і серйозно готувати *державних мужів* для самостійної України. . .»

Тверезо думаючи сьогоднішні борці за державність свідомі того, що в підросійській дійсності *боротьба* за українську державу *вимагає героїчних характеристик*, безкомпромісових ідеалістів, таких, яким були Симон Петлюра, Степан Бандера, Роман Шухевич, Ярослав Стецько, Володимир Горбовий, Юрій Шухевич.

Роман Шухевич мав непересічні провідницькі прикмети. Уже в початках дії ОУН його призначено бойовим референтом у Крайовій Екзекутиві ОУН на Західніх Українських Землях. Це була найнебезпечніша ділянка праці в ОУН, бо члени тієї референтури діставали такі завдання, що завжди межували зі загрозою втрати життя. Ці члени мусіли мати повне довір'я до свого провідника. І довкола Романа Шухевича дійсно панувала мораль беззастережної жертвенності й героїзму. У спогаді про сл. пам. Юрка Березинського, який загинув, виконуючи наказ свого зверхника Романа Шухевича 30-го листопада 1932 року, Шухевич пише: «З ОУН (польський) комісар Чеховський насміхався — жартував, певний, що за ним стоїть держава з великим справним поліційним апаратом, що внеможливить навіть бойовикам ОУН помсту за друзів. Та перерахувався, бо проти сили і справності поліції, стоїть фанатизм, погорда смерті, впертість і посвята». Коли Юрко Березинський дістав наказ виконати бойове завдання, то Шухевич пригадає слова цього бойовика: «Будь спокійний, друже провіднику, я не заведу тих надій, що ти їх на мене покладаєш. Коли б мені навіть не вдалося втекти від погоні — живим у руки ворога не здамся». Такі то були люди славного командира. І таким він сам був до останнього свого віддиху.

Героїзм ген. Романа Шухевича не був відчайдушним, емоційним, пристрасним. Він трактував героїзм як *необхідний елемент* боротьби народу за власну державу. У заяві «В п'яті роковини боротьби УПА» із жовтня 1947 року Шухевич писав: «Ми усвідомляємо втрати, що їх понесла УПА. Болючі нам ці жертви, але жертви не можуть ані залякати, ані зневірити нас. Ми ж знаємо, що *без жертв не можна здобути волі*. Ми знаємо, що *тільки боротьба веде до визволення України*. . . смерть тих, що впали в боротьбі з окупантами — це животворча смерть, вона кличе до дальшої боротьби, вона наближує день нашого визволення».

Шухевичеве розуміння жертв не є лише етичного значення, але й стратегічного, знаменного кожному визначному полководцеві, який у свої стратегічні плани вкалькульовує необхідні жертви. Його розуміння жертв дуже подібне до розуміння цього питання визначним стратегом й провідником Національної Революції — Степаном Бандерою, який на процесі у Львові в липні 1936 р. перед польським окупаційним судом заявив: «Коротко скажу: люди, які весь час у своїй праці є свідомі, що кожної хвилини самі можуть втратити життя, такі люди, як ніхто інший, вміють цінити життя. Вони знають його вартість. ОУН цінить вартість життя своїх членів, дуже цінить; але — наша ідея в нашому понятті є така величчя, що коли йде про її реалізацію, то не одиниці, не сотні, а мільйони жертв треба посвятити, щоб її таки зреалізувати».

Чи в сьогоднішній Україні сприйнятливі такі погляди про жертви і героїзм? 30-го липня 1989 року відомий активіст Степан Хмара виголосив промову в Червонограді (колишньому Крестонополі) на святі Героїв України. Він говорив: «Ми зібралися вшанувати пам'ять тих, хто заплатив найдорожчою ціною — життям за те, щоб наш народ був господарем на вільній українській землі. . . вони відстояли честь і гідність нашого народу, стали прикладом жертвенності *задля ідеї свободи і незалежності для майбутніх поколінь. . . Свобода-державність-жертвенність — триєдина умова буття нації. . . Свободу і державність можливо досягнути при високому ступені суспільної *готовості до самопожертви**».

В тому самому дусі промовляв на могилі поляглих упівців воїн УПА Петро Січко. Він сказав: «Завдяки їм — героям — живемо ми і ще не вмерла наша Україна і мова, і культура, і прагнення до волі, і живе в нас дух до свободи. Оце *відродження*, яке тепер відбувається — це *завдяки тим хто колись віддав своє життя за наш народ*».

Наведемо ще один голос: Іван Макар в інтерв'ю для львівського «Бюлетеня Студентського Братства» ч. 6 за грудень 1989 року заявив, що бандерівцям надіється ставити пам'ятники, бо і «Степан Бандера, і люди, які пішли за ним, заслуговують на людську пам'ять. . . Я вважаю великою заслугою Бандери те, що підняті ним на боротьбу з большевизмом маси зберегли себе як націю, яка спромоглася дати організовану відсіч беріївським катам. Степана Бандеру як політичного діяча можна поважати і за те, що він був набагато сміливішим у своїх рішеннях за інших, *не йшов на компроміси*».

Ген. Тарас Чупринка мав правильне державницьке розуміння ролі мілітарної сили в державному будівництві. Він довгі роки збагачував своє знання військової науки, перейшовши кілька

військових шкіл. Про рішальну роль війська у творенні держави він пересвідчився під час драматичних днів творення війська Карпатської України 1938-39 років, будучи при штабі полковника Михайла Колодзінського. В 1940 році він стає душею Крайового Військового Осередку при Революційнім Проводі ОУН, що інтенсивно підготовляв військові кадри. Від весни 1941 року Шухевич очолював військовий курінь Дружин Українських Націоналістів (ДУН) зі ступенем сотника. З цього гурта вийшов ряд заслужених військовиків-націоналістів, з яких зокрема належить згадати Дмитра Грицяя-Перебийноса (пізнішого генерала УПА), Олексу Гасина-Лицаря (згодом полковника УПА), майора Євгена Побігущого-Рена, Василя Сидора-Шелеста (пізнішого полковника УПА), Осипа Карачевського, пор. Босого, Степана Новицького.

30-го червня 1941 року приходить до відновлення Української Держави. Тоді голова Українського Державного Правління Ярослав Стецько покликає Романа Шухевича і Олексу Гасина на державних секретарів у Міністерстві військових справ, очоленого ген. Всеволодом Петровим. Великого досвіду в організуванні повстанського війська Шухевич набирає в 1942 році на пості командира ДУН у боротьбі з большевицькими партизанами на Білорусії.

В другій половині 1942 року почали формуватися збройні сотні ОУН на Поліссі і Волині. На початку 1943 року Роман Шухевич, будучи референтом військових справ у Проводі ОУН, дає наказ розширити ці відділи під назвою «Українська Повстанська Армія». Першим командиром УПА стає полковник Дмитро Клячківський-Савур-Охрим. У скорому часі УПА розгортає визвольні дії на центральних і західніх українських землях. На початку 1944 року формується Головне Командування УПА, очолене Романом Шухевичем-Тарасом Чупринкою. Полк. Клячківський очолює крайову команду УПА-Північ, формуються ж такі команди УПА-Захід і УПА-Підвєнь. Збройне підпілля ОУН-УПА високо ідейне, прямо фанатичне і знаменито зорганізоване, витримує атаки німецьких імперіялістів, а згодом продовж 10 років — наступ російських орд.

Сьогодні на ролі військової сили в боротьбі за українську державу думки поділені. Одні вважають, що лише мирним парламентарним шляхом нам змагати до нашої мети. Але другі не забувають про зброю. Наприклад, Павло Сковчок, спостерігаючи пацифістично-демагогічні виступи потакувачів горбачовської «перестройки» на з'їзді НРУ, вивнесковував: «В силу історичних умов, веління Божого чи географічного становища, українська державність мислилась досі *лише* в моменти, коли мала *опертя на козацькі шаблі*. . . В моменті, що переживаємо сьогодні, багатьом з

нас хотілося б забути про наш шабельний спосіб здобування волі й пристати до цивілізованого парламентарського». Не забуваймо, — напам'янає Павло Скочок, — що «наш світлий розум, гетьман Іван Мазепа, прекрасно володів і *словом*, і *шаблею*, і одним з найважливіших державних постулатів для козацької нації (вважав на цій підставі) відстоювання 'доходьмо всього правом'». Отже, без мілітарної сили держави від москалів не виборемо. Скочок пригадує пацифістам, що «по Хрещатику вільно розгулює чорний від крові дітей українських матерів генерал-афганець Громов, нині командувач військами київського округу, імперська місія якого в Україні аж надто прозора: не вгризли афганців, то хохлів доконаємо». Павло Скочок підсумовує вислід з'їзду НРУ за перебудову: «Химерний і перебудований Рух, в лавах якого останні квитконосці збанкрутілої партії, політичні жертви тієї партії, неокомуністи, декоративні гегемони на силі існуючої системи — робітники, з прошарком шахтарів, прозрілі міліціонери, творчі амбітники, незалежні народні депутати залежного парламенту і хто там ще? Та це реальність, правда, під прицілами імперських танків генерала-афганця Громова». Отже, свідомість ролі війська є в колах справжніх борців за українську державу!

Активіст Олесь Сергієнко написав минулого року цінний біографічний спогад про Юрія Шухевича, якого звеличає як мученика і героя. А про його батька, генерала Шухевича, Сергієнко пише так: «він керівник нерівної підпільної героїчної боротьби УПА проти найсильнішої тоді в світі советської армії. . . Розроблена Романом Шухевичем стратегія і тактика, розраховані на тривалий час підпільної партизанської боротьби в умовах повної ізоляції, відсутності підконтрольних територій і будь-якої сторонньої допомоги, створили історичний прецедент і відкрили нову сторінку в історії воєнної теорії і практики, стали клясичним предметом в усіх військових академіях світу». Отже, стратегія боротьби УПА сьогодні далі актуальна!

Дуже добре розуміє ролю сили в державному будівництві вдумливий автор статті «Лекції минулого», Андрій Степняк. Він твердить, що большевики виграли в 1917 році тому, що «на відміну від українських соціалістів, російські комуністи на чолі з Леніним мали абсолютну політичну цінність — владу». А далі Степняк зазначає: «Винниченко вірив у марксистський міт і вчив цьому, *нахилив в комуністичну віру українців замість того, щоб вчити їх боротьби за свою свободу, яка можлива тільки в незалежній національній державі*. Степняк остерігає, що знову «ширяється теорія опортуністичного гатунку, породжені московською деспотією і *страхом перед можливими жертвами*, якщо українці піднімуться на боротьбу за незалежність». Але він теж уважає, що *жертви мусимо брати під увагу*, бо «уникнення біологічних жертв в умо-

вах російської імперії веде до жертв культури, а в кінці-кінців — до культурного зникнення народу, звичайно, з допомогою геноцидів». А треба навпаки: «Політична мета (українська держава) має *виришальне* моральне значення, вона виховує людей, виховує в душі людини відчуття господаря своєї долі, невдоволення існуючим становищем нації і *готовість* жертвувати задля високої мети — незалежності».

Ще згадаємо думки політичного мислителя і публіциста Григорія Приходька, який у промові в Ризі, Латвія, 22-го липня 1989 р., вказав на нормальність вжиття зброї коли є відповідна потреба: «Після розгрому УНР Росією, українці не припиняли боротьби за державну незалежність, а з 1941 року вони підняли *збройне повстання*: спочатку проти німецьких, а потім проти *російських* окупантів».

До героїчної боротьби ОУН і УПА сорокових і п'ятдесятих років зростає зацікавлення особливо між молоддю. От журнал СНУМ «Молода Україна», ч. 2, за грудень 1989, поміщує статтю п. з. «УПА на сторінках офіційної преси», в якій стверджує, що за російськими даними УПА нараховувала до 100,000 чоловік, а других 100,000 нараховувало «бандерівське підпілля». Отже, «тримало зброю до 200 тисяч бійців». За західними джерелами подається, що збройне підпілля ОУН-УПА начислювало від 240-250 до 290-300 тисяч людей. Автор висновує: «що ж це за 'бандити', які змогли zorganizувати в глибокому підпіллі кількасоттисячну боездатну армію, на придушення якої були кинуті найвідбірніші, найжорстокіші війська окупантів!? Адже ж така кількість борців, помножена на повну підтримку, яку їй надавали в кожному селі, в кожній хаті, може свідчити лише про одне — про *всенародну* боротьбу проти червоної окупації». Пригадаємо, що цими силами ОУН і УПА командував ген. Тарас Чупринка.

Осіною 1989 р. сформувалася в Україні *Українська Національна Партія*, в програмі якої стверджується: «Актом 30 червня 1941 року було проголошено відновлення Української Самостійної Соборної Держави на чолі з Українським Державним Правлінням. В обороні Самостійної Соборної Держави, Українська Повстанська Армія (УПА) вела двофронтову війну проти нацистської Німеччини, а відтак проти більшовицької Росії до половини 1950 років». Члени УНП робре розуміють потребу збройної сили для здобуття й оборони держави, та ролю, яку виконує ОУН-УПА.

Проминають десятки років жорстокої неволі під російськими окупантами, але свіжими, постійно актуальними є ідеї та поради ген. Романа Шухевича-Тараса Чупринки, виложені у «Зверненні Воюючої України до всієї української еміграції» з жовтня 1949 року. Там читаємо: «Сповнений ненависти до неволі і рабства, на-

сильства і безправства, український нарід виповів нещадну війну російсько-большевицькому імперіялізмові, свідомий справедливості своєї справи, він підноситься сьогодні на вершини посвяти і героїзму... Усвідомляйте чужинців в *необхідності* розподілу ССРСР на вільні національні держави всіх його народів. Роз'яснюйте їм, що розподілу ССРСР вимагають інтереси всіх народів світу, бо *тільки тим шляхом* можна раз на завжди знищити небезпеку російського імперіялізму... *Здерти з нього фальшиву маску демократії і соціалізму* та показати його в усій огидній натові... Розкажіть їм про жахливе гноблення народів в ССРСР, про колоніальний грабіж їхніх багатств, про новітнє кріпацтво в колгоспах».

У заяві до «Бійців і командирів УПА» з травня 1945 року Роман Шухевич остерігає: *«Росія добровільно не зрезигнує з України ніколи, незалежно чи в неї царський режим чи 'найдемократичніша в світі республіка'.* І саме оця 'соціалістична республіка' вирішила остаточно покласти край українським самостійницьким змаганням... руками українських заляканих рабів тичин, бажанів, вишень і возняків советська влада насильно прищиплює Україні російську культуру». Шухевич закликає валити цілу советську державну систему і на її місце ставити фундаменти справжньої, незалежної, національної, української держави. *Не почерез УСССР і не кадрами комуністичної партії будувати українську державу, а незалежним націоналістичним і християнським визвольним рухом!*

Передові самостійники в сучасній Україні дуже подібно думають як ген. Тарас Чупринка. Іван Васада у статті «Розстріляне відродження» твердить, що шлях до УССД не є через УСССР, бо найперше «потрібно деросіянізації, дерусифікації України, але «уряд УСССР провести деросіянізацію України не збирається — та й не може, бо це уряд окупаційної адміністрації на Україні».

У литовському місті Вільнюсі відбулася 1989 року конференція, що схвалила «Хартію свободи поневолених народів ССРСР», яку підписали представники самостійницьких рухів шести народів. Від України підписали її Іван Макар і Богдан Грицай. У Хартії читаємо: «Нікому не нав'язуючи своїх уявлень про державний устрій і суверенітет, ми вважаємо *неприйнятним* для народів, яких представляємо, не тільки сумісне існування в рамках імперії, але також федеративний чи конфедеративний устрій».

У статті «Побудуймо суспільство свободи» Юрій Бадзьо засудив тих «українців в апараті державно-партійної влади, які нездатні або й не хочуть захистити національну гідність, національні інтереси народу, — це мертва Україна».

Василь Барлядану окреслив учасників советських виборів, що

це «невільник на сцені кремлівського театру», яких завдання «обманювати легковірних громадян і тих політичних діячів Заходу, які теж повірили в горбачовську перестройку», а насправді — не допустити до усамостійнення поневолених Росією націй.

Павло Скочок вважає, що треба чимскроше переформувати Українську Гельсінську Спілку в «елітарну національну партію, яка, рішуче відкинувши збанкрутілі федеративно-конфедеративні ідеї, стане серйозно готувати державних мужів для самостійної України, а не буде займатися химерами» (тобто жити ілюзіями, що «перестройка» ССРСР доведе до встановлення української держави).

Також Григорій Приходько чітко заявляє: «УССР — штучне утворення і не є українською державою. УССР утворена рішенням ЦК Російської КП/б. Її функція: колоніальна адміністрація на Україні і камуфляж цієї адміністрації під українську національну державність». Приходько протиставить цій колоніальній ворожій державі — правдиву «свою» державу з 1917 року — УНР, яку в січні 1918 року Українська Центральна Рада проголосила незалежною, а її продовженням є держава, утворена 1941 року, в обороні якої українці «підняли збройне повстання спочатку проти німецьких, а потім проти російських окупантів. Приходько зазначає подібно, як 40 років перед тим ген. Тарас Чупринка: «Тільки наївні люди можуть вірити в те, що уряд Горбачова веде ССРСР до демократії. . . є принципова неможливість демократії в російській імперії. І причиною цього є несумісність культур — деспотичної та демократичної. Між ними компромісу не може бути». Приходько заявляє: «Ми не визнаємо дійсним Договір про утворення ССРСР, вважаємо недійсною конституцію УССР».

Андрій Степняк у статті «Лекції минулого» відкидає орієнтацію на українських комуністів при відбудові української держави, бо вони орієнтуються на програму КПСС, підпорядкованість України Росії. Він остерігає, що проти націоналістів — борців за українську державу — виступають не лише російські імперіялісти, але й українські федералісти та комуністи, яких зокрема Москва висуває до боротьби проти націоналістів.

Радісним явищем є те, що формуються українські молодіжні товариства, які не приймають у свої ряди комуністів, і яких центральною метою є боротьба за Українську державу. Це СУМ Буковини, Християнська СУМ, Пласт, Спілка Незалежної Української Молоді, СУМ Харкова.

У своїй статті «Нам потрібна нова й радикальна політична організація» Василь Барлядану висловлюється за «активною тотальною опозицією до режиму» ССРСР-УССР.

У роки, коли визвольну боротьбу треба було звужити до глибо-

кого підпілля, ген. Роман-Шухевич-Чупринка звертався до своїх побратимів з повними віри словами про майбутню перемогу. У «Відозві» Головного Командира до УПА з липня 1946 року він писав: «З питомою Вам очайдушністю і витривалістю, про яку ходять легенди по цілому світі, продовжувати будете й далі славні традиції УПА, виховувати будете своїми героїськими чинами нове наростаюче покоління, щоби й його включити в революційну боротьбу. Ви докажіть ворогові щераз і щераз, що Української Революції подавити не можна».

У відозві «Бійці і командири УПА, члени революційного підпілля» з 14 жовтня 1947 року, ген. Тарас Чупринка знову пригадує: «будьте свідомі, що п'ятирічна героїчна боротьба УПА і визвольного-революційного підпілля — це найбільш героїчна доба в історії України. . . На героїзмі УПА і визвольного-революційного підпілля будуть виховуватися нові українські покоління».

В однім із останніх своїх документів, у «Зверненні Воюючої України до української еміграції» з жовтня 1949 року, ген. Тарас Чупринка писав: «Хоч Ви опинились сьогодні далеко від Рідних Земель, боротьба для Вас не закінчена. . . Продовжуйте на чужині зберігати і плекати героїчні традиції Української Повстанської Армії і високо несіть прапор її слави».

Нещодавно син славного генерала Юрій Шухевич прислав листа, в якому наш сучасний мученик і герой пише: «Минуло 40 років з того часу як загинув мій Батько, і я з гордістю думаю тепер про те, що його ім'я не забуте і що ті, хто разом з Ним ішли *тернистим* шляхом боротьби, сьогодні згадують Його ім'я. І не тільки вони, бо й молодше покоління, на мою втіху, Його не забуває. Тому мені особливо приємно в ті дні звернутися до Вас, які стояли поруч з моїм Батьком на протязі років, переносили весь тягар боротьби і зуміли вижити та дожити до сьогодні, щоби стати живими свідками тієї страдницької долі, яка випала нашому українському народові».

Тож і найкращою нашою шаною великому Синові України ген. Романові Шухевичові-Тарасові Чупринці буде приречення, що йтимемо його шляхом аж до здійснення мети, за яку він віддав життя, — відновлення Української Самостійної Соборної Держави!

Володимир БОЛЮБАШ

СТАНОВЛЕННЯ І УПАДОК РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРСЬКОГО КОМУНІЗМУ

(Закінчення, 2)

Большевицька імперія в прикінцевій конвульсії

Вже згаданий нами на початку статті З. Бжезінський помістив у зимовому числі журналу «Фореїн Аферс» за 1989-90 рр. аналітичну розвідку на тему «Посткомуністичний націоналізм», в якій з питомою йому проникливістю аналізує драматичні події, що мають місце в Советському Союзі, і на фоні цих подій прогностичує упадок російсько-советської імперії. Автор аналізу стверджує, що вже прийшов час, щоб Захід, який донедавна наростання націоналізму у Східній Європі, а особливо в Советському Союзі, вважав за табу, з відкритою перспективою сприйняв цей розвиток як політичну проблему. «Стає очевидним, що коли Маркс схарактеризував царську російську імперію як 'тюрму народів', Сталін перетворив її на цвинтар націй, за Горбачова советська імперія обертається на вулкан націй», — каже політолог.

До цього часу Захід применшував прагнення східноєвропейських націй та недоцінював важливість національної самосвідомості народів у Советському Союзі. Більшість людей на Заході отожднювали ССРС з Росією. Тепер, однак, все це змінюється. Міт про комуністичне братерство у вигляді советської наднації лопнув. Відтепер криза комунізму поглиблюватиметься по лінії збільшеної динаміки національного самоутвердження неросійських націй, що навіть може призвести до національних заворушень. Без сумніву, всі показання вказують на те, що визвольні процеси в Східній Європі і зростаюча національна свідомість націй в ССРС правдоподібно перетворять советський континент на арену найгостріших міжнаціональних конфліктів у світі.

Те, що відбувається у Східній Європі, впливає на внутрішні настрої народів Советського Союзу. На погляд Бжезінського, є багато доказів на те, що події в Польщі впливають на події в Прибалтиці, Україні, Білорусії. Він також заступає погляд, що якщо б советські власті вдалися до значніших антинаціональних репресій, то це шкідливо вплинуло б на процеси демократизації в Східній Європі і водночас викликало б у цьому районі почуття націо-

налістичної солідарності проти російського імперіялізму. Будь-які репресії з боку советських властей оцінювалися б як вияв російського колоніялізму й шовінізму. Це, у свою чергу, піднесло б ступінь обурення і гніву серед неросійських націй супроти російсько-комуністичної імперії. Наш вік — це епоха національного визволення, що живиться ідеями демократії, людських і національних прав, самоутвердження націй, демократичного плюралізму та гуманізму. Ці ідеали стали універсальними прагненнями людства. Їх записано в Універсальній Деклярації прав людини.

Складність і гострота національного питання в Советському Союзі зумовлена в значній мірі штучно створеною протягом років демографією і московською колоніяльною політикою. Населення СРСР нараховує тепер близько 290 мільйонів жителів. З цього лише половина росіяни. Треба згадати, що 25 мільйонів росіян живуть на території неросійських республік, і 40 мільйонів неросіян живуть за межами своїх матірніх батьківщин, будучи розпоширеними по всіх закутках імперії. Крім цього, біля сто менших народностей проживають у т. зв. автономних республіках, автономних областях й автономних краях.

Нашестя російського елементу в національні республіки та планове виселення автохтонного населення з національних територій республік створило бомбу повільної дії і драматично загострило міжнаціональні відносини, насамперед відносини між арогантно-шовіністичною російською меншістю і більшістю корінного населення національних республік. Російський націоналізм і шовінізм створювали і нагромаджували серед корінного населення націоналізм і відповідно-оборонно-наступальний націоналізм. Цей конфлікт вертикально і горизонтально найсильніше маніфестує себе у Прибалтиці, Казахстані, Киргизії, Молдавії і потенційно в Україні і Білорусії.

Не замислюючись над наслідками, кремлівські тирани внесли в советську Конституцію статтю про право союзних республік на добровільний вихід зі складу СРСР. Цю статтю до Конституції вніс ще Сталін, і щойно торішнього року, відчуючи неспокійний дух часу, Горбачов рішив її скасувати. В новому проекті Конституції цієї статті не включено, але речники союзних республік різко запротестували проти цього маневрування. Після обговорення проекту Конституції Верховна Рада СРСР проголосувала за збереження в Конституції цієї статті. Слід додати, що низка статей в Конституції говорить про суверенні права республік та про те, що вони мають право входити в міждержавні стосунки, підписувати з іноземними державами договори — культурні, торговельні, дипломатичні тощо. Отож, зберігаючи в конституційній структурі статті про суверенність республік, національні лідери тепер домагаються

їх практичного здійснення. Така закономірність логічного мислення.

На відцентричні тенденції неросійських народів совєтської імперії відчутно вплинула експансіоністська політика Москви. Після зайняття Східної Європи і утворення «народно-демократичних республік», логічно поставало питання: чому не можуть існувати самостійні республіки, хоч би комуністичні, поза контролею Москви? Адже доктринерських основ для цього немає! Крім цих міркувань, цілковитий крах совєтської економіки не тільки дискредитував її в очах тих народів, але також поставив питання про доцільність існування т. зв. союзу, імперського центру, який приніс їм неймовірне убожество, виснаження, знищення матеріальної і духової культури. Постанови в багатьох республіках народних фронтів у великій мірі було зумовлене цими міркуваннями.

На погляд Бжезінського, становлення національного відродження неросійських народів еволюціонувало у п'яти етапах. В першій фазі націоналізм відновлення зосередив увагу на відродження і збереження мови, що однозначне з інстинктом національного самозбереження. Початковий успіху галузі мови став каталізатором у домаганнях впровадження більшої автономії для розвитку національної культури. Третій етап зосередив енергію на економічну суверенність республік і самовизначення. В четвертому етапі поставлено справу національно-політичної автономії. У п'ятій фазі націоналісти неросійських народів мріють проголосити національну суверенність своїх республік. Прибалтійські народи ступають тепер з четвертого етапу у п'ятий. Стратегічно важлива Україна сягнула другий щабель, хоч політичні вітри в Києві, а особливо у Львові, вказують на те, що події тут розвинулися до четвертого етапу й вище.

У всіх неросійських республіках національні пристрасті вибухли з велетенською потужністю. Русифікацію в усіх республіках засуджують у пресі і масових бурхливих демонстраціях. Національно свідомо еліта, не заховуючи своїх прагнень до сувереності, політично домінує у прибалтійських республіках. Інші республіки завдяки творчій інтелігенції переживають аналогічний тиск знизу — по вертикалі у верхи. Національне питання стало для Москви центральною дилемою політичного життя, відсторонюючи навіть економічні проблеми. Вагомість цього питання комплікує для неї кожен аспект політичної і економічної перебудови. У Прибалтиці, Грузії, Вірменії і Азербайджані ведеться конституційна боротьба за те, щоб перенести владу з Москви та одностороннім законодавством скасувати її контроль на грабування національних ресурсів республік.

Експансія за останні кілька століть російської імперії та практикування нею на велику скалю переселювання народів перетворило її на потенційне поле бою націй за своє збереження. Така перспектива створює для росіян особливу загрозу. Адже застосування на більшу масштабність репресій супроти національних рухів доконало б перебудову і викликало б у Східній Європі і світі обурення та осуд. Очевидно, внутрішньо імперський погром мусів би якоюсь мірою діткнути Східню Європу — погрозами, санкціями. Це, у свою чергу, зміцнило б своєрідне почуття солідаризування між національно-визвольними рухами неросійських народів з народами Східньої Європи, на що Москва либонь чи може собі дозволити.

За придушення національних рухів Москва мусіла б заплатити високу ціну. Долання рухів може звершуватись тільки коштом російського шовінізму, що у свою чергу породжувало б рівновідповідне антиросійське ставлення серед неросійських народів. Москві національні рухи ставитимуть опір — політичний і фізичний. Сьогодні кожен народ має чисельну національну інтелігенцію, авангардне студентство, чітку візію національних ідеалів і сильне почуття національної ідентичності.

Впровадження внутрішніх репресій зруйнувало б будь-які вигляди на дальшу демократизацію і децентралізацію економіки й політики, що є передумовою до нарощування добробуту. Один з бруталних фактів є той, що російська імперія може існувати лише за рахунок репресій і загальної бідності. Знову, якщо б перебудова увінчалася успіхом, то з неї насамперед повинні скористати неросіяни, які традиційно мають більший хист до торгівлі, підприємчivosti, індивідуальної ініціативи. Природні ресурси у більшій мірі сконцентровані на території неросійських народів, і ринки збуту лежать ближче окраїнних країн. Визволення територій неросійських народів з-під контролю Росії створює для неї серйозну кризу біологічного виживання. Крім цього, російський континентальний масив не має торговельних виходів на світові океани, не має відповідних угід для сільського господарства, достатніх природних ресурсів для індустрії.

Альтернативи Росії

Бжезінський заступає погляд, що росіяни не мають іншого виходу як тісно співпрацювати зі своїми сусідами. Намагання втримати теперішній імперський стан призведе до тривалого й коштовного конфлікту. Спроба придушити національно-визвольні рухи створить таку ситуацію, яку маємо в Північній Ірландії. По-

літика брутальних репресій правдоподібно відновить холодну війну, що гарантуватиме Росії тривалу бідність.

Друга альтернатива — протидіючі маневрування, щоб зберегти політичну владу і економічні привілеї — не запобіжить розпадові імперії. Без позитивних змін Прибалтика відокремитися, за нею — Грузія, центральноазіатські народи, Україна і Білорусь. Росію буде відкинуто до її етнографічних границь половин 17 ст. Цей процес буде кривавий, що потенційно нагадуватиме насильне переселення Індією і Пакістаном людности наприкінці 1940-х років.

«Який політичний вибір мають росіяни за теперішньої динаміки» визвольного націоналізму? — запитує політолог. На його думку, росіяни хотіли б задержати статус-кво, найменше за нього заплативши. Якщо вони будуть змушені вибирати, то скоріше вдадуться до суцільних репресій, але це в крайньому разі. Зі зростанням російського націоналізму ця альтернатива матиме в найближчому майбутньому немало прихильників, особливо тоді, коли мовчазність виявиться надто небезпечною. Серед росіян уже багато говориться про їхнє традиційне почуття місянської унікальності, про достоїнність їхньої праці, про історичну долю їхнього провідництва. Однак крах комуністичної ідеології, як маскувального інструменту московського імперіялізму, створює серед них тривогу і почуття фрустрації.

Покищо російські можновладці в Кремлі найбільш імовірно пробуватимуть зберегти існуючий стан з допомогою комбінації маніпуляційних репресій, селективного пристосування та обмежених конституційних реформ. Робитимуться зусилля, щоб випробуваний засіб «поділяй і владарюй» використовувався у стосунках між різними націями, як це робиться у випадку Вірменії й Азербайджану. У випадку Прибалтики концесії вже зроблено з надією, що це задовольнить її народи і не створить ланцюгової реакції. Отож, одним даються пільги, а в «геополітично критичній Україні і Білорусії можуть збільшити репресії, включаючи навіть арешт і заслання національних лідерів», — каже Бжезінський.

Проте треба сумніватися, чи будь-який з гальмівних засобів вистачить у Советському Союзі для стримання динаміки національного пробудження. Стара імперія вже вичерпалася. Існуюча обстановка, навіть змодифікована, не задовольнить національних прагнень неросійських народів. «Вони не всі на однаковому щаблі національного розвитку, вони не всі можуть об'єднатися для боротьби з Московією, але їхній націоналізм не може більше примиритись з російською політичною і економічною домінацією, навіть дещо підсолодженою. Відстояння східноєвропейськими народами своїх справ впливатиме на настрої Прибалтики, України, Білорусії і Грузії», — каже Бжезінський.

Для рятування імперії Горбачов безперечно пропагує «демократизацію» і «єдиного господарський комплекс» СРСР. Але Росія не може бути імперією і водночас багатонаціональною демократією. Щобільше, імперська Росія імовірно залишиться мілітаристською і експансіоністською державою. За такої обстановки, вона не зможе толерувати світла свободи східноєвропейських народів, лякаючись його заразливості.

Автор розвідки висловлює погляд, що Захід не може далі залишатися пасивним до подій в Советському Союзі. З наростанням у Советському Союзі міжнаціональних конфліктів і боротьби за суверенність неросійських народів Захід поставлений перед моральною дилемою: за яким мірилом він підтримує, наприклад, литовців чи українців до їхньої національної незалежності? — запитує Бжезінський. Адже дилема історії пересувається тепер на схід від центральної подільної лінії Європи. У цьому десятилітті критичним питанням в Європі буде доля Східної Європи — чи вона повністю визволиться від советської контролю. Також в цій декаді — тепер є більша правдоподібність — Литва, Латвія, Естонія і Україна будуть театром політичного змагання, віддзеркалюючи водночас зникання комунізму як ідеології і Росії як імперської структури, — каже цитований нами аналітик. У цьому зв'язку Бжезінський кидає заклик, щоб Захід уже зформував свій підхід до цих динамічних тенденцій, що проходять у Советському Союзі, «не з метою шукання фрагментації Східної Європи і Советського Союзу, але з ціллю схвалення цього природного процесу, що трансформує репресивну політичну структуру в більш добровільну, кооперативну». Конкретніше, Бжезінський спонукує Захід, щоб він публічно висловився в користь евентуальної трансформації Советського Союзу, що в дійсності є великоросійською імперією, на спільноту вільних держав.

Тому що советська політична еліта захоплюється всім американським, Бжезінський висловлює думку, щоб американські відповідники в політичних розмовах з кремлівськими представниками вказували їм на канадсько-американський зразок торговельного співробітництва і британську спільноту націй, як випробувані моделі взаємовигідних і взаємокорисних відносин. Такий модель співробітництва послужив би всім заінтересованим: росіянам і неросіянам. Для росіян це означало б, що демократія і добробут — неможливі досі досягнення — ставали б дійсністю, і росіяни не несли б ярлика поневолювача інших народів. За цією концепцією, Росія перетворилася б із зненавидженого колонізатора на бажаного партнера.

За цим поглядом, деякі неросійські нації намагатимуться здобу-

ти повну незалежність, цілковито відокремитись. Захід повинен респектувати такі тенденції, оскільки він проповідує принцип самовизначення народів, пошану до людських прав. Це стосується особливо тих народів, що мають свою власну історію, мову, визначену політичну ідентичність. Зобов'язання Заходу захищати людські права водночас зобов'язує його підтримувати прагнення неросійських народів. За цієї обставини, Захід не міг би обійти мовчанкою, якщо б советські міліцейські чи військові загони вдалися до придушення смертоносною зброєю мирних національних демонстрацій, як це вже сталося в Грузії, з ціллю утвердити імперський тоталітаризм. Знаємо, що світова громадськість висловила сильне обурення з приводу кривавих подій у Грузії, хоч, на жаль, офіційні чинники на Заході мовчали.

Бжезінський стверджує, що СРСР є не тільки російською імперією, але він є теж недорозвиненою структурою. Америка, Західна Європа і Японія мають економічні засоби допомогти народам посткомуністичного періоду. Їхня примітивна убогість вдержувалася застійним централізмом, російським імперіялізмом, комуністичними догмами. Прибалтійські народи, українці, грузини, таджики, росіяни та інші, що прагнуть утворити нові відносини взаємної поваги і рівності між націями, заслуговують заохоти і підтримки. За цією логікою мислення, Захід повинен заохочувати до створювання економічних підприємств, збільшувати обмін академіками, особливо представниками неросійських націй, що виявляють здетерміновану рішучість позбутися імперської застарілої структури.

Привид становлення націоналізму у Східній Європі і всередині Советського Союзу тривожить кремлівських імперіялістів. Месіянська візія російських імперіялістів — бачити Росію як Третій Рим або ленінську «інтернаціоналістську співдружність» — залишається утопією. Після понад трьох століть безперервного експансіонізму й колоніялізму, пролиття рік крові мирних народів, залякування і шантажування сусідніх націй, нав'язування їм своєї волі, культури, економіки, законодавства й історії, російський імперський ведмідь виснажив себе і поставив проти себе весь цивілізований світ.

Мілован Джілас, відомий югославський советолог, зробив вдале порівняння між російсько-советським імперіялізмом та імперіялізмом Оттоманської імперії. Він зауважує, що обидві системи імперіялізму злили політичну і ідеологічну владу на найвищому державному щаблі і що в обидвох випадках експансіонізм був притаманний самій системі. Оттоманська імперія шукала безпеки і упевненості через експансію, і навіть розкладаючись, вона не могла припинити розширювання. Коли ж розширення припини-

лось, тоді імперія почала розпорошуватися, повільно вибухали соціальні і національні заворушення і повстання. Накреслюючи паралелю далекоглядної перспективи, Джілас каже: «На довшу мету Советський Союз мусить розпастися» і що «він розпадеться скоріше, якщо утримається від дальшого експансіонізму».

В минулому західноєвропейські імперії виправдовували свій імперіалізм почуттям культурної вищости владарної нації, що віддзеркалювалась у її інтелектуальних досягненнях, рівневі загальної освіти, філософській і релігійній енергії. Усе це не стосується до росіян, російського імперіалізму. Переважна більшість націй, які Росія поневолює, є культурнішими, індивідуальнішими, підприємливішими, історично давнішими від росіян. В присутності людей західноєвропейської, японської, китайської формації росіяни неодмінно почуваються меншвартісними. Колишній французький дипломат Маркіз де Кюстен, що відбував дипломатичну службу в Росії, у своїх листах з цієї країни, написаних 1839 року, писав: «Політична система Росії не може витримати двадцять років вільної комунікативності з Західною Європою».

Прикінцеві міркування

Як філософськор-світоглядне й політично-економічне вчення марксистський комунізм ознаменовується санкцією насильства і потоптанням людської особистості. З цього погляду марксизм був приречений на провал й осуд. Іван Франко був одним з перших, що завбачив антилюдяність і жорстокість цієї доктрини.

Універсальний аспект месіанізму марксизму Ленін поєднав з універсальним аспектом історичного російського месіанізму, створивши таким чином агресивну ідеологію російського комуністичного імперіалізму. Російський комунізм, отже, є втіленням інтернаціонального феномену марксизму і національного духу російського імперіалізму.

Сталінізм успадкував ідеологію марксизму-ленінізму та включив до неї догму про винятковість і непогрішимість російського народу. Сталін проголосив націоналізми неросійських народів найбільшою загрозою для існування і єдності російської імперії. З ціллю збереження єдності російської імперії Сталін систематично вдавався до вбивства неросійських народів.

Брежнєвизм є втіленням марксизму-ленінізму і сталінізму та посиленою динамікою розширення російської імперії. Брежнєв вніс культ вихваляння «великого російського народу». На всіх всесоюзних партконференціях Брежнєв велів представникам неросійських республік починати свої виступи хвалою «мудрости»,

«доброти» та «інтернаціоналістськості» «великого російського народу». З Брежнєвим асоціюються — корупція, підлабузництво, алькоголізм, кумівство, зрівнялівка, вседозволеність і свавілля чиновників компартії. За його царювання зліквідовано переважну більшість шкіл з національними мовами викладання, екстремально посилено переслідування інакодумства, досягнуто ядерний паритет з Америкою. Його етап владарювання названо горбачовцями періодом «застійності».

Горбачовізм — спроба рятунку російської імперії на базі марксизму-ленінізму та сталінських комуністичних інституцій. Критикуючи сталінізм, Горбачов став видвигати «чистоту ленінізму, захищаючи його спадщину як єдину основу «легітимності» існування комуністичної партії та її монополності на владу. Горбачов намагається одуховити компартію, вказуючи на великий «потенціал» комунізму, який народи засудили як найбільш злочинну систему в історії людства. Впровадження в перебудову механізмів «гласності» і «демократизації» звільнило з душевного затиску критичну масу психічної енергії з наболілими змістами переживань жорстокої долі, протесту та осуду большевицького тоталітаризму. Серед неросійських націй в імперії вибух скованої енергії набрав виразно національно-визвольних тенденцій за суверенність і самостійність національних держав. Цей процес прийняв такі потужні форми маніфестації, що його не здолати жодними профілактичними засобами й маніпуляціями.

Вакуум скрахованої комуністичної ідеології заповнюється визвольними націоналізмами неросійських націй і релігійними віросповіданнями. Націоналізм і релігія вирішально перемагають комунізм, де тільки постає можливість демократичного волевиявлення народних прагнень. Це підтверджує тезу, що комунізм не може ані рости, ані творчо реформуватися. Дискредитація і суцільна фрагментація комунізму свідчить про його історичну поразку. Кремлівські ватажки соромляться самої назви «комунізм» і оминають її в розмовах з іноземними громадянами.

Інфраструктура ленінсько-сталінських комуністичних інституцій, знайшовшись в тупику, під облогою, знаходитиметься в постійній системній кризі. Оскільки комунізм перестає бути з'єднуючим клеєм в імперії, а іншої транснаціональної ідеології Горбачов не створив — її напроти сонця немає — центральний і республіканські комуністичні режими будуть перебувати під постійними ударами визвольних націоналізмів. Проведені в низці республік вибори до республіканського парламенту і місцевих Рад вказують на те, що багато комуністичних кандидатів на депутатів не мають шансів на перемогу. За демократичних виборів майбутні республіканські парламенти складатимуться в більшості з націо-

нально свідомих депутатів. З крахом імперського комунізму московська імперія либонь чи здасть свої позиції владарювання над неросійськими націями мирним порядком, хоч це було б в дійсному інтересі росіян. Альтернативою є затяжна, кривав боротьба з російським імперіалізмом з руйнівними для нього наслідками.

Горбачов свідомий того, що zdeцентралізувати імперські відомства означає здемонтувати імперію. Російська еліта інстинктивно відчуває, що будь-яка значніша децентралізація, навіть початково обмежена до економіки, підсилить сепаратистські тенденції неросійських народів. Економічна децентралізація неодмінно призведе до політичної децентралізації, а політична децентралізація стане перехідним інструментом до національного усамостійнення поневолених націй. Підкорення неросійських націй Росією не дає їй змоги стати на шлях позитивної еволюції та утворення модернішої системи у власному інтересі.

Західня Європа досягнула історичне перемир'я, подолавши між-національне суперництво і підпорядкувавши його візії співробітництва між народами для досягнення вищого щабля економічного розвитку і стратегічної безпеки. Обстановка в Західній Європі склалася так, що тепер уже не можна собі уявити можливість війни між цими народами. З другого боку, в наслідок силового нав'язування Східній Європі московської агресивної політики, аналогічні процеси тут не розвивались. Проте, визволившись з-під московської контролю, народи Східньої Європи будуть напевно шукати способів для налагоджування співробітництва й співзалежності.

Динаміка національного відродження неросійських народів в імперії зумовлена як внутрішніми прагненнями до національної свободи і національної гідності, так і втратою комуністами монопольності на засоби масової інформації, монопольності на істину. Західні радіопересилання та влаштування періодичних конференцій держав Гельсінського процесу позитивно позначились на становленні правозахисного руху та народних рухів за національне відродження в усіх його вимірах. Ідея людських і національних прав стала магнетом, що прискіпила присмерк російського комуністичного тоталітаризму. Націоналізм став наймогутнішою силою в руйнуванні імперій нашого століття.

Будучи притиснутою судом історії до кута, російська комуністична і некомуністична еліта залякано шукає за причинами кризового положення. Горбачов шукає «винних» серед «націоналістів», «сепаратистів», «екстремістів». Він їм погрожує, «урозумлює», благає. Переважна більшість російської імперської інтелігенції і російських письменників шукають винних не в собі, російському імперському світогляді, але шукають винних поза со-

бою, серед інших народів. В останньому часі проживаючи в імперії жидівська меншість стала об'єктом посиленого цькування і звинувачувань. Антисемітизм в етнографічній Росії сильно підносить голову. В Україні, зате, за повідомленням американських кореспондентів, це явище слабне й зникає. Такий розвиток подій треба привітати. Український народ завжди був толерантним до інших народів.

З крахом російського комуністичного мракобісся, імперської економіки та політики міжнаціональних відносин неросійські народи глядять недружно на Росію. Наприклад, Голова Ради Національностей Верховної Ради СРСР Р.Н. Нішанов, промовляючи на Пленумі ЦК КПСС, запитує: чому виникають такі антиросійські настрої? Нішанов прочитав на цьому зібранні листа від однієї лєнінградки, в якому вона пише: «... Мене обурює те, що я спостерігаю в житті: стало модним плювати на Росію і росіян отруйною слиною. Росія завжди була 'хребтом' Радянського Союзу. І поки вона була сильна, був сильний і Союз. Це крик душі, товариші!» («Радянська Україна», орган російського імперіялізму в Україні, 21 вересня 1989 року). Коментарі, як кажуть, зайві.

Київ 18 лютого 1990, площа Жовтневої революції,
мітинг національно-державницької єдності

Григорій ПРИХОДЬКО

РОМАНТИКА ЗАКЛИКІВ І БУДЕННІСТЬ ДІЙСНОСТІ

10 грудня 1989 року у Львові пройшов мітинг, що був присвячений 41-ій річниці Загальної Деклярації Прав Людини ООН. По закінченню мітингу була розповсюджена листівка від імени «Президії крайової Ради Львівської організації Народного Руху України за перебудову». В листівці сказано:

«Дорогі країни!

Звертаємося до Вас із закликом відгукнутися на пропозицію групи народних депутатів ССРСР про проведення 11 грудня 1989 року з 10 до 12 год. загального попереджувального страйку. В години страйку провести мітинг, на якому поставити питання про скасування статті 6 Конституції ССРСР, яка ставить КПСС над народом і є поза його контролем; обговорити передвиборну платформу Крайової Ради Руху, суть якої полягає в боротьбі за реальний суверенітет України. . .»

Ця листівка цікава тим, що вона допомагає пізнати панівну в НРУ ментальність. Щоб її краще зрозуміти, наведу текст «пропозиції групи народних депутатів ССРСР», про яку йдеться в листівці:

«Звернення до советського народу.

Дорогі співвітчизники!

Перебудова в нашій країні зустрічає організований опір. Відкладається на потім прийняття основних економічних законів — про власність, про підприємства, дуже важливого закону про землю. (. . .)

Якщо не буде прийнятий закон про землю — пропаде ще один сільськогосподарський рік. Якщо не будуть прийняті закони про власність та підприємства, міністерства і відомства і далі будуть командувати і спустошувати країну. Якщо стаття 6-а не буде усунута із Конституції, криза довір'я до керівництва держави і до партії буде наростати. Закликаємо усіх трудящих країни — робітників, селян, інтелігенцію, студентів висловити свою волю і провести 11 грудня 1989 року з 10 до 12 годин за місцевим часом загальний політичний попереджувальний страйк з вимогою включити в порядок денний 2-ого З'їзду народних депутатів ССРСР обговорення Законів про землю, про власність, про підприємства і про 6 статтю Конституції.

Створюйте на підприємствах, в установах, навчальних закладах, колгоспах Комітети для проведення цього страйку.

Власність — народу, заводи — робітникам, землю — селянам, всю владу — Советам!»¹.

Це «обращение» підписали московські депутати: Сахаров, Тихонов, Попов, Мурашов, Черніченко, Афанасьєв. Однак львівська листівка замовчує той факт, а говорить лише про «групу народних депутатів ССРСР». Вказівка на авторство пропозиції, можливо, спонукала б читачів до того, щоб познайомитися зі змістом пропозиції перш, ніж відгукуватися на неї. Та, певно, нас вже так виховали, що сліпо віримо в авторитети, боячися піддати сумніву їхні заклики. А московські авторитети між тим звертаються до «советського народу». Не до народів ССРСР, не до населення ССРСР, а саме так, як вчили великі вожді, — до єдиного безликого «советського народу». Авторів львівської листівки не насторожило те, що «обращение» подано в категоріях XXIV з'їзду КПСС, на якому Брежнев проголосив появу «нової історичної спільності — советського народу».

Серед тих категорій відсутня нація, тож і в «обращении к советскому народу» відсутні національні вимоги, зокрема ні слова про республіканський суверенітет. Звернення Президії крайової Ради НРУ надолужує брак цього і закликає львів'ян «*обговорити передвиборну плятформу... суть якої полягає в боротьбі за реальний суверенітет України...*» Але автори листівки не помітили несумісності вимог: підтримки пропозиції московських депутатів і республіканського суверенітету. Якщо НРУ прагне перетворення ССРСР на дійсний союз республік, то він мав би домагатися скасування союзної Конституції й інших союзних законів та переходу до договірних стосунків між республіками. Суверенітет республіки означає перш за все суверенітет республіканської конституції, а це вимагає заміни конституції ССРСР союзним договором. Тож автори листівки були б послідовними, якби в «обращении» йшлося про прийняття згаданих законів республіканськими парламентами, а не З'їздом народних депутатів ССРСР.

Із «обращения» не стає зрозумілою мета скасування статті 6-ої Конституції ССРСР. Здається очевидною істина, що, не позбавивши КПСС монополії на владу, не вдасться демократизувати суспільство. Але в «обращении» сказано:

«Якщо стаття 6-а не буде усунена з Конституції, криза довіря до керівництва держави і партії буде наростати».

Якщо скасування 6-ої статті усуває КПСС від влади, чого й бажають автори «обращения», то навіщо перейматися «кризою довіря» до керівництва КПСС?

Незважаючи на те, що «обращение» московських депутатів явно

суперечить республіканському суверенітетові, авторитетні промовці на мітингу 10 грудня 1989 року теж закликали до підтримки «обращения», чим, як і автори листівки, продемонстрували невисоку ментальність, до того ж залежну від московських авторитетів. Щоправда, промовці на мітингу говорили про якусь небезпеку державного перевороту, але уникли зауваження на адресу московських депутатів щодо національних вимог. Можна було висунути альтернативну вимогу: скасувати Конституцію ССРСР, а всю законотворчу діяльність передати республікам. Страйки українських робітників на підтримку такої вимоги були б доречними.

Рівень ментальності, хоч і непрямо, але пов'язаний з поінформованістю. Незнання предмету, про який іде мова, веде до парадоксальних висновків. В другому числі неформального видання «УГС південь» є така думка:

«Ми хочемо стати політичною партією, котра... ставить на меті створення Української Народної Самостійної-Суверенної Держави в сім'ї Європейських держав, європейських народів... Наше право зафіксовано в Прикінцевому Акті Гельсінської наради (1975)»².

Подаруймо авторові його словесний винахід «Самостійної-Суверенної» й пошукаймо в Прикінцевому Акті наради з питань безпеки та співпраці в Європі його право на боротьбу за самостійну Українську державу. В принципі четвертому Деклярації Прикінцевого Акту... сказано:

«Держави-учасниці будуть поважати територіальну цілість кожної з держав-учасниць»³.

Україна не була учасницею Гельсінської наради, отже, жодна із тридцяти п'яти країн-учасниць не буде поважати її територіальну цілість. І не тільки це. В принципі першому Деклярації Прикінцевого Акту обов'язки держав-учасниць теж стосуються поваги зацікавлень тільки їх:

«Держави-учасниці будуть поважати суверенну рівність та своєрідність одна одної, а також усі права, властиві їх суверенітетові та охоплені ним, в число яких входить, зокрема, право кожної держави на юридичну рівність, на територіальну цілість...»⁴.

І в цьому принципі не знайшлося місця для поваги суверенної рівності та своєрідності України. Більше того, захист суверенітету ССРСР є замахом на суверенітет УССР, так же як захист територіальної цілісності ССРСР є позбавленням УССР її терену. Де ж «УГС південь» знайшла право на «створення Української Народної Самостійної-Суверенної Держави»? Це право не зафіксоване і в принципі сьомому того ж документу:

«Держави-учасниці будуть поважати права людини і основні

свободи, включаючи свободу думок, совісти, віросповідання та переконань для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії»⁵.

В цьому принципі згадані ознаки раси, статі, мови й релігії, але не згадана ознака національності. Тож незрозуміло, чи це є ганджем тексту, чи це означає національну нерівноправність? Мабуть, правильним буде здогад про національну нерівноправність. Європейські держави-учасниці Гельсінської наради є водночас вільними націями, то їхні національні зацікавлення захищені і репрезентовані категорією «держава». Цього не має українська нація.

Привертає увагу вже частково цитований принцип сьомий, в якому сказано:

«Держави-учасниці, на чийй території є національні меншості, будуть поважати права осіб, що належать до таких меншостей, щодо їх рівності перед законом, будуть забезпечувати їм повні можливості фактичного користування правами людини і основними свободами і будуть таким чином захищати їх законні інтереси в цій області».

Державою-учасницею Гельсінської наради був ССРСР, а отже, статус національних меншостей належить всім недержавним народам, які входять до його складу. Якщо УГС і НРУ вважають, що УССР є законним українським утворенням, а тоже, Україна входить до складу ССРСР, то тоді українці мають статус національної меншості, їхні права захищатиме ССРСР, але не варто сподіватися, що ССРСР захищатиме такі права, які можуть порушити його територіальну цілість. Та й принцип сьомий, про який тут йдеться, передбачає лише захист основних прав і свобод людини, а не національної меншості.

Гельсінські угоди не мають принципів, які давали б українцям право боротися за державну незалежність України. Мені сумно говорити це неформальний «УГС південь», але доводиться, щоб вона не мала ілюзій і уважно приймала усе те, що їй подарували укладачі «Деклярації принципів УГС» та державницькі промови лідерів УГС, які захищають свої хиткі позиції, посилаючись на принцип восьмий Деклярації Прикінцевого Акту:

«Держави-учасниці будуть поважати рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею, діючи постійно у відповідності з цілями і принципами ООН і відповідними нормами міжнародного права, включаючи ті, які стосуються територіальної цілості держави»⁶.

Прикінцевий Акт не дефінує категорії «народ» і «національні меншості», тож не зрозуміло, про що йдеться. Яку категорію становлять українці? Та, навіть, якщо ми й знайдемо підстави піднести себе до народів у категоріях Гельсінських угод, то і в цьому разі втіха буде невелика. Адже знову права наших дій обмежені

територіяльною цілістю ССРСР. Оце і є максимум прав, які може знайти наївна «УГС південь» у Прикінцевому Акті наради з питань безпеки та співпраці в Європі. Укладачі «Деклярації принципів УГС» добре розуміли це, тож і написали метою УГС «конфедерацію незалежних держав», що теж, до речі, не має смислу. І зовсім недоречними є мітингові виступи членів УГС, де вони запевняють наївних слухачів у тому, що борються за державну незалежність України. В народі це створює ілюзію про добрі міжнародні угоди, які захищають нас і дотримання яких несе нам національну волю. У всякому випадку, коли промовці від УГС виходять за межі «Деклярації принципів УГС», вони мусять давати пояснення, «УГС південь» пояснень не дає, а натомість посиляється на ще одно неіснуюче право:

«Право на самовираження та створення власної держави має кожний народ і це зазначено в Загальній Деклярації Прав Людини...»⁷.

Загальна Деклярація Прав Людини ООН не має статей, які б говорили про права народів. В ній ідеться лише про права людини. З політичних прав у ній записані: «право на свободу мирних зборів і демонстрацій (ст. 20), «право на участь в управлінні своєю країною» (ст. 21⁸). І все. Права на боротьбу за державну незалежність своєї нації ця Деклярація не дає.

Останнім часом на виборчих мітингах деякі претенденти на депутатські мандати заявляють про те, що розв'язання усіх національних проблем можливе тільки в незалежній Українській державі. Правдиві слова! Але вони не свідчать про якісно вищий рівень ментальності порівняно з весняною (1989) передвиборчою кампанією, коли багато нищівних словесних стріл було пущено у Володимира Щербицького. Вище вже говорилося, що Прикінцевий Акт наради з питань безпеки та співпраці в Європі унеможливує домагання депутатами УССР державної незалежності України. Конституція ССРСР проголошує:

«Стосунки ССРСР з іншими державами будуються... на базі... недоторканості кордонів: територіяльної цілості держав...» (ст. 29⁹)

ССРСР має чим захищати свою територіяльну цілість. Стаття 31 Конституції ССРСР заявляє:

«З метою захисту... суверенітету і територіяльної цілості держави створені Збройні Сили ССРСР».

«Територія Союзу Советських Соціалістичних Республік єдина і включає території союзних республік».

Наведені тут статті Конституції ССРСР витікають з Прикінцевого Акту наради з питань безпеки та співпраці в Європі — саме того документу, який УГС взяла за свою правову основу. Правовою ос-

новою претендентів на депутатські мандати від УГС є й Конституція ССРСР, зокрема її стаття 72:

«За кожною союзною республікою зберігається право вільного виходу з ССРСР».

Хочеться запитати: як УССР може вийти із ССРСР, не порушуючи його територіальної цілості? І чи вихід УССР із складу ССРСР означає державну незалежність нації? Щоб розібратися в цьому, доведеться звернутися до особливості, що властива документам НРУ, УГС, виданню «УГС південь», виступам на передвиборчих мітингах з міркуваннями про можливість державної незалежності. Цією особливістю є советська ментальність. Вона плутана, еклектична, внутрішньо суперечлива, а все ж в ній простежується своєрідна система категорій, дотримуючись якої ми доходимо до фатального висновку: Україна не має перспективи стати незалежною державою. Посилання на статтю 72 Конституції ССРСР нічого не значить, бо в ній ідеться про право «союзної республіки», а не про право нації. Союзній же республіці вихід із складу ССРСР блокований необхідністю збереження територіальної цілості ССРСР, тобто теоретично можливий вихід союзної республіки зі складу ССРСР, але тільки з санкції керівництва ССРСР. Порушення цього принципу викличе застосування збройних сил ССРСР проти сепаратистів. Це підтвердив М. Горбачов на Пленумі ЦК КПСС 25 грудня 1989 року.

«Теперішнє партійне, державне керівництво не допустить розпаду союзної держави...»

Необхідні дії щодо збереження союзної держави, забезпечення її єдності є жорсткою необхідністю. І тут не повинно бути ніяких ілюзій щодо намірів та здібностей центру»¹⁰.

Теоретично можна чекати, що уряд ССРСР колись надасть союзній УССР можливість вийти зі складу ССРСР. Але, очевидно, така милість буде супроводжуватися певними умовами, які начисто усунуть незалежність для української нації. Сказане можна проілюструвати прикладами советських васалів. Румунія як держава була, здається, незалежною — принаймні формально, але зберігала той лад, ті структури, ті внутрішні стосунки, які їй були нав'язані керівництвом ССРСР.

В категоріях советської ментальності неможливо розв'язати суперечності української долі. Горбачов мислить тими категоріями, коли він говорить про сепаратизм:

«...переді мною... постає питання про те, щоб внести у вищий законодавчий орган країни питання про правомірність існування в державі тих організацій та політичних рухів, які ведуть сепаратистську діяльність...»(10).

Про сепаратизм, тобто про відокремлення частини від цілого, в

нашому випадку — відокремлення союзної республіки від ССРСР, можна говорити тільки стосовно зусиль націонал-комуністів та їхніх прихильників, але не стосовно зусиль націоналістів, мислення яких відбувається в іншій системі категорій.

Програма НРУ теж складена в категоріях советської ментальності:

«Основними напрямками діяльності НРУ є:

— наповнення суверенітету Української РСР реальним змістом...»¹¹.

Тобто, НРУ вважає, що УСССР є законним національним утворенням, але має нереальний зміст. А чому нереальний? Хіба жертви голоду 1933-го року, який здійснено в УСССР, були нереальними? Чи може нереальним є суцільне російщення українців? Уряд ССРСР здійснює свою колоніальну політику на Україні через УСССР, і це є найреальнішим фактом.

Стаття 75 Конституції ССРСР про терен втрачає силу щодо українського терену, якщо мислити національними категоріями. Це мислення зумовило зміст Програми Української Національної Партії, яка заявила, що так звана Українська Советська Соціалістична Республіка не є республікою і не є українською. Це не просто заперечення офіційного тлумачення, а програмово інший підхід. Лідери НРУ закривають очі на дійсний стан України і видають УСССР за бажану республіку, а звідси і починається позірність їхньої програми. І якщо хтось мріє про те, що в надрах НРУ народиться незалежна Україна, той жорстоко помиляється. Ось як міркує про ССРСР його верховний керівник:

«Існування цілісного, міцного і могутнього Советського Союзу — це настійна потреба в умовах нині існуючої складної системи міжнародної безпеки. В її знищенні, що загрожувало б дестабілізацією в Європі та світі, не може бути зацікавлений ніхто, товариші. Це розуміють і за кордоном — і політики, і народи. Це не дивно, що люди пишуть листи, в яких просять зберегти Союз і дати можливість нинішньому керівництву вийти на цілі перебудови. І це дійсно недвозначно підтверджують у контактах з нами керівники усіх найбільших держав світу, включно з тими, на чий підтримку хотіли б, очевидно, розраховувати наші внутрішні сепаратисти...»¹⁰.

Українська Національна Партія (УНП) констатує, що УСССР є ніщо інше, як колоніальна адміністрація на Україні. В такій іпостасі закладена її дійсна суть. УСССР є незаконним утворенням, бо утворена вона не в наслідок волевиявлення українського народу, а рішенням Центрального Комітету компартії Росії — ворожої щодо України держави. Адміністрація УСССР незаконно взяла

участь у прийнятті договору про утворення ССРСР, бо цей акт позбавляв Україну незалежності, якщо рішення про це прийняти Референдумом. Отже, Горбачов не має юридичних підстав вважати своїми внутрішніми сепаратистами тих українських патріотів, які заперечують законність УССР і вимагають не надання незалежності, не права на самовизначення, а визнання урядом ССРСР окупаційного статусу України.

Законною Українською державою є Українська Народня Республіка, яку захопили війська РСФСР, розбили її, а на її місце утворили штучне утворення — УССР, однією з функцій якої стало камуфлювання колоніальної адміністрації під національну державність. Третім Універсалом Центральної Ради терен УНР обмежений етнічними кордонами, а отже, Україна не входить до ССРСР як його складова частина, а є окупованою країною. Звідси витікає, що кордони ССРСР проходять по північних і східних кордонах України, а інакше кажучи, стаття 75 Конституції ССРСР не поширюється на терен України. Це дає українцям право домагатися незалежності своєї батьківщини, не порушуючи вимог Прикінцевого Акту з питань безпеки та співпраці в Європі.

Так вивільнення категорій від пропагандивних нашарувань відкриває перед українцям привабливі перспективи. Стається не тільки заміна категорій, а переведення політики зі сфери ілюзій та емоцій на твердий ґрунт юридичного права. Беручи участь у виборах до Верховної Ради УССР, національні опозиціонери тим самим заявляють про визнання ними законності УССР, а цим вони визнають терен України тереном ССРСР на підставі статті 75 Конституції ССРСР. Визнавши це, вони позбавляють себе права боротися за незалежність України, бо Гельсінські угоди і Конституція ССРСР дають Урядові ССРСР право застосувати збройні сили для захисту територіальної цілості своєї держави. Цим правом уряд ССРСР скористається на підставі статей 31, 73 і 75 Конституції ССРСР, які витікають із принципів III і IV Деклярації принципів Прикінцевого Акту наради з питань безпеки та співпраці в Європі. Збройні дії Уряду ССРСР можуть бути засуджені країнами-учасниками Гельсінського процесу, але на їхню підтримку неокомуністам з НРУ розраховувати не доводиться, бо принципи I, II і IV зобов'язують ті країни поважати зацікавлення ССРСР у збереженні цілості свого терену. Це добре усвідомлює Горбачов, коли він застерігає «внутрішніх сепаратистів» від спроб домагатися відокремлення союзних республік.

Звичайно, Уряд ССРСР може застосувати силу й проти того, що пропонує Українська Національна Партія, і українцям також не доводиться розраховувати на зовнішню допомогу, але дії Уряду ССРСР будуть у такому разі протизаконними. Ставши на ґрунт міжнародного права і відмовившись від ілюзій допомоги європейсь-

ких країн, а цілковито покладаючись на волю свого народу, УНП стоїть ближче до мети, ніж НРУ і УГС, які ризикують потонути в ілюзіях. Нам же доведеться боротися, перш ніж уряди Великобританії і США анулюють ганебну угоду із Сталіном, якої вони досягли на Кримській конференції в лютому 1945 року. Але Гельсінські угоди вже не становлять перешкоди для УНП. УГС же зв'язала себе цими угодами, і поки не звільниться від них, вона не зможе розпочати звільнення від Ялтинських угод.

Советській ментальності властива неадекватна оцінка ролі міжнародного права у внутрішній політиці. Якщо офіційний менталітет вважає, що він вільний від дотримання міжнародних правових норм у ставленні до внутрішніх противників режиму, то опозиційний гадає, що міжнародне право всіляко захищає його права, а перешкоди в досягненні мети ставить лише режим всупереч міжнародному праву. Я вже показав, що деякі статті Конституції СРСР є вторинними по відношенню до міжнародних угод. Численні силові акції СРСР теж санкціоновані іншими країнами. Окупація військами СРСР західних земель України в 1939 році стала можливою завдяки угоді між СРСР і Німеччиною. Анексія тих земель Советським Союзом в 1945 році правовою підставою мала Ялтинські угоди лютого 1945 року між урядами СРСР, Великобританії і США. І зараз опозиції, які намагаються парляментським шляхом домогтися незалежності, позбавлені захисту з боку міжнародного права. Отже, і обіцянки кандидатів в депутати так і залишаються нездійсненими. І якщо український нарід піддається парляментській облуді, то лишається тільки молити Бога, щоб врятував Україну від ще однієї катастрофи. (УЦІС).

ЛІТЕРАТУРА

1. Пресс-релиз профсоюза независимых журналистов СССР, н. 107. Литва — Независимое бюро информации, стор. 2 (грудень 1989).
2. Сергій Айбабін. «Що являє собою. . .» Газета «УГС південь», ч. 2.
3. Заключительный Акт совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. Хельсинки 30 июля — 1 августа 1975 г. М., «Международные отношения», 1985, ст. 7.
4. Там же, ст. 6.
5. Там же, ст. 9.
6. Там же, ст. 10.
7. Сергій Айбабін. «Що являє собою. . .», газета «УГС південь», ч. 2.
8. Загальна Деклярація Прав Людини ООН.
10. В единстве партии — судьба перестройки. Доклад М. Горбачова на Пленуме ЦК КПСС 25 декабря 1989 года. «Комсомольская правда», 26.12.89.
11. Програма Народного Руху України за перебудову. Принципи, цілі, напрямки і способи діяльності. п. 4. «Літературна Україна», 28.9.1989.

ЩОДО ПИТАННЯ СПРАВЕДЛИВОГО РОЗПОДІЛУ СОЮЗНОГО БЮДЖЕТУ ПОМІЖ РЕСПУБЛІКАМИ ТА ІНШІ ПИТАННЯ (1989 РІК)

(Зауваження щодо доповідей тов. Вороніна і Павлова)

Народним депутатам ССРСР від України і УССР

(УЦІС) 1. У доповіді тов. Павлова про проект союзного бюджету на 1990 рік допущена дискримінація України при встановленні величини відчислень в бюджет республіки з прибутку підприємств союзного підпорядкування, а саме: для всіх союзних республік встановлено норматив в 20%, а лише для України — 12%. Ці нормативи повинні бути обговорювані на сесії і в комітетах і повинні бути однаковими. (В бюджеті так і залишилося: УССР — 12%, а для Прибалтики — 57-84% — закон від 31.10.89 р. Україні, враховуючи Чорнобиль, потрібно 30-40%, не менше).

2. Далі у доповіді тов. Павлова не вказані нормативи по кожній союзній республіці (лише вказано, що вони диференційовані, тобто різні) щодо відрахувань в бюджет республік податку з обороту. Не виключено, враховуючи п. 1, що найнижчий норматив встановлено для України. Тому необхідно опублікувати в пресі проекти цих нормативів, обговорювати їх в комітетах і на сесії. Ці нормативи повинні бути однаковими для усіх республік. (Затвердили: РСФСР — 71.1%, Литва — 79%, а УССР — лише 61.4%, тобто Україні — найнижчий — закон від 31.10.1989 року).

3. В доповіді міністра фінансів тов. Павлова не вказаний розподіл асигнувань з союзного бюджету на агропромисловий комплекс (загальна сума — 116.5 млрд. крб.) поміж союзними республіками (в тому числі централізованих капіталовкладень — 13,3 млрд. крб., диференційованих надбавок до закупівельних цін — 33,1 млрд. крб, будова доріг у колгоспах — 0.9 млрд. крб. і т.д.). Очевидно, Україна з надбавок та інш. нічого не отримує, бо їй необґрунтовано встановлено найнижчі закупівельні ціни на зернові, м'ясо і молоко серед союзних республік (і значно нижче світових). Про це детально сказав в інтерв'ю газеті «Известия» теперішній секретар ЦК КПУ тов. Івашко (газета «Известия» 8.09.1989 р.). При цьому треба додати, що Госагропром ССРСР на початку 1989 року був ліквідований (і це правильно), тому розподіл цих асигнувань поміж республіками повинна вирішити Сесія Верховного Совета. (Покищо ціни не підвищено).

4. В доповіді тов. Вороніна про проект плану на 1990 рік не

вказано величини нормативів для окремих союзних республік щодо постачання в загальносоюзний фонд зернових, м'яса, молока та інш. продуктів від їх загальної кількості, що виробляє республіка (фактично беруть від величини фонду). Не виключено, що для України необґрунтовано встановлено найвищий норматив, хоча ці нормативи повинні обговорюватися на Сесії і для усіх республік повинні бути однаковими. (Затвердили для України — 22-25% — дані Держплану та Українського представництва в Москві — *найвищий*. Продукти вивозяться з України також іншими шляхами).

5. В доповіді тов. Павлова не вказаний бюджет Міністерства культури ССРСР (названо його спільний бюджет з комітетом освіти — 48,9 млрд. крб.). Це Міністерство ССРСР багато депутатів влітку 1989 року правильно вимагали ліквідувати (міністра покищо не затвердили), оскільки в кожній республіці існує міністерство культури, в тому числі і в РСФСР (фактично виходить, що в РСФСР буде два міністерства культури).

В доповіді тов. Вороніна про проект плану на 1990 рік названо фінансування культурних об'єктів лише в Росії (Москва, Ленінград, Новгород, Псков та інш.). На Україні не названо жодного об'єкту. Необхідно, щоб депутати розглянули і затвердили розподіл коштів на культуру і мистецтво з союзного бюджету по союзних республіках, а Міністерство культури ССРСР, як зайве звено, ліквідувати.

5а. Додатково для прискорення вирішення питань, викладених в пп. 1-10, Верховній Раді України необхідно терміново прийняти закон про суверенітет республіки (такі закони вже прийняті в республіках Прибалтики і в Закавказзі). Тепер рішення союзних органів будуть діяти на їх території лише після їхнього затвердження Верховною радою цих республік. Тому Верховна Рада України має право (ст. 76 Конституції) відхилити несправедливі союзні нормативи для республіки. Це питання необхідно включити також у порядок денний 2-го З'їзду народних депутатів ССРСР (починає свою роботу 12.2.1989 року).

Примітка: Члени комісії ССРСР по економічній реформі від України: Вологжун (Львів), Бойко (Донецьк), Лисицький (Миколаїв), Лесюк (Львівська обл.), В. Червняк (Київ). Ця комісія затвердила також проект бюджету і план на 1990 рік з несправедливими нормативами для України.

6. В доповіді тов. Павлова не названо бюджет (окремо) Комітету освіти ССРСР (названо лише його спільний бюджет з Міністерством культури ССРСР — 48,9 млрд. крб.). Цей комітет ССРСР частина депутатів влітку 1989 року правильно вимагала ліквідувати, оскільки в кожній республіці існує комітет, в тому числі і в

РСФСР (фактично виходить, що в РСФСР буде два комітети по освіті). Всі навчальні заклади (крім кількох вузів у Москві) підлягають республіканським комітетам освіти.

Необхідно, щоб депутати розглянули і затвердили розподіл коштів на народну освіту з союзного бюджету поміж союзними республіками, а Комітет освіти ССРСР, як зайве звено, ліквідувати.

7. В доповіді тов. Павлова не вказано проект суми витрат на допомогу іноземним державам, включаючи військову допомогу.

8. В доповіді тов. Павлова наведена сума витрат на фінансування правоохоронних органів — 8,8 млрд. крб. Необхідно, щоб депутати розглянули і розподілили цю суму як по міністерствах (МВД, КГБ, юстиція, прокуратура), так і по республіках.

9. В бюджеті і пляні на 1990 рік необхідно на Україні відновити (були до 1989 року) Міністерства вугільної промисловости, чорної металургії, енергетики для конкретного керівництва цими галузями. Це потрібно також для переходу на республіканський госпрозрахунок і фінансування.

10. З інтерв'ю першого секретаря ЦК КПУ тов. Івашка (газета «Известия» 8.09.89 р.) виходить, що на Україні залишається за директивами Госплану ССРСР (і очевидно при мовчанні Держплану УССР) лише 5% усієї випущеної в республіці промислової продукції. Далі так не може продовжуватися в республіці з населенням 51 млн. людей. Даних щодо інших республік не опубліковано. Необхідно в проекті пляну на 1990 рік збільшити цю цифру для України до 40-50%, що також дасть значну економію бюджету на транспортних витратах. Виглядає доцільним розвиток економічної інтеграції України, Білорусії, Молдавії.

11. На розширення українських видань Госкоміздат (Держкомвидав) ССРСР і Госплан (Держплан) ССРСР необґрунтовано не виділяють паперу (хоч у Москві та інших містах Росії щорічно відкриваються нові журнали та інші видання, і для них папір є). На Україні виходить в рік на одного жителя всього 3 книжки, а по ССРСР — 9 (з доповіді народного депутата ССРСР тов. Федоріва на пленумі СПУ в Києві, газета «Літературна Україна» 5.10.89 р.). Необхідно, щоб депутати на комісіях і сесії розглянули це питання і справедливо розподілили фонди паперу на 1990 рік поміж республіками відповідно до їх населення (зокрема, повернути журналові «Жовтень», Львів, папір, що був незаконно тимчасово забраний Госкоміздатом ССРСР в 1978 році). На Україні необхідно створити власну студію грамзапису.

Вирішення вищенаведених питань (пп. 1-11) дозволить також взнати про витрати відповідних статей союзного бюджету на од-

ного жителя кожної республіки та їх вплив на середню заробітню плату в кожній республіці (абож як мінімум — на Україні).

Просимо народних депутатів розглянути і вирішити вказані питання на комісіях і у Верховних Радах ССРСР і УССР.

Члени Московського товариства
української культури «Славутич».
(Підтримуємо програму РУХу)
жовтень 1989 року

В листопаді 1989 року документ передано депутатам: Конєву, Назаренкові, Мартиросяну, Ярошинській, Сорочику, Грищуку, Сандуляку, Братуню, Федоріву, Зубанову, Семенову (усі від України), Козіну, Яворівському.

(Автор тексту: Зорич В.І., служб. тел. 115-15-22. адреса: 115 142 м. Москва, Коломенская наб. 14, кв. 106.).

Депутати від УССР [підтвердили] несправедливі нормативи для України при мовчанні головного економіста РУХу деп. Черняка В.

Цей документ було послано в Київ депутатам: В. Шевченко, В. Івашкові, Фокіну (Держплан), Забродіну (Міністерство фінансів).

Примітки:

1. Ці пропозиції в жовтні 1989 року (в Москві) передано народним депутатам ССРСР: Вакарчукові, Щербакові, Чернякові, Шевченко В.С. (через Вакарчука), Куценкові, Сидорчукові, Олійникові Б.І. (через Вакарчука)л, секретареві ЦК ЛКСМ України Матвієнкові А.С., депутатові Смірнову.

2. Відмовилися прийняти документ депутати: Венгловська В. (Житомир), Матвійчук С. (Волинь), Касьянов (Донбас).

3. Члени пляново-бюджетової комісії від України: Кучеренко В. (Донецьк), Носов К. (Кривий Ріг), Касьянов (Донбас), Саунін А. (Макіївка), Смірнов (Харків), Чабанов (Черкваси) — з них лише один українець.

Ці депутати в першу чергу відповідають за нормативи для України.

ЦЕ — ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ ВИБОРЦІВ

Ярослав ГАЙВАС

САГА ОСТАННЬОГО РЕЙДУ

(Продовження, 4)

Про людське відношення вояків і відділів УПА взагалі до людей, а головню до тих, які потребують допомоги або знаходяться в тяжкому положенні, в документах УПА багато матеріалу. Червона Москва з піною на вустах намагається підкидати УПА і взагалі українському визвольному рухові жорстоку поведінку, нелюдське поступування до інших людей, брак зрозуміння до людини, а ми знаємо з досвіду, і документи потверджують, що було якраз навпаки: висока мораль, тверді, але справедливі закони й норми, пошанування гідности людини й увага до її потреб були глибоко закорінені в людини визвольного руху, стали її органічною прикметою. Ось як поводять себе вояки УПА в умовах безнастанної небезпеки й загрози:

«Переходячи коло каменолому, зустрічаємо при дорозі барак. В середині світиться. Підслушуємо. Чути, як мати колише дитину, муж хропе. Обходимо на пальцях».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 76)

Тому й не диво, що при такій поведінці й увазі з боку УПА, населення ставилося не лише зі зрозумінням до неї, її боротьби, її цілей, але й виявляло симпатії та допомагало:

«...заходимо в с. Кваковце. Село гарне, здовж потока, майже до половини в ліску. Гарна школа, два вчителі, від яких дістаємо карти. З двох крамниць забираємо потрібний товар — з одного на суму 15.000 КЧ, з другого на 3,800 КЧ, які квітуємо. Інтенданти розділюють м'ясо із свині. Населення дуже щире, до нас добре ставиться».

(«Літопис», том 13, стор. 76)

Відпруження в маршу витворює відповідний настрій, виникають спомини про недавнє минуле, про бої, а насамперед про друзів, що впали в боротьбі. Пам'ять про тих, що впали, залишається в живих, доки вони живуть. Власне такі хвилини насичують людину новою енергією й зміцнюють її снагу до боротьби:

«Місце дуже добре, на склоні гори, рівнина вздовж потоку з південно-західної сторони Шкарпа вгору — з протилежної сторони в долину. Є вода. Зваривши сніданок, о год. 5.30 маскуємо вогнища і в тому самому місці залишаємося на відпочинок. Одні сплять, другі миються, перуть, чистять зброю. Цілий день переходить спокійно. О год. 20.00 чот. Марко робить перегляд зброї в своїй чоті. Порівнюємо колишню його чоту з теперішньою. Старих вояків лише кількох. Колись був 'мур'. К-р Гак переглядає зброю ПЖ. Також лише два старі. Нема колишніх наших 'лицарів ночі', для яких не було нічого неможливого. Лиш спомин гарний зостався».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 77)

Завдяки таким умовам, хоч вони тривають не раз дуже коротко, марш на Захід прискішено триває далі. Хоч тут чи там чехи атакують групи УПА, але це не перериває просування, а тільки сповільнює на якийсь час. І самі зударі з чехами не мали або ще не набрали того заїлого характеру, який прийде згодом, коли чехи змасовлять свої відділи, розмістять на домінуючих пунктах зброю, а командування під тиском згори вимагатиме від вояків агресивності й неуступчивості:

«Після цього вже просто середини відділу зауважуємо військо — чехів, маршуючих доріжкою з того напрямку, що ми. Займаємо становища, але ці почули, залягли, і поручник віддав стріл з пістолі. Відкриваємо вогонь. По 5 хвиликах чехи панічно втікають. Залишається один ранений — четнік-‘стажмістер’, який ішов напереді з псом. Робимо йому перев’язку (ранений в обі ноги), після чого його, вчорашнього полоненого та полоненого тепер другого десятника-аспіранта звільняємо. Здобуто: 2 кулемети — ‘чехи’, 1 ППШ, 1 пістолі ‘Чеська збройовка, 7.65’ та аmunіцію. Перестрілка була на південь від с. Теплічки. Маршуємо далі в західному напрямі».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 90)

Завдяки хронікареві УПА маємо такі не раз дрібні, але характеристичні дані, які краще всього іншого дають змогу пізнати перебіг маршу, поведінку вояків і командирів, приглянутися ближче людям, героям цього лицарського епосу:

«О години 22.00, при тому самому пішнику над потічком стаємо на нічну перерву. Варити немає що, хіба каву. Якраз сьогодні іменини командира Бурлаки. Так вийшло, що навіть їсти не було що. Напевно прикро йому з цього приводу. Пригадуємо його іменини рік тому, ще за ‘добрих часів революції’».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 91)

Чеське командування підготовляло й розгортало свої акції про-

ти УПА методично, впроваджуючи щораз нові військові з'єднання і використовуючи всі можливі засоби. Це, очевидно, не лише збільшує труднощі просування вперед, але й спричинює щораз нові людські жертви:

«Відзиваються наші кулемети, придушують ворога. Напроти нас — зліва і справа грають чеські кулемети. Падає мертвий стр. Сосна, ранений кулеметник Хомік (постріл через лопатки). Але нема стриму. Пробиваємось на другу сторону шоси. Відходимо коло 200 метрів на верх і робимо перерву для провірення стану та впорядкування роїв. Стверджуємо, що бракує друга Кивая та Ореста. Чехи далі стріляють. Іззаду подають, що внизу хтось стогне. Командир висилає туди Сагайдака з чотою, щоб хоч пробоем забрати ранених. Чота вертається з смертельно раненим в голову Орестом. Д. Вир робить йому перев'язку, і з допискою до чехів залишаємо його на місці. Кивая нема і ніхто не бачив, де впав. Брак його — відважного вояка, учасника Карпатського рейду, учасника усіх боїв на Закерзонні, одного з найстарших партизанів, доброго друга — відразу дається відчуття в поті й у відділі. Година 4.00 — кінець перерви, і маршуємо далі попід хребет, у західньому напрямі з тяжкими думками на серці. Чи насправду ми Богом і людьми прокляті?! За що вже й ці чехи, яким ми нічого не винні, стріляють цільно й кидають гранати на нас? Жаль давить груди, але постановляємо відплатитися. Побачимо, хто твердіший».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 93)

Однаке, яка ситуація не була б, треба пробиватися далі, пробувати ще раз і ще раз, де можна б знайти щілину, щоб нею просмикнутися коротким гострим зударом або ще краще — непоміченим. Кожен крок на захід є кроком ближче до цілі. Марш переходить в тяжку рутину, де за кожним деревом чи закрутом можна очікувати ворожий кулемет чи засідку:

«Непомітно 'перескакуємо' дві шоси, ріку Ваг та залізничу лінію. До сіл (хоч які вони принадні для нас голодних, як вовки) — не заходимо. Повернувши на захід, поміж селами Медочани-Калняни, о год. 4.00 ранку досягаємо краю лісу, в півніжжі Туренської Магури. . .

Звідти спішимо в західньому напрямі і плянуємо перейти шосу селами Ясенова-Дубове, однаке стверджуємо, що тут вона обсаджена військом. Не гаючи часу, прямуємо на північний схід, де між селами Лестіни Вижне — Кубін пізнім вечором переходимо шосу і під верхом 800 — Круче задержуємось на коротку перерву».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 98)

Хоч просування вперед завдяки у великій мірі зручності й передбачливості командира Бурлаки відбувається далі, хоч що-

раз, повільніше, бо треба милити слід, маскувати рухи, впроваджувати ворога в блуд, але стає щораз очевидніше, що відділ зближається до пункту, на якому треба буде зробити рішення, щоб опанувати і той новий, важчий та складніший етап. Бурлака запально виучував ситуацію та випитував захоплених військовиків і цивілів про різні деталі. А коли в нього визріло рішення, зробив своєрідну «воєнну раду», щоб вислухати думки інших і спільно намітити дальший шлях, тактику і методи.

«Командир робить відправу з почетом. Розглядаємо ситуацію на всі лади. Це не перші наші сутички на Словаччині, коли ми Словацькому відділові сказали, що ми 'зблудили'. Вони знають наш напрям. В дію ввели тяжкі кулемети, панцерки, розвідчі (покищо) літаки, ракети. Тяжко законспірувати, а разом і прохарчувати таку велику групу. Тут приймає величезні комплекси лісів, та й тут стає 'тісно'. А що буде далі?! Якщо вдалося б прорватись на захід, де густо села, присілки й поодинокі хати, а ліси малі, рідкі — як сади.) Тому командир задумав розчленувати відділ на менші групи. Ще нічого конкретного не вирішив, лише запланував завтра провести відправу з ройовими. О год. 22.00 переходимо на пішник, де біля джерела палимо вогники й варимо.

16 серпня 1947. Год. 6.00 переходимо під верх Баранярка 1270. Тут, о год. 10.30, командир провадить останню відправу з почетом, чотовими й ройовими і, з'ясувавши ситуацію, в якій ми опинились (як попереднього дня на відправі почоту), подає до відома, що вирішив розділити відділ на сім груп...

Видавши належні доручення, інструкції й поради провідникам груп щодо дальшого маршу, командир закінчує відправу. Година 13.00 збірка цілості відділу. Звітую командирові: стан цілості — 1:67. Наступає зворушливий момент. Командир промовляє до вояцтва, вияснює доцільність розчленування відділу на менші групи, з огляду на обставини. Твердий, загартований воїн, наш улюблений командир Бурлака із сльозами в очах ледве вимовляє слова прощання з друзями, з якими так багато пережив. В кожного сльози в очах — багато вголос. Робимо знімки цілості відділу, як також командира Бурлака із кожною групою зокрема, після чого групи розходяться».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 101-102-103)

Там, під верхом Баранярки перестав існувати відділ командира Бурлаки як організаційна й бойова цілість, а поодинокі групи в силі 9-11 осіб на чолі зі своїми командирами вийшли в останній етап. На цьому етапі малі бойові групи, на які розділено відділ, вже не матимуть ні сил, ні засобів пробиватися збройним ударом. Треба буде послуговуватися маневром, хитрістю, підступом і до крайніх меж використати людську видержливість, ініціативність,

мужність і посвяту поодиноких бійців. А як далі виглядав марш, то показала доля групи Бурлаки вже в найближчих днях:

«Біля полудня наші стійки зголошують, що кожную заставу підсилюють 5-6 вояками, яких розвозить вантажне авто. Згодом шосею, в напрямі Варина переїжджає танк. Виходить — ми цілком окружені. Командир Бурлака, мимо всього, плянує прориватися. Одначе коли вечором, річищем ріки пропливає човен і бачимо, що ріка тут має біля двох метрів глибини (довге весло не сягає дна), а крім того скеля майже прямовісно спадає до самої ріки — міняє думку. . .

21 серпня 1947. О годині 1.45 осягаємо край лісу. К-р Бурлака з'ясовує, що цілою (навіть такою) групою ми не маємо шанси далі маршувати. Розділює нас на малі групи 3-4 вояки, які найкраще із собою зжиті, і, попрощавшись з ними, радить їм промишляти, як кожний уважає, прямуючи на захід».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 105, 107)

Група Бурлаки опинилася в можливо найважчому положенні. Серйозність положення вояки тієї групи відкрили щойно після докладного обслідування терену й розташування чеських відділів. Тоді стало ясно:

Обсервуємо, як залагам застав доставляють харчі автами та підводами. Обговорюємо спільно ситуацію: ми опинились у замкненому крузі, де ріка Ваг — за виїмком вузької шийки високого терену — творить майже круглий острів. Стверджуємо, що це окруження нашого відділу було заздалегідь пляново підготовлене. На підставі оцінки кількості розміщених застав згодом підсумовуємо, що проти нас кинули чехи не менше як 10,000 вояків різнородних військових з'єднань. Коли почало темніти, переходимо хребет 663 вниз, на другу сторону потоку. Варимо й споживаємо рештки нашої бараболі. Невелика з цього користь: голод немилосердно дошкулює, але навіть бараболя для нас недоступна. Усі підгірські села обсаджені військом (стерезуть навіть бараболяні поля). Отари овець і волів забрали з полонин».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 108)

В такій ситуації групу Бурлаки, яка ще складалася з восьми осіб, заскочили чехи. Бою дати не можна було, треба було спасатися розсіянням. На збірному пункті, яким був згідно з прийнятою нормою у випадку, коли такого пункту не визначено, автоматично останній збірний пункт, зійшлися тільки чотири члени групи. Командир Бурлака не прийшов. Неспокій і туга за ним та за другими опанувала цей малий гурт. Але очікування і надії не оправдилися. Зате ситуація успокоюється. Чехи не розшукують далі, не перечісують лісів і гір. Хронікар записує:

«4 вересня 1947. Год. 7 переходимо знову на денне місце постою. День проходить спокійно. Почуваємося вже досить зрівноважено, снуємо всілякі пляни на майбутнє. Віримо, що як лише скінчиться 'блокада', то якимось дамо собі раду. Без огляду на все прямуватимемо далі в нашому напрямі. Сортую речі в торбах Старого і своїй. Важливий архів, фільми, знімки й апарат комплектую в торбі Старого, яку беру під свою опіку. Решту — речі приватні, залишаю у своїй торбі, яку покищо носить Босий. Увечорі йдемо на вогнище, де маємо готову від учора бараболю, печемо її і проводимо ніч, як звичайно. Замітне, що через цілий день і ніч не чути стрілів».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 116)

А ще два дні пізніше знайомий воякам УПА робітник, з походження українець, якого вони зустріли при пашенні коней, подав їм чеську летючку зі світлиною Бурлаки, його підписом і нібито його закликом:

«Здайте собі справу із ситуації та зрозумійте, що до американської зони перейти не дасться».

У Чехо-Словаччині є можливість зачати нове, спокійне цивільне життя. Підіть за моїм прикладом і якнайскоріше зголошуйтеся на першій військовій чи жандармській станиці».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 118)

А ще два дні пізніше від того самого «дяді» (так вояки називали того робітника-українця) вони довідалися, як насправду чехи заскочили групу Бурлаки і як в останньому моменті перешкоджено йому застрілитися. Та одночасно з тим вони довідалися, що чехи зняли блокаду й основна маса їхніх вояків відходить на схід, і то з великим поспіхом. Одночасно розійшлася вістка серед населення східної Словаччини, що кордони перейшли більші відділи УПА, в числі около 450 вояків, і що чехо-словацька влада рішила дати їм бій на східних окраїнах країни. Перебування УПА викликало фермент серед населення, зростали протести проти комуністичних верховодів, бо хоч вони ще не були тотально взяли Чехо-Словаччини у свої руки, але вже впилися всюди й намагалися диктувати. В додатку, поліція та різні служби безпеки були переповнені ними. Але завдяки відходові військової маси на схід марш на захід, хоч нелегкий, не викликавав таких великих труднощів, як це було попередньо. В селах люди далі привітні, навіть на Моравах, взагалі в чеських селах. Можна дістати інформацію, навіть часом мапи, якщо хтось має, підкріпитися та ще й на дорогу дістати. Також рідко траплялися серед населення донощики, які бігли б до жандармів сказати про перебування вояків УПА і

їхній марш на захід. Населення було знайоме з УПА, бо вже переходили там поодинокі чи по декілька вояків. З більшими чи меншими труднощами вдалося перейти річку Мору, відтак інші річки, а також полосу озер. Трохи загострений інстинкт, трохи розрахунок, а нарешті щастя сприяли униканню перешкод і небезпек.

Та не дописували сили. Хоч не приходилося голодувати так, як в часі польських облав і чеських бльокад, хоч збройних сутичок властиво не було, але вичерпаний організм ставав щораз слабшим. А до того надходила зима. Половина жовтня, вночі приходять приморозки, а коли прийде дощ — він холодний, проникає тіло аж до кости. А до того ні вбрання, ні взуття не відповідають потребам:

«Маршувати приходиться нам чимраз важче. Болять ноги, почуваємося досить слабі. Мої замалі черевики так спекли ноги, що іду і маю враження, що на них шкіри немає. Самі рани. Так ішов я ще, вертаючись з Карпатського Рейду в 1944 році. Тоді зближався до хати, була надія, що відпочину — вигоюся, а тепер? Ідемо в незнане, та і то не знати ще, чи дійдемо. Вже небагато дороги лишається. Коло 60 км. Але чим ближче до кордону, тим більше непокоїть мене перехід через нього».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 155-156)

Чим ближче до кордону, тим більше зростає напруження. Після стількох перешкод, після переборення стількох небезпек маршуючим дуже хочеться таки добитися до назначеної мети. Така вона близька, але така непевна. Один фальшивий крок, одна помилка, випадковий донощик, який може спричинити алярм, викличе загрозу невдачі. Шкіра терпне на згадку, що могло б не вдатися. А це викликає хвилювання, що його щораз важче опанувати. А на кінці ще ріки і багна...

«Із цього присілка (Годеніц) маршуємо через пусті, малі села Мущерад, Оппах, Цієрінг і приходимо над Вльтаву. Ми сподівались тут знайти якийсь міст, однак наші шукання даремні. Мусиш, нещасний український повстанче, закотити штани та лізти в 'гарячу' воду... Але це не таке страшне, як на перший погляд виглядає. Зрештою — це не перший раз. Минулого року, 15-го листопада цілий курінь переходив Сян по пояс у воді, та й нікому нічого не сталося. Загартувалися».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 159)

А кордон уже десь недалеко. Вже можна на нього несподівано наткнутися. Власне тому саме тепер треба бути до краю обережним, а це значить: бути напруженим:

«19 жовтня. Год. 2-га, ми вже по зфорсуванні ріки. Перекусивши трохи хліба, маршуємо доброю — битою дорогою далі на півд. захід, в напрямі до коліна Вльтави. Коло 8 км. на захід від містечка Розенберг. Ідеться легко. Зимно, мороз, примерзла земля підганяє нас...

Тут якесь сільце. Минаємо і йдемо далі, увечь час на південь. Ідемо увесь час обережно, поволі, місцями на пальцях. Увесь час на слухаємо. Найгірше, що не маємо поняття, де є властивий кордон. Ані мапи, ані навіть нас ніхто не зорієнтував. Уживані дороги та стежки обминаємо, ідемо лісом і старими, неуживаними дорогами.

Година 23.30. три і пів години йдемо без перерви, а спочивати зимно та й нема коли. Ще далше бачимо знов хребет. Вже таки добре високий, а перед ним якісь хати. Видно, що понімецькі поля — запущені, не управлені. Минаємо їх, переходимо досить широку рівнину між хребтами і лісом дряпаємося на гору. Ліс цілком дикий, рідкий. Трава по пояс, хащі, а що найгірше, в траві великі каменюки. Неодин раз падаємо на них. Врешті видряпуємося на верх. Тут дві високі камінні скелі, немов вежі. І тут не видно границі, навіть жадної стежки. Вже перевтомлені та занепокоєні, що це може бути? Йдемо ж увесь час на південь, хочемо відпочити. Але переходимо ще маленьку долину між цим і наступним хребтом. Уздовж цієї долинки є витоптана стежка. Дальше в лісі гарна доріжка. Сподіваємось, що це кордон. Оглядаємось за стовпами — нема! Заходимо коло 100 м. у ліс під гору і хвилину відпочиваємо. Вже 2-га година. По перерві ідемо далі. Тут щось ліс більше приступний, під ногами нема гілляк, нема такої дикої трави. Виходимо на хребет. Тут гарні дві лінії-дороги. Одна на південь, друга зі сходу на захід. Дороги уживані, багато ходжені. Ідемо легенько лінією на південь, аж перед нами розтягається далекий вид в долину. Ми вже на південному склоні гір... на терені Австрії».

(«Літопис УПА», том 13, стор. 159, 160, 161)

Перехід чесько-австрійської границі був великим, але ще не остаточним тріумфом для трійки вояків УПА — лікар Скала, хронікар Буркун, санітар Босий, які пробивалися на Захід. В червні, коли, переборовши всі застави й перешкоди польського війська, Відділ під командою командира Бурлаки вийшов на терен Чехо-Словаччини, радості стрільців з цього приводу не було кінця. Це ж було переломання обруча смерті, з якого був тільки один вихід — проломитися... По польському боці границі залишилися розгромлені села та зруйновані, а часто й спалені людські садиби, коротко — «спалена земля», яка не давала найменшої змоги втриматися при житті, а до того — кругом важко озброєні польські вояки, які після місяців боїв з УПА заправилися, загартувалися, навчилися багато дечого й стали великою небезпекою. По-словацькому боці заповідалося інакше, легше. Мирні села, за-

можні господарства, доброзичливі люди. В перших днях перебування на Словаччині надії вояцтва УПА нібито оправдували себе, але не дали чекати на себе важкі й грізні дні, які остаточно довели до такого скрайнього засобу як розсіяння відділів УПА в маленькі, спершу дещо більші, а відтак кількоособні групки, бо тільки так можна було пробиватися далі й мати вигляд на успіх. Чеський плян передбачав змасовленими військовими й поліційними силами замкнути дорогу воякам УПА на Захід, а відтак оточити їх так щільно, щоб ні один не міг вирватися, і знищити. Та хоч скільки вояків чеське командування сконцентрувало і як густо кількома перстнями розставило їх, фактично наситивши увесь терен перебування відділів УПА компактною масою своїх вояків, то все таки чисельні вояки УПА прорвалися і продовжали марш на Захід. Перед нами розгортається кінцевий акт тієї невмирущої саги про героїчну людину, про її незламність, про віру й безмежну відданість справі свого народу, про українську людину.

Дорога через Австрію проходила через терен, окупований чорвоною Австрією, бо був це час окупації Австрії переможцями у Другій світовій війні. Як звичайно під большевиками, згори вниз заведено советську систему, яка одначе була тут «без зубів». Бо щоб советська система була успішною, треба величезного бюрократичного апарату, безчисленних форм і родів служб безпеки, розбудованої сітки поліційних донощиків, а до того всього — нещадного, дурного, але послідовного, всюдиприсутнього терору. Того всього ні командування советської окупаційної армії, ані тодішнє НКВД, яке впрочім переходило тоді через різні кризи й реформи, аж ніяк не могло добитися. Насамперед населення Австрії ставилося до советської окупаційної влади та її збройних сил не радо, а навіть зневажливо та з презирством. Побачивши умови, в яких живе советський солдат, австрійці похитували головами. Через те бракувало охочих (впрочім, атмосфера для того взагалі серед австрійців була несприятлива) для вербування тайних донощиків для советської адміністрації, а для поліційної машини і поготів. Найвищі советські чинники аж ніяк не сподівалися, що відділам УПА вдасться вирватися з польських кліщів, проникнути якнайщільніші чеські застави і вийти на ширші простори Чехо-Словаччини, де можна було маневрувати, обминаючи ворога, якщо він пробував би ще раз оточувати групи вояків УПА. Впрочім, ті групки були маленькі, розсіяні по великому терені, і тяжко було їх зльокалізувати, а населення з власної ініціативи доносити про зустрічі з вояками УПА не збиралося. Коли б большевицькі урядові чинники та штаби припускали, що вояки УПА переборють усі небезпеки й перешкоди і таки далі просуватимуться на захід, вони були б самі включилися в погоню зі своїми спе-

ціяльними з'єднаннями. Але їх звели, з одного боку, тактика й незломна постава вояків УПА — кожен бився до останнього набою і відстоював свої пляни за всяких умов, а з другого — офіційні звіти наперед польських найвищих чинників, а відтак чеських. Ті постійно голосили публічно й звітували Москві, що «ось щільно оточили» або «заблюкували, тепер тільки добивають і виловлюють», або «вояки УПА масово здаються» і т.д. Саме завдяки тому ті, які зуміли вирватися з кліщів, а було їх чимало, з успіхом пересувалися на Захід.

В тих нових умовах вояки УПА могли, хоч з трудом і рештками фізичних сил, що їх не було ні змоги, ні засобів основніше відбудувати, уникати небезпек і зближатися до своєї цілі. Однак випадок, необережність тощо могли вже на тому останньому, кінцевому етапі довести до катастрофи. Але й того вояки УПА уникали великою мірою, бо не зменшили ані своєї обережності, ані не дали морально ослабити можливість перебувати серед людей, евентуально ночувати в теплих приміщеннях під дахом, замість на дощі чи морозі, на голій землі.

Просування малої групи, що про неї звітує хроніка, мало не дуже надійний початок на терені Австрії. Віддалившись від границі, вечором зайшли вони до першої хати і попали зле. Убогі, негостинні, затуркані австрійські селяни не могли навіть добре накормити маршуючих та й прийняли негостинно. Зате дали добру, вірну і потішаючу інформацію про советську окупацію та про її методи й умови. Відділи червоної армії були тільки по більших містах та над Дунаєм. По містечках та більших селах були австрійські жандармські станиці. Для австрійського населення вояки УПА в більшості не були несподіванкою. Тут вони вже проходили поодиночком і малими ланками, передали перші інформації і залишили дуже добре враження серед населення своєю вояцькою дисциплінованою і дружньою поведінкою. Населення знало, що це не прості люди під зброєю, а частини народної армії, що згідно з отриманим наказом добивається на Захід. Вояків УПА населення називало різними відмінами слова «бандерівці» або просто «партизани».

(Продовження буде)

Церковно-релігійне поле

ЗАКІНЧИЛИСЯ ПЕРЕГОВОРИ В СПРАВІ УКЦ

(УЦІС) 13-го березня 1990 року у Львівському готелі «Дністер» закінчилися чотирьохсторонні переговори між Апостольською Столицею, Московським патріархатом, Українською Греко-Католицькою Церквою та Львівською Єпархією Російської Православної Церкви у справі міжконфесійної ситуації на західній Україні, які велися від 6-го березня (спочатку в Києві, в президії Синоду). На переговорах Святіший Престол представляли Секретар Конгрегації для Східніх Церков Архієпископ Мирослав Марусин та владика Степан Сулик з Філядельфії; Московський патріархат — Митрополит Воронізький Мефодій, Архієпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський Федосій, Львівську митрополію РПЦ — Митрополит Львівський і Дрогобицький Іреней та протоєрей Олександр Швець. З боку Української Греко-Католицької Церкви у переговорах брав участь містоблюститель Митрополита Любачівського архієпископ Володимир Стернюк. У ролі спостерігача виступав владика Софрон Дмитерко. Хоч у Галичині поважною проблемою є Українська Автокефальна Православна Церква, проте її представники не брали участі в переговорах.

Розмови про долю УГКЦ належали до особливо складних. Представники РПЦ наполегливо настоювали, що суть конфлікту у західних регіонах України полягає лише в тому, що греко-католики «захоплюють» храми. У такій ситуації владика Володимир Стернюк змушений був покинути розмови.

На закінчення зустрічі Секретар Конгрегації для Східніх Церков з Ватикану архієпископ Мирослав Марусин та митрополит Мефодій підписали спільне звернення до віруючих західних областей України. У ньому сказано, між іншим, що вірні обох конфесій не повинні вдаватись до насилля, вмішуватись у політичні проблеми, не проводити маніфестацій. Згідно з домовленістю між папою Іваном Павлом II та Михайлом Горбачовим, греко-католицькі громади реєструватимуться щойно тоді, коли церковні комісії дійдуть до порозуміння. У зверненні обі сторони закликають громадські організації, щоб вони не вмішувались у релігійні питання. Комісія не рекомендує, щоб нині одні храми використовувалися обома конфесіями. Закликає вона, щоб обі сторони підготували необхідні документи для наступної зустрічі.

ЗВЕРНЕННЯ ДО ПАПИ ІВАНА ПАВЛА II

ЙОГО СВЯТОСТІ ПАПИ РИМСЬКОМУ

Ваша Святосте, Українська Католицька Церква переживає важливий етап своєї історії. Більше ніж через 40-річний період безперервних переслідувань і перебування в катакомбах УКЦ де-факто перейшла на легальний статус.

Але безбожна держава не змінила ворожого ставлення до нашої Церкви. В тому криється причина того, що досі УКЦ не поновлена у своїх правах. Сучасне партійне керівництво совєтської імперії вперто не бажає признати так званий «собор» 1946 р. справою рук держави і актом терору супроти УКЦ, не бажає реабілітувати її як жертву тоталітарної системи.

Під могутнім натиском боротьби українських католиків за свої права правлячий режим вже не може так брутально і неприховано душити нашу Церкву.

Він вдається до іншої тактики поборювання УКЦ: закулісних інтриг, провокацій, оббріхування тощо. Кремль намагається нажити на проблемі УКЦ політичний капітал. Він всіляко підтримує Російську православно-партійну Церкву, яка завжди була лютим ворогом українського народу і провідником імперської політики російського шовінізму та месіянзму. З огляду вище сказаного, мене дивує і турбує поведінка Ватикану супроти УКЦ. Ватиканська делегація зайняла неправильну і вкрай шкідливу задля нашої Церкви позицію: по-перше, пішла на приманливі переговори про становище нашої Церкви з Московською Патріархією, а не з Московським урядом, який переслідував і руйнував УКЦ, подруге, разом з делегацією Московської Патріархії уклала наскрізь фальшиве і принизливе для українських католиків московське комюніке.

Ваша Святосте, Українська Католицька Церква була і залишатиметься на засадах Христової Правди і Євангельських Заповідей. Це для нас фундаментальний принцип. Ми ніколи не підемо на компроміс з неправдою, як рівно ж не допустимо, щоб наша Українська Католицька Церква стала предметом торгівлі між Ватиканом і Московською патріархією.

Збергаючи непорушну вірність Апостольській Столиці і Вашій Святості в питаннях віри, ми, українські католики, рішуче протестуємо проти ватиканської дипломатії і вимагаємо:

1. Припинити будь-які переговори про долю нашої Церкви з Московською Патріархією.

2. Анулювати Московське комюніке.

3. Домагатися переговорів з урядом ССРСР про справи УКЦ при участі делегації ієрархії і вірних нашої Церкви.

З проханням благословення Вашої Святости,

Народний депутат України,

Член Комітету захисту УКЦ — Степан Хмара

11-го березня, 1990 року.

* * *

ЗАЯВА

Єпископату Української Греко-Католицької Церкви в Україні в справі переговорів чотиристоронньої комісії про відносини між православними і греко-католиками

(УЦІС) З огляду на це, що в советській пресі появляються відомості, які не висвітлюють правдивого стану подій в Україні, ми, єпископи Української Греко-Католицької Церкви, зібрані на нарадах в Преображенській Церкві міста Львова 17 березня 1990 р., подаємо народові точне пояснення:

1. Переговори чотиристоронньої комісії були перервані в момент, коли Містоблюститель Галицької Митрополії Владика Володимир Стернюк покинув їх на знак протесту. Тому якінебудь документи, які виходять з цих переговорів, треба вважати неправомірними. Це включає всі документи про передачу храмів.

2. Причина перервання переговорів — це постійна відмова Московського Патріярхату визнати незаконність Львівського Псевдособору 1946 року. Так довго, як Російська Православна Церква не готова визнати Українську Греко-Католицьку Церкву, як Церкву — установу й юридичну особу (а не тільки громади греко-католиків), і так довго, як чотиристороння комісія не готова приступити до суттєвих питань, ми не бачимо причини вести далі переговори. Поки вирішальні основні питання повної легалізації й реабілітації Української Греко-Католицької Церкви, не можна вести дальший діалог про ділення храмів між православними й греко-католиками.

3. Українська Греко-Католицька Церква вважає, що все церковне майно, яке відібрали советські державні власті в період сталінізму, повинно повернутися у власність УГКЦ. Коли держава поверне відібрані храми й інші церковні будівлі, а особливо Катедральний Собор св. Юра, можна буде говорити про найкращий спосіб вшанування потреб православних віруючих. Дальші

переговори повинні вестися між представниками держави і Ієрархією УГКЦ.

Єпископат УГКЦ стоїть на позиції, що всі майбутні переговори повинні трактувати наступні принципи:

1. Українська Католицька Церква, згідно з наукою Другого Ватиканського Собору, є помісною Церквою — *Ecclesia Particularis Sui Iuris* — в повному значенні того слова і такою нас повинні вважати всі інші Церкви-Сестри. Не можна про нас говорити як про громади-спільноти чи групи вірних східного обряду.

2. Українська (Греко) Католицька Церква перебуває в повній і повсякчасній єдності з Римським Архидіаконом — Пастирем і Учителем Вселенської Церкви. Тим вона визнає Його провід — первенство по всьому світі.

3. Українська (Греко) Католицька Церква є одна в Україні й на поселеннях, якої Отцем і Головою є Блаженніший Мирослав Іван Кардинал Любачівський, Верховний Архидіакон Львова українців.

4. З цієї причини все, що представляє Делегація Святої Столиці, як рівнож і владики з України, є узгоджене зі Святішим Отцем Папою Іваном Павлом II і Блаженнішим Мирославом Іваном Кардиналом Любачівським.

5. Українська (Греко) Католицька Церква бажає жити в мирі і згоді, в душі християнської любови і примирення зі всіма Церквами і віроісповідуваннями, і з такими почуваннями її провід приступає до діалогу з ціллю нормалізації відносин з Православною Церквою і її легалізації та повного публичного визнання урядами УРСР і СРСР.

6. Українська (Греко) Католицька Церква виступає проти будь-яких засобів насильства і при тому заявляє, що справжній діалог між Церквами можна починати щойно тоді, коли вона буде вповні усталізована, і коли будуть припинені всякі безпідставні закиди насильства, прозелітизму, розбрату, релігійної війни і т.п.

7. Настанова Української (Греко) Католицької Церкви до влади ґрунтується на словах Святого Письма: «Кожна людина нехай кориться вищій владі; нема бо влади, що не була б від Бога; і влади, що існують, установлені Богом» (Рим. 13,1). Тому Українська (Греко) Католицька Церква шануватиме владу так довго, як вона не виступає проти Божого Закону. Українські католики бажають бути відповідальним громадянами держави і активними співучасниками перебудови і справжньої демократизації. А що відноситься нашого сумління, Українська (Греко) Католицька Церква завжди була Церква Українського Народу і такою бажає лишитися і на майбутнє.

8. Починаючи від 17 вересня 1939 р., Українській (Греко) Католицькій Церкві заподіяв глибоку кривду сталінський і дальші режими. З цієї причини в ім'я справедливості — *ex justitia* — Їй належить поворот до такого стану, який існував в Україні до того дня.

З цієї причини слід:

- Повернути Українській (Греко) Католицькій Церкві Собор Святого Юра у Львові wraz із всіма його забудованнями. Разом зі Собором Святого Юра у Львові, Українській (Греко) Католицькій Церкві мають бути повернені всі інші катедральні собори, які їй належали до 1939 р.;

- Визнати недійсність і неважність т.зв. Львівського Собору з 8-10 березня 1946 р.;

- Церкви, каплиці, єпископські резиденції, монастирі — мужьські і жіночі — друкарні і приходства, які належали Українській (Греко) Католицькій Церкві до 1939 р., слід їй повернути;

- Повернути духовні семінарії і Богословську Академію, які їй належали до 1939 р.;

- Всі монаші чини — чоловічі і жіночі — втішатимуться правом установи — юридичної особи;

- Реабілітувати всю ієрархію, священників, монахів, монахинь та вірних, які постраждали під час переслідувань від 1939 р. за для своєї приналежності і вірності Українській (Греко) Католицькій Церкві;

- Тому що Галицький Митрополит і Верховний Архієпископ Львова українців від 1963 року змушений перебувати поза межами Советського Союзу, уможливити його поворот до свого престолу у Львові.

9. Українська (Греко) Католицька Церква має втішатися всіма правами, що й інші Церкви в ССРСР, на основі нового советського законодавства про свободу сумління. Це значить, що вона матиме право:

- Бути визнаною як Церква — установа й юридична особа — і посідати право власності;

- Вести соціальну і харитативну діяльність;

- проводити публично релігійне навчання;

- Мати доступ до засобів масової інформації й комунікації.

10. В разі розбіжностей між советським законодавством і міжнародними угодами, підписаними урядом ССРСР, переважатимуть міжнародні угоди, які включають і слідуочі права, що належатимуть і Українській (Греко) Католицькій Церкві, а саме:

- Повна релігійна свобода;

- Публичне визнання зі сторони державних властей;

- Вільний доступ до місць богочитання;
- Право організувати власну питому ієрархічну структуру;
- Можливість підтримувати вільні зв'язки з вірними та з їхніми громадянами як у власній країні, так і за кордоном;
- Можливість вдержувати вільні зв'язки зі Святішим Отцем Папою Римським і Святою Столицею, як рівнож з єпископами, священиками та вірними на поселеннях.

11. Всі владики Української (Греко) Католицької Церкви мають бути визнані державною владою, а їхні імена опубліковані у Папському Річнику — *Annuario Pontificio*.

12. Українська (Греко) Католицька Церква особливо домагається чимскорішого відновлення центральної духовної семінарії у Львові для виховання майбутніх кадрів священства. Вона матиме рівнож право свобідно висилати священиків і кандидатів до священства на студії до Риму чи інших міст Західнього світу.

13. Після повного публичного визнання і легалізації Української (Греко) Католицької Церкви, вона управлятиметься Канонічним Правом Східніх Католицьких Церков Вселенської Церкви, своїм власним помісним правом у створенню своїх інфраструктур і устрою.

14. У Проводі Української (Греко) Католицької Церкви стоїть Верховний Архиепископ враз із Синодом Владик, з місцем перебування у Львові. У відповідно найближчому часі Українська (Греко) Католицька Церква буде піднесена до патріяршої гідності. Тоді Патріярх — визнаний Вселенським Архиепископом, іншими Помісними Церквами і державною владою — управлятиме своєю Церквою в Україні і на поселеннях.

Львів, 17 березня 1990 р.

- † Володимир Стернюк — Архиепископ, Містоблюститель
Галицької Митрополії,
- † Філімон Курчаба — Єпископ Луцький,
- † Софрон Дмитерко — Єпископ Івано-Франківський,
- † Павло Василик — Єпископ-Кoadьотор Івано-Франківський,
- † Юліян Вороновський — Єпископ Перемиський,
- † Іван Маргітич — Єпископ-Помічник Мукачівський
і Ужгородський
- † Михайло Сабрига — Єпископ-Помічник Львівський.

Поезія, проза

Зіновій КРАСІВСЬКИЙ

ДЕКЛЯРАЦІЯ НАЦІОНАЛІСТА

Від Редакції «В.Ш.»:

Цей вірш і вірш «Повстанець упав» взяли ми із збірки «Невольницькі Плачі», яка появилася в Моршині, Україна, 1989 року з ілюстраціями Панаса Заливахи.

Страждальна нене, мамо-Україно —
Печаль — душа Твоя, журба — Твоя надія,
Боевища відвічні та руїни,
В яких ти виросла, міцнієш і не гинеш.

Благословенна будь!

Лиш Ти остигле серце грієш.
Твої степи, ланів плодючих колос,
Безмежна голубінь, краса землі та неба,
Мов криком сповнений відчаєм голос —
Мій мозок, серце, душу ранять боєм:
Лиш Ти моя! І я один для Тебе!

О нене рідна! Дай снаги, уміння
В одне з Тобою злитися, з'єднатись
Незламним духом, болісним сумлінням,
Дай обернути знов в людей каміння!
Дай недостойному Тобі лиш слугувати!

Прийми мое життя на жертівник свободи!
Нехай нас мало нині, одиниці!
Рокованих на смерть Ти наречи народом!
Хай безіменні ми, як камінь, канем в воду,
Серця нам опромінь, перетвори на крицю!

ПОВСТАНЕЦЬ УПАВ

Останній набій і обірване: сл-а-в-а...!
Карпати здрігнулися, ліс застогнав.
Ридали смереки в вечірних загравах:
Упав молоденький повстанець, упав!

Зліталися хмари обмити герою
Оббризане кров'ю святою чоло.
Ярило коня зупинив за горою
І низько схилив на прощання шолом.

Збігались на тризну Стрибогові вої
І несли свої завивання-плачі.
Зійшов помолитись над юним героєм
З небесної висі Молодик вночі.

А ніч, як годиться, склепила повіки.
З плечей її плащ на героя упав.
Перун прогримів йому славу навіки:
Повстанець життя за Вітчизну віддав!

Усе сумувало, лиш мутні потоки
З Карпат понесли до району намул,
І ллється той бруд на ворожі лотоки,
І множить порожній озлоблений гул.

Марко БОЄСЛАВ

«Хай слава луна»

МОЛИТВА ПОВСТАНЦЯ

Боже наш — Правдо і Сило,
Надія в Тобі й любов.
Просять розплати з насиллям
Наші терпіння і кров.

Ворог розп'яв Україну,
Глумом збезчестив храми,
Горем засіяв руїни,
Гнані і цьковані ми.

Рідні святі чорноземи
Соромом вкрили кати.
В месті і гніві ростемо —
Отче, Ти їх освяти!

Батька і матір жорстоко
Ворог катує щодня.
Боже, на землю глянь оком —
Й іскру лиш вкинь до вогня.

Серце громами заграє,
Зброя в руках задзвенить,
Любі простори безкраї
Полум'ям встануть грізним.

Отче, послухай, як гнівно
Душі борців гомонять,
Будемо з рівними рівні —
Іскру лиш кинь до вогня!

9.2.1947 р.

Із «Слово і Зброя», Торонто, Канада, 1987

МАР-КА

У ПАМ'ЯТЬ КАТЕРИНИ ЗАРИЦЬКОЇ

I

Обрала шлях життя ще молодою,
Девіз мій був — служіння Україні.
І гордо зносила важку неволю,
В ім'я чого так Бог велів людині.

Цей шлях устелився передо мною
Ще з юних літ, як друзі на поляні,
Крокуючи відважною ходою,
Несли обіт у жертву Україні.

Нам не страшні були в'язничні мури,
Кували волю тут, сталили духа.
Дарма в процесах польських прокурори
Судили нас за «бунтівничі рухи».

Ми сміло заявили для народу,
Що авангард борців готов буде
Піднести стяг свій рідний за свободу
Й у слухний час до боротьби піде!

Заграли промовисто сурми волі,
Голосять — Самостійну Україну!
Вдихала вільно аромат у полі,
І пестила колосся, мов дитину.

II

Та знову час прийшов важкої проби.
Народ двигнувся боронити волі.
Горіли села, ліс шумів, діброви. . .
В боях завзятих билися герої. . .

Тоді й вона пішла зв'язки ладнати
У виснажені відділи УПА,
Щоб дух кріпити і насагу дати
Тур-воїнам Чупринки Тараса.

І вдруге трапила у руки ката,
Як добивалась до зв'язку ОУН,
Прошила тіло куля супостата. . .
Та слова зради ворог не почув.

Довжились сірі дні в'язничні, ночі. . .
 Не раз відчай важкий лягав на груди,
 То друзі знов ставали перед очі,
 Всміхались вільний син і вільні люди.

III

Встелився шлях її сумний, далекий,
 На виднокрузі сіра мерзлота.
 Бараки, конвої і дріт колючий. . .
 Наруга і безкрая самота.

Тут десь Михайло Катрю виглядає, —
 Він, в'язень, — одержимий між друзів.
 Вона ж у пральні подруг зустрічає,
 Допитливо глядить на них, — без слів.

Щоранку у вікні. Колони в'язнів
 Знімають у пошану їй шапки,
 І залюбки їх погляд полум'яний
 Летить до неї, крізь малі шибки.

Бо знають, хто вона, за що судили
 і чвертьстолітній присуд надали.
 Вона весь труд, життя своє віддала
 Для кращого майбуття Вітчизни.

IV

Минають закатованії літа. . . —
 Не довго вже наруги, мук, страждань. . .
 Надії рвуться ген, до волі, світа. . .
 Та твердь життя не знає почувань.

І знову біль, печаль лягли на душу —
 Не стало у живих Михайла — друга. . .
 Так волі ждав, казав: «Я жити мушу». . .
 Надії слабнуть. Твердь життя і туга.

Ще рік минув — уже й всміхнулась «воля»,
 Розмотується сіть важких терпінь.
 Страждання ті її судила доля —
 Така ж, як всіх українських героїнь.

Кого ж зустріла на так званій волі? —
 Матусю скорбну, сина та сім'ю. . .
 Душа раділа у родиннім колі
 Й снувала тужно пісню жалібну.

Нема між ними любого дружини,
Лежить десь там, в холодній мерзлоті.
І давить груди біль у ці хвилини. . .
«Чому не з нами він, а в самоті!?»

V

Кати й на волі не дали спокою.
Цькували, страхали вдень, по ночах. . .
Вона ж — невгнута серцем і душею,
Являлась гордою в їхніх очах.

І поселилась у курній хатині,
Що була її раєм на землі.
Гоїла біль душі в книжках, в родині,
Й молилась за друзів, що ще живі.

Та знову. . . втрата дорогої мами. . .
Не видержало серце більш терпінь. . .
«Немає вже Катрусі поміж нами», —
Шепоче вітер із широких піль.

Не зрадила друзів, свого народу,
І чашу горя випила до дна.
Життя віддала за Вкраїни волю,
Бо це була її свята мета.

VI

Співають свій псалом степи пахучі,
Несеться сумно пісня журавлів,
Шумлять в жалобі і ліси дрімучі. . .
Не висушити сліз з очей друзів.

Доволі сліз! Вінок плетімо слави,
А пам'ять вічну збереже народ.
У незалежній і вільній державі
Подасть одну з найкращих нагорд.

Назве її героєм України,
Простелить шлях у слави пантеон.
А дух її витатиме над нами
Й нагадуватиме святий Закон!

о. Євген НЕБЕСНЯК, ЧДБ

ХРЕСТОМАТІЯ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ «СЛОВО О ЗАКОНІ Й БЛАГОДАТІ»

(Продовження, 2)

Прийшов Спаситель, та не прийняв Його Ізраїль, як пише Євангеліє: «Прийшов до своїх, та свої не прийняли Його!» (Йо. 1,11), — але народи прийняли Його, як і казав Яків: «В Тобі лежить надія народів» (Бут. 49,10). Бо при Його народженні перші прийшли від поган волхви, а Юдеї шукали убити Його, і через Нього убили дітей. І справдилися слова Спасителя: «Кажу вам, що багато прийде зі Сходу й Заходу, і засядуть з Авраамом, Ісааком та Яковом у Царстві Небеснім, а сини Царства будуть викинені геть у темряву кромішню» (Мат. 8,11-12). І ще: «Відніметься від вас Царство Боже, і дасться народам, що приносятимуть плоди його» (Мат. 21,43), до них післав же своїх учеників, кажучи: «Ідіть по всьому світу і проповідуйте Євангеліє всьому створінню, щоб хто увірвався і хрестився, був спасений!» (Мар. 16, 15-16); і: «Ідіть і навчайте всі народи, хрестячи в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, навчаючи берегти, що я вам заповідав» (Мат. 28, 19-20).

Краще було, щоб благодать осяяла нові народи: «Не вливають, — за словами Господніми, — нового вина: поучання благодати, в старі бурдюки: постарілі в юдействі, а то бурдюки розтріснутьсся і розіллється вино» (Мат. 9,17). Не змігши придержуватись неправди закону, але й часто кланяючись ідолам, як могли б вони держатись поучення справжньої благодати? Нове вино — нове поучання, в нові міхи — нові народи, і обоє заховаться.

Бо так то й є: Віра благодати розійшлась по всій землі, і до нашого руського народу дійшла, і озеро закону висохло, джерело Євангелія ж наводнилося і покрило всю землю, і до нас приплило. Це ж бо ми з усіма християнами прославляємо Пресвяту Трійцю, а юдеї мовчать. Христос прославлений, а юдеї — прокляті! Поган приведено (навернено), а юдеїв відвернено, як і пророкував Малахія: «Не до вподоби припали мені сини Ізраїля, і жертви з їх рук не прийму тому, що велике мое ім'я між народами від заходу до сходу, і на кожному місці моему імені кадило приноситься, бо мое ім'я між народами є велике!» (Мал. 1,10-11), а Давид: «Вся земля нехай поклониться й співає Тобі» (Пс. 66,4). І: «Господи, Господь наш, яке предивне ім'я Твоє по всій землі» (Пс. 8,1).

І ми вже не називаємося ідолопоклонниками, лише християнами; і ми вже не є без надії, лише уповаємо на життя вічне. І вже не ставимо огорож для поганських капищ, але будуємо церкви Христові; і вже не заколюємо бісам друг друга, лише Христос за нас усіх заколений був і принесений в жертву Богові та Отцеві. І вже не умираємо більше, куштувавши жертвовану кров, но спасаємося випивши пречистої крові Христа. Благий Бог помилював усі народи, і не відвернувся від нас; захотів, і спас нас та й дав нам розпізнати правду.

Наша земля була пустою та засохлою, ідольська посуха зсушила її, та потекло несподівано джерело Євангелія, наводнюючи всю нашу землю, як і предсказав Ісая: «Ринуть води тим, що ходять у безодні, пустиня стане ставом, і у вигорілій землі потечуть джерела водні» (Іс. 35,6-7). І коли були ми сліпі, бо не бачили світла правди, перебуваючи в ідольській ересі, — через це оглухли ми на спасенну науку, — помилював нас Бог і опромінив нас світлом розуміння, щоб ми пізнали Бога, за пророцтвом: «Тоді прозрять у сліпих очі, й у глухих вуха відтуляться» (Іс. 35,5). І коли ми спотикнулися по шляхах до загибелі, йдучи слідом за дияволами, і коли ми не бачили шляху, що веде нас, незрячих, до життя, ще й гугнявили нашою мовою в час молитви до ідолів, а не до Бога, нашого Творця, прийшла серед нас Божя любов і вже не віримо в дияволів, але свідомо славимо Христа, Бога нашого, за пророцтвом: «Тоді кульгавий, мов олень, підскочить, язик німого піснею озветься» (Іс. 35,5-6).

І коли ми раніше були, як звірі, і як скот, не розрізняли правди від лівости; прив'язувались до земного і не думали про небесне, дав нам Господь заповіді, що вели до вічного життя, за Осіїним пророцтвом: «І станеться в день той, каже Господь, завіщаю їм завіт, із птицями небесними та земними звірами (Ос. 2:18,20), і скажу не моїм людям: «Ви мої люди», а ті мені скажуть: «Ти еси Господь Бог наш». І таким чином, нас, що були чужими, названо Божими людьми, і нас, що були ворогами, названо Його Синами; не хулимо ми, як юдеї, але благословляємо, як християни; не радимося, як Його розіп'яти, лише як Розп'ятому поклонятися. Не розпинаємо ми Спаса, але руки до нього підносимо; не проколюємо ребра, але п'ємо з них джерельну воду нетління; не беремо за нього тридцять срібняків, але Йому друг друга і все життя передаємо; не таїмо Його воскресення, але говоримо по всіх наших домах: «Христос Воскрес із мертвих!». Не говоримо, що викрадено Його, але заявляємо, що Він вознісся туди, де раніше бував; не без віри ми, але як Петро кажемо Йому: «Ти еси Христос, Син Бога живого» (Мат. 16,6); з Томою: «Ти — Господь наш і Бог» (Йо. 20,28); з розбійником: «Пом'яни мене, Господи, коли прийдеш у

царстві Твоїм!» (Лк. 23,42). І так, віруючи в Нього і заховуючи передання святих Отців семи Соборів, просимо іще Бога поспішитися і направити нас на путь Його заповідей.

І сталося з нами, що сказано було про народи: «Явить Господь рамено своє святе перед всіма народами, і всі кінці землі побачать спасіння, що від Бога нашого» (Іс. 52,10); і інше: «Я живу, каже Господь, бо переді мною зігнеться всяке коліно і всякий язик визнаватиме Бога» (Іс. 45,23); і Ісаїне: «Видол всякий хай заповниться, всі гори та горби хай униз подадуться, хай закруги випростуються, а нерівні стежки випростаються, і з'явиться слава Господня, і всяка плоть побачить спасіння Бога нашого» (Іс. 40, 4-5); і Даниїл: «Всі народи, племена, язики Йому служитимуть» (Дан. 7,14); і Давид: «Нехай племена прославляють Тебе, і хай народи возвеселяться» (Пс. 67,4-5) і «Всі народи заплещіте руками, воскликніте Богові голосом радости, бо Господь Всевишній страшний, цар великий по всій землі!» (Пс. 47,2); і ще «Співайте Богові нашому, співайте, цареві нашому, співайте, бо Бог цар по всій землі, співайте розумно. Царює Бог над народами» (Пс. 47,7-9) і «Вся земля нехай поклониться і співає Тобі, хай співає імені Твоєму, Всевишній» (Пс. 66,4). І: «Хвалить Господа, всі народи, і хвалить його, всі люди» (Пс. 117,1); і ще: «Від сходу до заходу сонця хвальне ім'я Господнє, високий над усіма народами Господь, над небесами слава Його» (Пс. 113,3-4); і «Як ім'я Твоє, о Боже, так і хвала Твоя — аж по край землі» (Пс. 48,11). «Вислухай нас, Боже, Спасителю наш, надіє всіх кінців землі і далекого моря.» (Пс. 65,6) і: «Щоб пізнали на землі шлях твій, між усіма народами Твоє спасіння» (Пс. 67,3), і: «Царі землі й усі народи, князі й усі земні судді, хлопці й дівчата, старші з юнаками, нехай хвалять ім'я Господнє» (Пс. 148,11-13); і: «Послухайте мене, люди мої, — каже Господь, — і царі, прийдіть до мене, закон бо від Мене вийде, і суд мій буде світлом для народів, наближається скоро правда моя, і вийде як світло мое спасіння, на мене острови вповають, і на мое рамено народи покладаються» (Іс. 51,4-5).

Похвала Володимирові Великому

Хвалить же римський народ похвальними піснями Петра і Павла, через яких повірили в Ісуса Христа, сина Божого; Азія, Ефес, Патмос — Йоана Богослова; Індія — Тому; Єгипет — Марка; всі народи, міста і люди шанують та славлять, кожний свого вчителя, тому що научили їх правдивої віри. Хвалімо ж і ми, за нашими силами, скромною похвалою, нашого учителя та наставника, що сповнив великі і чудні діла, великого кагана нашої землі Володи-

мира, внука старого Ігоря, сина ж славного Святослава, що за свого володіння прославилися в багатьох країнах своєю відвагою і хоробрістю, та ще й нині їх поминають та славлять за їхні перемоги та могутність.

Не в бідній та не в невідомій землі панували вони, лише в Руській, про яку знають та про яку чують на всіх кінцях землі. Цей славний та благородний каган наш Володимир був славного та благородного походження (роду), виріс та й скріпився з дитинства, змужнів у кріпості, ще більше мужнішав у кріпості і, дійшовши до розквіту сил, процвітав (вирізнявся) у відвазі та розумом, став єдиним володарем своєї землі, підкоривши собі довколишні краї: декотрі мирно, а ті, що не хотіли коритись, — мечем. І таким чином, зійшов на Нього Всевишній і поглянуло на нього всемілостиве око благого Бога, коли він ще жив та правив своєю землею в правді, відважно й розумно, і мудрість засіяла в його серці, щоб пізнав він марноту ідольської лести і шукав єдиного Бога, що створив усю твар, видиму й невидиму.

Чув він завжди передусім про благовірну Христолюбиву Грецію, кріпку у своїй вірі; як шанують та поклоняються єдиному Богові в трьох Особах; і як діялися надзвичайні речі, чуда і знамена; як церкви заповнені людьми; як всі села та благовірні міста були горливі в молитві, як всі Богові служать. І він, послухавши це, запалав у серці, і розгорілося в ньому бажання охреститись, він сам враз із своєю землею. Так же й сталося, бо Бог отак зволив і тому, що полюбив він людський рід. Роздягнувшись, зняв бо каган наш з ризами і тління ветхого чоловіка, обтрясся з пороку невірства і, охрестившись, родився з Духа й води. Одягнувся в Христа і в Христа хрестився, і вийшов з купелі білообразним, ставши сином нетління і сином воскресення, й прийняв вічне і славне з роду в рід ім'я — Василя, що ним записався в книги життя, в вишнім і нетліннім городі Єрусалимі.

І коли це сталося, не скінчив він на тім подвигу благовір'я і не тим тільки виявив свою любов до Бога, а ще більше постарався і звелів по всій своїй землі хреститися в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, і ясно і голосно по всіх містах прославляти Пресвяту Трійцю і всім — малим і великим, рабам та свободним, молодим та старим, багатим та бідним, бути християнами. І не було ні одного, що противився б його благочесному повелінню, і якщо хтось не хрестився з любови, то — зі страху перед тим, хто наказував, тому що його віра єдналася з властю. В той сам час вся наша земля прославила Христа з Отцем і Святим Духом.

Тоді ідольська імла почала відходити від нас і зоря благовір'я явилася; тоді зникла тьма бісівського служіння і сонце евангелія опромінило нашу землю; збурено капища і розбудовано церкви;

нищили ідоли і являлись ікони святих; біси повтікали і хрест освятив міста; виникли пастирі словесних Христових овець, єпископи, пресвітери і диякони, стали до святого вівтаря, приносячи безкровну жертву, і все духовенство прибрало і оздобило святі церкви. Апостольська сурма і євангельський грім огласив усі гори; ладан, принесений в жертву Богові, освятив воздух; виникли по горах монастирі; чоловіки й жінки, малі й великі, всі люди виповнили святі церкви з прославою, кажучи: «Єдин Свят, Єдин Господь Ісус Христос на славу Бога Отця. Амінь. Христос переміг, Христос подолав, Христос Воцарився! Христос прославився! Великий Ти Господь, і чудні діла Твої, Боже наш, слава Тобі!».

Тебе ж як прославити, отче чесний і славний серед земних Владик, премужній Василю? Як не дивуватися твоїй доброті, кріпості і силі? Як віддячитись тобі, бо через тебе пізнали ми Господа і відкинули ідолюський обман, бо за твоїм повелінням прославляється Христа по всій нашій землі. Як тебе назвати, Христолубче, друже правди, осідку мудрости, гніздо любови? Як увірував ти? Як розгорівся ти в любові до Христа? Як вселився в тобі вищий від розуму земних мудреців розум, щоб полюбити невидиме і прямувати до того, що небесне? Як полюбив еси Христа, як віддався ти Йому? Скажи нам, твоїм рабам, скажи нам, учителю наш, звідкіля повіяли на тебе аромати св. Духа, звідки ти випив з солодкої пам'яті будучого життя? Яким чином посмакував ти і видів, який благий Господь? Не бачив ти Христа, не ходив ти з Ним, яким чином став ти Його учнем і, не видівши Його, увірував? Направду сповнилося на тобі блаженство Господа Ісуса, про що Він говорив Томі: «Блаженні ті, що не бачили й увірували» (Йо. 20,29), тому зі сміливістю без сумніву кличемо до тебе, о Блаженний, так назвав тебе сам Спаситель; Блаженний ти, бо увірував ти в нього і не спотикнувся через Нього, за Його правдомовними словами: «Блаженний, хто не спотикнеться через мене» (Мат. 11,6); і ті, що знали закон і пророків, розіп'яли Його, ти ж, не прочитавши ні закону, ні пророків, поклонився Розп'ятому. Як відкрилося в тебе серце? Як увійшов у тебе страх Божий і як віддався ти Божій любові?

Не бачив ти апостола жодного, що, прийшовши в твою землю, склонив би своєю вбогістю та наготою, голодом та спрагою, тобі серце до смирення. Ти не бачив вигнаних в Христове ім'я бісів, хворих — оздоровлених, воскреслих померлих, — як же ти увірував, не бачивши того всього? Дивне таке чудо! Інші царі та володарі не повірили, бачивши це все вчинене святими Отцями, навпаки: видали їх на страсті і на муки. Ти ж, о Блаженниче, навернувся до Христа без того всього, зрозумівши лише через благі задуми та бистрий розум, що Бог є єдиним Сотворителем

видимого й невидимого, небесного й земного, і що Він післав світу на спасіння свого возлюбленого Сина. З цими думками ти охрестився. Що для інших глупота — для тебе стало Божою силою.

Крім того ж, хто напише про твої скриті (нічні) милостині та й явні (денні) щедроти, що ти вчинив убогим, сиротам, хворим, жадібним і всім, що потребували милосердя. Послухався ти слів Господніх, якими Даниїл звернувся до царя Навуходоносора: «Нехай моя порада стане тобі до вподоби, царю Навуходоносоре: спокутуй твої гріхи милостиною і твої переступи — милосердям для бідних» (Дан. 4,24) — і що ти почув, Отче Просвітителю, ти це на ділі здійснив: давав ти тому, що в тебе просив; одягав ти нагого, спрагненого напоював й голодного годував, потішав ти недужого, відпускав ти довжникам їх довги, рабів наділяв свободою; ще й по сьогоднішній день Бог, разом з ангелами, споминають твої милосердні діла й милостину. Тому, із-за твоїх милосердних діл, що дуже уподобалися Богові, ти можеш сміло на нього уповати, бо ти Христовий слуга навіки! Поможь мені що написане: «Милосердя понад суд» (Як. 2,13). «Милостиня для чоловіка, як печать при ньому!» (Сир. 17,22). Слова Всевишнього й милосердного Господа: «Блаженні милостиві, бо ті будуть помилувані» (Мат. 5,7). Наведу інше свідчення апостолів про тебе, взяте з Святих Книг апостола Якова: «Хто відвернув грішника з хибної його путі, спасе свою душу від смерті і силу гріхів покриє» (Як. 5,20).

Бо, якщо така велика нагорода від Бога для того, що спас одного чоловіка, то на скільки спасінь ти заслужив собі, Василю, скільки зв'язків гріховних розв'язав ти, тому що не тільки одного чоловіка спас ти від хибної дороги людського обману, ні десятків міст, але всю державу. Сам Христос Спаситель показує і заявляє якої чести удостоїв Він тебе на небесах словами: «Хто визнає мене перед людьми, визнаю і я його перед моїм отцем, що на небесах» (Мат. 10,32). І якщо Христос заступається перед Богом Отцем за того, що визнає його перед людьми, скільки тебе слід вихвалювати тому, що ти не тільки визнав, що Христос — Син Божий, ти й віру установив не лише на одному Соборі (Синоді), але по всій оцій землі; ти вибудував Христові церкви та й привів Його служителів! Насліднику великого Костянтина, рівний йому умом і в любові до Христа й в пошані до Його священиків! Той установив на Нікейському Соборі з Отцями для людей закон, ти часто на соборах з новими отцями, нашими єпископами, радився у великій смиренності як установити для народу, що щойно пізнав Христа, закон. Той віддав Богові грецьке та римське царство, ти ж, Блаженниче, так само на Русі вчинив, бож і в них, і в нас Христа кличеться царем. Той приніс з Єрусалиму разом зі своєю мамою Оленою хрест і, показавши його по всьому своєму царстві, віру

утвердив; ти ж, з твоєю бабусею Ольгою приніс хрест з нового Єрусалиму, Костянтинового міста, і, поставивши його на твоїй землі, віру утвердив. Тому, що ти був подібний до Костянтина, і через твоє благовір'я, в якому ти жив, вчинив тебе Господь з ним учасником єдиної слави (однакової) й чести на небесах.

Добрим свідченням твого благовір'я, о Блаженний, є свята церква в честь пресвятої Богородиці Марії, яку ти вибудував на правовірних основах, де й спочиває твоє хоробре тіло, ждучи на архангельські труби. Дуже добрим і вірним свідком є і твій син Юрій, якого Господь вчинив наслідником по тобі на твоєму престолі, і який, не міняючи твої закони, затвердив їх; ні не применшуючи діла твого благовір'я, ще більше поширює їх; не словами, але ділами завершує те, чого ти не докінчив, як Соломон для Давида: збудував він на святість і освячення твого міста великий святий Божий храм в честь Його Премудрости, прикрасивши його всякою оздобою, золотом, сріблом і самоцвітами, дорогоцінними посудами так, що оцей храм став подивугідним і вславився в усіх довколишніх народів і жодна інша церква на всій землі на півдні, зі сходу й заходу, не подібна до неї; і обсадив він твоє місто Київ пишнотою, наче б вінцем, віддав народ свій зі святим славним містом Тій, що спішить на поміч християнам, Пресвятій Богородиці, для якої вибудував на Великих Воротах церкву в честь першого Господського Празника Святого Благовіщення, щоб архангел Гавриїл вітав це місто, так як вітав Дівицю. Бо до неї заговорив: «Радуйся, благодатна, Господь з Тобою», а до міста: «Радуйся, благовірний городе, Господь з Тобою».

Встань, о чесна Главо, з твого гробу; встань, прокинься! Бо ти не вмер, тільки спиш до спільного для всіх воскресіння. Встань, бо ти не вмер, бо не годиться тобі умерти, увірувавши в Христа, життя для всього світу. Прокинься, подивись, щоб ти увидів, якої чести удостоїв тебе там Господь, а тут на землі тебе пам'ятаємо завдяки твоєму синові. Встань, подивись на твого сина Юрія, поглянь на твоє чадо, поглянь на твого улюбленого, поглянь на кого вивів ти із твоїх бедр; подивись на того, що є красотою престолу у твоїй землі, радій, тішся. Крім того, поглянь ще на твою благовірну невістку Ірину, подивись на твоїх внуків і правнуків, як Господь береже їх; як зберігають правдиву віру, так як ти її передав; як часто ходять до святих церков; як прославляють Христа; як поклоняються Його імені. Поглянь на город, що сяє величчю; поглянь на церкви, що процвітають, на християнство, що поширюється; подивись на блискуче місто, оздоблене іконами і запашним ладаном; лунають в ньому похвали та святі божественні пісні. І побачивши це все, — радій, веселися, віддай хвалу благому Богові, що це все здійснив.

нас у Твоїй істині, научи нас творити волю Твою, бо Ти наш Бог, а ми Твій народ, з Тебе ми вийшли, ми Тобі належимо. Ми не простягаємо руки до чужого бога, ані не йшли за якимсь там лжепророком, не тримаємося ересі; ми до Тебе, істинного Бога, визнаємо, і до Тебе, що живеш на небесах, наші очі возносимо, до Тебе простягаємо ми наші руки з молитвою: «Прости нам, бо Ти благий і чоловіколюбче, помилуй нас, наверни грішників, дозволь нам стояти на страшному суді праворуч Тебе, але благослови нас, як благословив Ти праведних. І доки існуватиме світ, не наводи на нас напасті спокус, ні не передай нас в руки іншим, щоб не називався Твій город городом полону, і щоб стадо твоє не прийшло у не свою землю, і щоб не говорили народи: «Де їх Бог!» (Пс. 79,10). Не посилай на нас скорби, війни, голод, несподівану смерть, вогні, потопи, щоб не відпали від віри нестійкі у вірі.

Мало карай, а багато прощай; мало рани, з милістю ісцілай, скоро не оскорбляй, а швидко звеселюй; тому що наша істота не витримує довго зношувати Твій гнів, так як стебелинка вогонь. Але злагідній, змилосярдися, бо Тобі належить помилувати і спасати. Тому продовжуй прощати своєму народові, прожени ворогів, скріпи мир, пануй над народами, загладь голод, вчини грізними для інших народів наших князів, умудри бояр, засновуй міста, поширюй Твою Церкву, збережи твою владу, спасай особливо жінок, немовлят. Тих, що в рабстві, полонених, засланих, подорожуючих, плаваючих, ув'язнених, спрагнених, голодуючих, нагих — всіх помилуй, всіх утіш, всіх обрадуй, збудивши в них радість тілесну й душевну, молитвами й моліннями Пречистої Твоєї Матері, і Святих Небесних Сил, Твого Предтечі і Хрестителя Йоана, Апостолів, Пророків, Мучеників, преподобних і всіх Святих. Змилосярдися над нами і помилуй нас, щоб ми, Твоєю милістю насичені в єдності віри, разом весело і радісно прославляли Тебе, Господа нашого Ісуса Христа, з Отцем, Пресвятим Духом, Трійцю нероздільну, єдиногобожественну, царствующу на небесах і на землі, над ангелами і людьми, над видимим і невидимим еством, нині й повсякчас і на віки віків. Амінь.

(Продовження буде)

Ірина ФЕДИК

ТАРАС ШЕВЧЕНКО МОВОЮ ЕСПЕРАНТО

Перший підручник міжнародної мови «*Лінгво інтернація*», автором якого був її творець Людвік Заменгоф, з'явився у Варшаві 1887 року, а перші переклади мовою есперанто творів Т. Шевченка з'явилися вже у 1900 році, тобто через 13 років після її створення.

Це були поезії «*Чого мені тяжко, чого мені нудно*», «*І широку долину*» та «*Не так тії вороги*» в перекладі С. Свиридова, надруковані в Швеції в журналі «*Есперанто — лінгво інтернація*» («Есперанто — міжнародна мова») 1900 р., чч. 6, 7.

У 1911 році у зв'язку з 50-річчям смерті Т. Г. Шевченка в Парижі в літературному щомісячнику «*Ля Реву*» («Огляд», ч. 10) опубліковано статтю Н. Солтана (літературний псевдонім західньоукраїнського прогресивного громадського діяча Я. Федорчука (1878-1917)) «*Тарас Шевченко*».

У Швеції 1912 року в журналі «*Есперанто — лінгво інтернація*» (ч. 6) і майже одночасно у Франції (окремим відбитком) надруковано поему Шевченка «*Катерина*» у перекладі російського есперантиста В. Девятніна.

В 1914 році Я. Федорчук у журналі «*Ля Реву*» (число 6) опублікував статтю «*Тарас Шевченко — український поет*», а І. Чепіга в журналі «*Поля есперантисто*» («Польський есперантист», число 3) — «*Столітній ювілей Тараса Шевченка, українського поета*».

Але одним з найбільших популяризаторів творчості Т. Шевченка мовою есперанто був наш земляк Орест Леонтіївич Кузьма (21.10.1893-15.12.1968). Він у 1898 році разом з батьками переїхав до Коломиї, і вся його творча біографія пов'язана з цим містом над Прутом.

Ім'я О. Кузьми маловідоме сучасному поколінню. І настав час повернути його власному народові та віддати належну шану його праці.

Вже у 1913 році Орест Кузьма видавав журнал «*Україна стелю*» в м. Коломиї («*Українська зоря*» — єдиний випадок, коли хочеться порівняти з 1913 роком!).

Майже в кожному номері там друкувалися мовою есперанто матеріали про Шевченка і переклади його творів. Так у числі 1 вмі-

щено переклад вірша «Не так тії вороги», в числі 2 — редакційну статтю «Тарас Шевченко», фрагменти з ліричних поезій і портрет Шевченка. У травні 1914 року вийшов потрійний номер (3-5) журналу, майже весь присвячений 100-річчю з дня народження поета. Була надрукована знаменита «Посвята» Івана Франка, присвячена Кобзареві.

У 1922 році О. Кузьма видав «Повний підручник до науки міжнародної мови есперанто». Підручник для українців, що складався зі вступу, коротких методичних порад, як вивчати есперанто, та граматики із текстами.

Для нас дуже цікавим є вступ, про який написано в «Шевченковому словнику» (том 1, ст. 208, 1978 р.), що «він містить помилкові твердження».

Що саме в цій передмові? — таке питання виникає в кожного, хто прочитає цю статтю. Починається передмова підкресленням значення мови есперанто, її поширення у світі. Наведу цитату:

«Тільки у нас про есперанто не знають майже нічого. Та це ж диво. Інертність наша доходить до цього, що про (40 млн.) нарід довідуються в західніх краях аж під час світової війни. . . Та все ж таки, вже і перед війною були у нас есперантисти, вправді нечисленні, однак працюючі одиниці, які при допомозі міжнародної мови дали знати світові про Україну більше, чим численні на чужих мовах брошури і часописи, які мало хто читав. Світова війна не одне змінила, не одного нас навчила, нам не вільно сидіти на печі і не інтересуватись, що діється в світі. Висококультурні західноєвропейські народи багато вживають міжнародної мови, ба навіть роблять заходи, щоби есперанто впровадити як обов'язковий предмет до всіх шкіл, а у нас рідко хто тим займається.

Проч з мурами, які нас відгороджують від всього культурного світа!

Проч з консерватизмом і мудруванням людей, що не лише самі нічого не роблять, а ще і другим кидають колоди під ноги!

ПРОЧ З ЧУЖИМИ МОВАМИ, ЯКІ ДЕНАЦІОНАЛІЗУЮТЬ УКРАЇНСЬКИЙ НАРІД І ПСУЮТЬ ЙОГО ЧУДОВУ МОВУ! (як актуально звучить це сьогодні — ред.)

Учїмся тільки своєї мови і міжнародної, а тоді останеться нам багато часу і до вивчення чогось практичного.

Цілею цієї книжечки є виповнити недостачу повного підручника до науки есперанто».

З цих слів видно, якою прогресивною і далекоглядною людиною був Орест Кузьма, що його слова через 67 років звучать так актуально. Бо й у даний час мало хто займається міжнародною мо-

вою. А вивчення і спілкування на мові есперанто духово збагачує людей, дає можливість за короткий час (2-3 місяці) читати і розмовляти. Знання цієї мови ще раз дає можливість зрозуміти красу рідної мови. Важливо молоді знати: є мова не тільки російська для інтернаціонального спілкування, як це їй втовкмачують у школі.

Сталінщина винищила найвидатніших діячів есперанто-руху як «шпівонів», «агентів світового імперіялізму». Не минула зла доля і Ореста Кузьму — 10 літ заслання в Омській області. Найтрагічніше те, що загинула унікальна бібліотека на мові есперанто. Не збереглося жодного примірника журналу «*Україна стельо*». Залякані люди бояться вивчати есперанто. А в справедливості слів, що на мові есперанто легше пропагувати українську культуру, есперантисти-українці переконуються на конгресах і консиліумах.

На конкурсах в Литві та в інших республіках завжди викликають захоплення пісні і вірші Шевченка. Читаються ті переклади із підручника О. Кузьми: «*Минають дні*» і «*Заповіт*» в перекладі В. Девятніна та львівського есперантиста Гната Якимчука, «*Катерина*» в перекладі В. Девятніна.

В 1968 році на Україні видавався прес-бюлетень «*Тра Совета Українию*» («По Советській Україні»), де було вміщено два вірші Т. Шевченка в перекладі російського есперантиста К. Гусева: «*Заповіт*» і «*Думи мої*».

Переклади советських есперантистів друкували також бельгійська газета «*Герольдо де Есперанто*», югославський журнал «*Ля Суда Стельо*» («Південна зоря»).

У роттердамському журналі «*Монда культуру*» («Світова культура», 1964, число 7) до 150-річчя з дня народження українського поета опубліковано статтю Є. Кирилюка «*Тарас Шевченко*» (1814-1861).

В журналі «*Нунтемпа Булгарію*» («Сучасна Болгарія», 1967, число 9) опубліковано статтю Н. Андріанової «*Українська література мовою есперанто*», де дано, зокрема, й огляд перекладів творів Т. Г. Шевченка.

Не можна не згадати і ще одного популязатора Т. Шевченка, всесвітньовідомого нашого земляка, сліпого мандрівника-есперантиста Василя Єрошенка. Так уже судилося долею цьому легендарному сліпому кобзареві, який, втративши зір, промандрував півсвіту за допомогою друзів-есперантистів, вивчав звичай і побут не одного десятка народів, опанував і вільно володів 17 мовами, написав чимало наукових праць та художніх творів, посів почесне місце серед класиків японської літератури.

Важко, а може й неможливо знайти в світових аналах людини,

яка б повторила подвиг В. Єрошенка. І дуже жаль, що його творчість так мало znana на Україні. Подвижництвом Єрошенка захоплювалися всі, кому щастило з ним зустрічатися. Одних лише спогадів вистачило б для солідного видання.

Під час свого побуту в Пекіні В. Єрошенко викладав есперанто. Там він подружився з відомим китайським письменником Лу Сінем. За свідченням Лу Сіня, у 1922 році на вечорі, присвяченому Першотравню, сліпий музикант проспівав пісні на слова Тараса Шевченка «Заповіт» і «Реве та стогне Дніпр широкий», українські народні пісні «Розпрягайте, хлопці, коні», «Закувала сива зозуля» та ін. Сучасники згадують, що він знав безліч українських пісень.

«В 1952 році хворий Єрошенко повернувся в рідне село Обухівку. Знаючи свою тяжку хворобу, Василь Якович спішив закінчити свій останній твір. Він встиг його закінчити, але твір не знайдено до цього часу. Знаємо, що рукопис вислано в Москву одному з кореспондентів. Навіть не знаємо, якою мовою написаний твір. Відомі твори Єрошенка написані англійською, японською, есперанто. Невідомо з якої мови переклав Лу Сінь його твори на китайську. Лише ті новелі і казки збереглися в творчості Лу Сіня («Гунгара Віво» — «Угорське життя», 1984, ч. 4, ст 146, стаття Кальмана Калочая).

Невідомо тому, що увесь архів був знищений.

За кілька днів до смерті В. Єрошенко ще встиг упорядкувати свої архіви і заповісти їх Всеросійському товариству сліпих. Родичі передали рукописи вагою в три тонни до Старооскольського райвідділення сліпих. Та знайшлися невігласи, які вважали Єрошенка диваком, і архів було спалено. Якби не це, ми, напевно, прочитали б нові твори, можливо кращі і яскравіші, ніж ті, що прийшли до нас з Японії та Китаю.

А був це добрий і чесний чоловік.

*Запалив я у серці вогонь,
Хто зуміє його загасить?
Ясне полум'я в грудях пала,
Доки дихаю — палко горить.*

Горить вогонь, запалений поезією і життям геніяльного сина України Т. Шевченка. Ніхто не зміг його погасити. Велика любов і шана українського народу до свого поета-велета.

*Якби не вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя.
А то залізете на небо:
«І ми не ми, і я не я».*

І славиться ім'я Тараса Шевченка у всьому світі і на всіх мовах, в тому числі і на мові есперанто.

м. Івано-Франківськ.

З альманаха «Карби гір» (Коломия) ч. 2, 1989.

Додаток редакції «Визвольного Шляху»:

Один примірник підручника Ореста Кузьми зберігається у паризькій українській бібліотеці ім. С. Петлюри.

Про життя Василя Єрошенка (до речі, у 1990 році — століття з дня його народження) на Україні вийшла двома виданнями книжка Надії Гордієнко-Андріанової «Запалив я у серці вогонь...» (у видавництві дитячої літератури «Веселка»).

У 1989 році видавництво «Наукова думка» видало книжку «Заповіт» мовами народів світу. До антології ввійшли переклади «Заповіту» Т. Шевченка 147 мовами світу, серед них і мовою есперанто.

Львів 23 лютого 1990. Фотознімка говорить сама про себе і зміст публічної демонстрації

Дмитро ГРИНЬКІВ

ДЗВОНИ, В ЯКИХ ПАЛАЄ БІЛЬ УКРАЇНИ

*«За що ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій, теплій хаті
Оковано, омурено
(Премудрого одурено),
Багрянницями закрито
І розп'ятієм добито?»*

*«Світе ясний! Світе тихий!»
Т. Г. Шевченко*

... хто знайомий з творчим доробком художника Панаса Заливахи. згодиться зі мною, що з кожної картини дивиться на нас Шевченко, образ якого вивищується до більш величного і містичного — образа Господа-Бога.

Щоб не повторюватись про творчий шлях митця (а він у нього був, ой, який важкий і неповторний!), я порекомендував би тим, хто ще не ознайомлений з його творчістю, звернутися до статті в тижневику «Україна» за числом 9 цього року (тобто 1989 — ред «ВШ»), котру написали Юрій Андрухович і Микола Яковина, — власне, це перша ґрунтовна стаття про митця, після багаторічного замовчування, після тієї важкої скрути і огульного міту довкола нього, котрий так ретельно творили ще недавно волюнтаристи від конформістського мистецтва.

Скільки чудових робіт талановитого митця ми втратили вже безповоротно через отой войовничий манкуртизм, що панував у часи застою, — ніхто про це не знає, окрім самого автора. Неповторні гіпсові рельєфи і вітражі на кав'ярнях в Івано-Франківську теж попали в поле зору «недремного ока» і були ретельно забілені, щоб не збиралась коло них «подозрительная» братія.

«Це було ще в ті роки, коли розгул застою ще тільки починався, — пригадує Заливаха. — Мій перший успіх в Івано-Франківську пов'язаний з тим, що я оформив вітрину на центральній вулиці у художньому салоні. Хтось дав сигнал, і вітрину розібрали на частини, спакували у машину і кудись повезли. Потім пояснили просто: перед цією вітриною вічно скупчуються люди, зачудовано розглядаючи її...»

Якщо я напишу, що цю вітрину втрачено, то це, може, і не так, бо в певних художніх схронах вона ще має бути і громадськість міста має право попросити, аби її виставили для огляду.

Набагато гірша доля з вітражем «*Тарас Шевченко*», котрий був виконаний для Київського університету Заливахою разом з Аллою Горською (пізніше підло вбитою), Л. Семикіною, Галиною Севрук та іншими. Сумно і водночас гірко на душі, що такий шедевр втрачено безповоротно — за вказівкою керівних бонз вітраж був розкришений на тисячі блискучих уламків, а з кожного уламка кричала постать Кобзаря, потрясаючи розірваними оковами, котрі чомусь тримались на руках митців ще донедавна і символічно про своє залізне кредо нагадували людям на кожному кроці. . .

Чиновники пояснювали факт знищення тим, що, мовляв, вітраж «заважав нормальному рухові по університетських сходах». Велична постать Шевченка заважала йти запроданцям до університету: під докірливим поглядом вони почували себе непевно і могли впасти, а їм, ой, як не хотілось падати — вони ладні були по трупах своїх колег дорватися до академічних і докторських крісел. Їх би виявити тепер і показати людям всю їхню підлоту, в наслідок якої губились не тільки твори митців, але й самі митці. . .

На Шевченківську тематику у митця десятки робіт. Та гляньте на такі полотна як «*Старці*» за 1980 рік, «*Розпука*» за 1972 рік, «*Доля*» за 1973 рік, «*Шлях*» за 1988 рік, «*Є і будемо!*» за 1983 рік (усі полотна в «Україні», ч. 9, 1989) — з них дивиться Кобзар, з них світиться вся доля нашого проскрибованого народу. Я би сказав, що мистецтво цього художника наскрізь просякнуте не тільки по фабулі, але й по тональності вираження мотивами і асоціаціями, пов'язаними з Великим Кобзарем.

А якщо сказати більше, то за отакі, сміливі на той час, твори мистець був ув'язнений в Мордовські табори, де ні на мить не полишав творити (мало хто знає, що саме в Мордовії були виконані ним малюнки цілющих квітів і рослин до книги коломийчанина Кархута «*Ліки довкола нас*», котра теж писалася в таборах). Нині російськомовний журнал «Родник» (Латвія) репродукує портрет поета-латиша Кнута Скуєнієкса, виконаного в мордовському таборі Опанасом Заливахою і, на щастя, вивезеного (розрізали на частини і вивозили з «малої зони» у «велику зону»).

Дзвони митця не вмовкали ані на мить. . . Митець бив у них, дзвонив безустанно, а ми з вами, читачу, хоронили їх, ховали один від одного, боячись навіть називати прізвище митця. Не всі, безперечно, але більшість, і це викликає біль. . . Кожна картина,

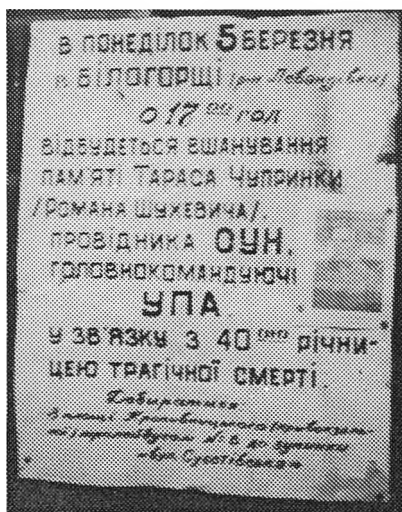
кожна робота Заливахи, кожний мазок, штрих на всіх його полотнах — це крик дзвонів, їх непогамовне гучання, голосне, щире і таке колоритне за звучанням, що, може, і не всім доступне, може, і не всіма почуте, але звучання нині вирвалося на загал, котиться по всій Україні і поза нею. . .

Дай Боже, щоб ці дзвони Митця Опанаса ЗАЛИВАХИ не змовкали і надалі палали в серцях українців по всьому світу, кликали і зворушували, нагадували і давали поради, рокивали і тривожили все живе і суще на нашій славній Україні!

м. Коломия, березень 1989.

З альманаха «Карби гір» (Коломия) ч. 2., 1989.

У статті зроблено незначні скорочення.

Повідомлення про вшанування св. п. ген. Романа Шухевича в Білогорщі, виставлене біля пам'ятного місця у Львові

Наука, дослід

Володимир ЯНІВ

АНАЛІЗА ШЕВЧЕНКОВОГО «КОБЗАРЯ» З ПОГЛЯДУ
СОЦІАЛЬНИХ ПРЯМУВАНЬ ПОСЛУХУ
Й СПРОТИВУ В УКРАЇНЦІВ
(Продовження, 3)

Послідовно, сам Шевченко як новітній Прометей був динамічний навіть у час терпіння, — у час, як і йому орел «довбе ребра й серце розбиває»³⁶. Це ж на засланні він послідовно ломить заборону творити:

«А я байдуже! . . Книжечки
Мережаю та начиняю
Таки *віршами*. Розважаю
Дурную голову свою
Та *кайдани* собі *кую*
(Як ці добродії дознають)
Та вже *нехай хоч розіпнуть*,
А я без *вірші* не *улежу!*»³⁷.

Таким чином в нього твориться ціла філософія непослуху, яку він передає теж і землякам, які підуть із «його духа печаттю». . . Послух може бути тільки там, де є добро, де є справедливість, де є любов! Де ж не дотримуються Божого закону — там нема Бога (як це ще пізніше докладніше побачимо!), там можлива тільки нещадна боротьба, яку Шевченко із типовою для нього пристрасністю пропагує, при чому його картини просто розсаджують всі закони естетики (в розумінні певної згармонізованої цілості), а творять своєю стихійністю нову естетику й нову етику: поруч із благанням про дар всеобіймаючої любови Шевченко ставить зразу ж благання, щоб мати змогу знищити світ, якщо любови нема!

«Не дай спати ходячому,
Серцем замирати,
І гнилою колодою
По світу валятись,
А дай жити, *серцем жити*
І *людей любити*,

*А коли ні. . . то проклинатъ
І світ запалити!»*

А зразу ж даліше так таки і кається про жах бездіяльності без спротиву, у погодженні із лютою долею:

*«Страшно впасти у кайдани,
Умиратъ в неволі,
А ще гірше — спати, спати
І спати на волі»³⁸.*

При таких підході Шевченкові бажається щораз то більше освятити спротив, і в нього приходить до збіблізованя проблеми, чи пак до підшукання з св. Книг Старого Завіту таких місць, які в аналогічних моментах до сучасности стають похвалою спротиву: це ж у переспіві 1-го Псалмю виразно кається про вирішність чесноти в житті людей. І як є віщування, що «не встануть з праведними злії з домовини», так треба сподіватися, що не можна коритися злomu, що є навіть виразно підкреслене в наказі, що «блаженний муж» «з лютим не сяде!» А в Псалмі 12-ім пророк боїться насміху злих людей в часі, коли він впаде в руки вражі, боїться моменту, коли мусів би покоритися ворогові в хвилині, як той скаже: «Я його подужав». У 43-ім Псалмі пророк боїться «срамоти», коли дітей Божих без спротиву вороги «розкрадають, як овець» та «жеруть». Найбільший стид, що Господь «покинув нас на сміх людям, в наругу сусідам», які з погордою «кивають, сміючися, на нас головами». В такій ситуації єдиним спасінням видається тільки спротив:

*«І всякий день перед нами —
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені
В путах умираєм;
Не молилось чужим богам,
А Тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги!
. . . . .
Смирилася душа наша,
Тяжко жить в оковах!
Встань же, Боже, — поможи нам
Встань на ката знову!»*

Чи не має це бути біблійне потвердження, — освячення Божим Об'явленням Шевченкового Заповіту із зазивом:

«Вставайте,
Кайдани порвіть,
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!»

Це припущення тим сильніше, що переспіви Псалмів позначені днем 19-го грудня, а «Заповіт» постав 25-го грудня того ж самого (1845) року!

Підсумовуючи, можна сказати, що у Шевченка не менше місць, які свідчать про бажання спротиву, що й картин вислужництва, не менше його особистих зазивів до непідпорядкування, що й слів обурення на «німих, підлих рабів». Узагальнюючи, можна б сказати, що, беручи етнопсихологічно, не можна нічого спеціального твердити про українців з погляду їх вислужництва чи, навпаки, їх творчого спротиву в спеціальних умовах поневолення. Так, як в кожній нації напевно знаходяться свої герої й свої «лакеї», так і в нас не брак ні одних, ні других. Звичайно, і це ствердження має свій позитивний сенс, — не в розумінні відрізнення нас від інших, але в розумінні, що не є ми неповноцінною нацією, якій бракувало б якихсь реакцій у вирішальних моментах. Інша річ, наскільки в достатній кількості (квантитативно) проявляється в нас героїзм спротиву у час поневолення чи, навпаки, наскільки ми увідпорнені на лакейство. Це питання окреме, але аж ніяк не можна було б навіть сподіватися якоїсь «статистики» на підставі аналізу поезії.

Натомість, є деякі виразні місця, що свідчать, як постійний непослух, творчий спротив призводить до переміни вдачі. І коли нормальною є звичайно апотеоза сильних, то в нас засадничо картина обертається: замість послуху «убогих-нижчих» у віднесенні до тих, що несуть функціонально відповідальність за долю спільноти, в нас є радше тенденція апотеози саме нижчих:

«Воскресну я! — той пан вам скаже, —
Воскресну нині! Ради їх,
*Людей закованих моїх,
Убогих нищих. . . Возвеличу*
Малих отих рабів німих!»³⁹

Але є ще й інший наслідок, як то постійний творчий спротив перемінюється у негативний непослух — у бунт для бунту. Питання засадничо належить вже до наступного підрозділу, але його можна прослідити у переходовій стадії на дуже характерній поемі «Сичі». Там під алегорією змови сичів змальовано боротьбу проти «орлиного» царства, яке «сичі» хотіли заступити республікою. Принцип, отже — згідно із цілим духом Кобзаря — слухний, спротив «сичів» виправданий. Звичайно, вражає, чому — як це

слушно відзначає Сімович — лад взялися заводити сичі, а не, наприклад, соколи! Отож, в цей спосіб, мабуть, Шевченко хотів відзначити, що сичі, хоч мали добрі кінцеві пляни, мали також свої хиби, — не були ідеальними борцями за свободу (це, мабуть, навіть на повстання польських панів 1846 р. в Галичині, коли проти їх патріотичних намірів виступило таки саме польське селянство, що не могло їм простити панщизняних кривд). Епілог: проти «сичів» виступив «мужик», наставив сильця, а зловлених побив чи повіддавав воронам до покарання. З алегорії створюється понуре враження. Становище мужиків можна зрозуміти, якщо міряти його категоріями абсолютної справедливості й абсолютної вартості. Але ж, треба запитатися, чи існують на світі довершені люди? І який є вислід: добрі інтенції сичів при їхнім виправданім спротиві злочинів й несправедливості нівечить інший спротив, уже менше виправданий, хоч — може — й зрозумілий. Створюється при людській недосконалості враження певного завороженого кола, коли із зла не можна вийти тільки тому, що нема в нас ідеальних людей.

У перенесенні на проблему прямування до підпорядкування: постійний творчий спротив, спертий на послусі ідеї абсолютної справедливості, настільки послаблює само прямування, що послуху зачинає бракувати й у внутрішнім житті, за тими нечисленними виїнятками, коли з'являється людина з кожного погляду небуденна. А що такої людини не так легко дождатися, послух зачинає бути справжньою рідкістю, а множаться прояви простого таки непідпорядкування, як про це буде мова нижче.

г) *Анархізм*. Його сліди видні вже в «Гайдамаках», не зважаючи на виїнятковість хвилини, яка, з одного боку, виявилася у виїнятковій солідарності, а з другого — вимагала б була виїняткової дисциплінованості. Отож напередодні повстання, коли був наказ, щоб якнайменше звертати уваги на табір і робити якнайменше зайвого гамору, запорожець на зроблену заувагу, щоб поводитись тихо, «щоб не почула старшина», зневажливо реплікує:

«А що нам ваша старшина? Почує, так послухає, коли має чим слухати, та й годі! У нас один старший — батько Максим!»⁴⁰ Можна уявити, скільки клопоту із таким нездисциплінованим військом...

Ця самопевність одиниці, яка велить їй зневажливо ставитися до інших, проявляється у критиканстві, коли то, напр., старий, досвідчений козак на склоні життя має тільки таку гірку заувагу щодо минулого:

*«Недоуми!
Занапастили Божий рай!
Гетьманщина!!»⁴¹*

Незаперечно, бувало чимало злого в нашій історії, і, як скрізь, були в нас і свої «недоуми», але ж годі таким словом давати певну історичну синтезу, — проте доволі характеристичну для нашої ментальности.

Як це в індивідуальному житті переходило від бажання справедливости почерез потоптання її у висліді соціального ладу в особистому житті до бажання пімсти й остаточно до сліпого анархічного злочину, найкраще видно у жахливих сценах «Варнака». Вихований враз із паничами юнак був важко скривджений їх батьком, який пустив покриткою його суджену напередодні вінчання. За злочин батька спокутували сини: зібравши громаду одnodумців, пізніший заслонець-варнак перерівав обидвох паничів у клечальну неділю, як вони верталися з костьолу, а з ними всіх «княжат, панят і молодих», так що «рудюю весілля вмилося». Проте на тому не досить. Гурт товаришів перемінився у постійну банду, названу «сім'єю», що обрала собі його за «господаря». З цього часу злочини не переривалися:

«Я різав все, що паном звалось,
Без милосердія і зла, —
.....
До слъоз, до крови, до пожару —
До всього, всього я привик.
Було, мов жабу ту, на списі
Спряжеш дитину на вогні,
Або панянку білолицю
Розіпнеш голу на коні
Та й пустиш в степ!
Всього, всього тоді бувало!»

Звичайно, картини не можна брати за типові в змислі, що такі випадки траплялися як правило. Проте типова тут і генералізація вини, а за тим і поширення кари з індивідуального випадку в одній родині на цілу верству панів, типовий також перехід від кривди до комплетного анархізму, прояви якого множилися в різних формах. Але генералізованню вини не тільки в житті, але й у поезії, коли то з поодиноких фактів зроблено висновки у віднесенні до верстви. Найрізкіший приклад такої поспішної неповної індукції знаходимо в «Єретіку». Є, незаперечно, історичною правдою, що зло було також і серед християн, і воно передіставалося й до Церкви. Проте, з цього важко було б зробити висновок, що з причини злочинів одиниць треба вдарити в цілу інституцію, ба навіть захитати її в основі. Тим часом у «Єретіку», при апотеозі Гуса, така мотивація його дії вложена таки в його уста:

«Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить,
А на апостольським престолі
Чернець годований сидить,
Людською кровію шинкує
І рай у найми оддає.

.....
Розбійники, людодіди
Правду побороли,
Осміяли Твою славу,
І силу, і волю!
Земля плаче у кайданах,
Як за дітьми мати:
Нема кому розкувати,
Одностайне стати
За євангеліє правди,
За добрії люди!

.....
Розбійники, кати в тіярах
Все потоптали, все взяли,
Мов у Московії татари,
І нам сліпим передали
Свої догмати! *Кров, пожари,*
Всі зла на світі, війни, чвари,
Пекельних мук безкрай ряд. . .
І повен Рим байстрят!»

Незаперечно, видно у тому певен дух часу, але ж генералізація надто вже поспішна, щоб з неї витягати висновки конечности нищити Церкву як інституцію, — коли насправді вона сама із себе зуміла повністю відродитися, і сьогодні було б хіба повною несерйозністю робити подібні закиди, які, однак, своїм прямим візванням до невідпорядкування мусіли призводити до анархізованнн життя.

Коли у віднесенні до Гуса можна б сказати, що подія не стосується України, а змальовано віддалену подію у братній країні чехів, і то з-перед століть, і то змальовано в православній частині України, що не могло мати прямих наслідків непослуху, то ми маємо подібні вияви генералізованнн й у віднесенні до України, зокрема ж до панів, царів і попів — отже, до всіх, кого можна б уважати панівною верствою. Ми вже знаємо, що були незаперечні причини ненависти до чужих царів і своїх панів, і не в цьому річ. Річ у повільнім пересяканні суспільного життя ідеєю загального непослуху.

Возьмім приклад, який все таки може самим змістом пробудити

певний сумнів, коли Шевченко ганьбить Петра Скоропадського, «потомка гетьмана дурного». Річ у тому, що Шевченко апіорно упереджений до нього і всіх виявів його патріотизму: коли він ходить у «свиті між панами», коли він «п'є горілку з мужиками» чи «вольнодумствує», то все те засуджене, як фальш, — імовірно тому, що він не дуже був моральний у стосунку до дівчат у своїм селі. Звичайно, ніхто не мав би причини виправдувати його статевої розбещеності, але й на неї треба подивитися під кутом понять даного часу й середовища. А що в нього імовірно був якийсь елемент людяності, то про це може свідчити факт, що не тільки він пив горілку з мужиками, але й вони пили ту горілку із ним. І тому важко погодитися з висновком:

«Кругом паскуда!
Чому ж його не так зовуть?
Чому на нього не плюють?
Чому не топчуть?»⁴²

В тому стилі генералізації шкідливості панів як верстви є більше місць⁴³. Проте ж не можна забувати, що все таки із тими «панами» в значній мірі зв'язане відродження ХІХ віку, яке починалося «хлопоманським рухом» (отим таки — сьогодні вже висміюваним — прив'язанням до селянської свити чи спільним питтям горілки), а свого завершення досягло організацією наукових дослідів, гроші на які дала таки українська аристократія.

В тому самому стилі зроблена генералізація злочинів царів і їх засудження. В окремій сатиричній поемі «Царі» по черзі змальовані гріхи Давида, його сина Амона і нашого таки Володимира. Питання провини Давида відоме, але ж свій гріх він спокутував саме тими псальмами, які так геніяльно Шевченко переспівує, а про які він у поемі іронізує: після зведення Гурієвої жінки та після вислання Гурія на загрожене місце на полі бою, де він згинув:

«А потім цар перед народом
Заплакав трохи, одурив
Псалмом старого Анафана. . .
І знов веселий, знову п'аний
Коло рабині заходивсь».

Цікаво, що цих провин не пам'ятає Давидові жидівський нарід (чи, вірніше пам'ятає, але їх з історичної перспективи вибачає), і вибачає йому також християнська традиція, про що м.ін. свідчать навіть короткі нотатки в енциклопедіях, як от хоча б: після з'ясування великих історичних заслуг Давида-царя, іде заувага: «Як людина Давид виявляє поруч із великими вартостями й темні

риси характеру. Богом обдарований богомолець і псалмопівець. Для пізніших поколінь був праобразом Месії»⁴⁴.

В тому самому пляні засудження написана й частина «Царів», що стосується Володимира Великого, за те, що він силою взяв собі за жінку Рогніду, убивши насамперед її батька Рогволода. При тому схарактеризовано сам похід, що, мовляв, «Володимир князь со киянами» пішов по неї «туром-буйволом», «веприщем».

У висліді такого саме підходу у закінчення поеми такий підсумок:

*«Бодай кати їх постинали
Отих царів, катів людських!
Морока з ними, щоб ви знали!
Мов дурень ходиш кругом їх, —
Не знаєш, на яку й ступити!
Так що ж мені тепер робити
З цими поганцями?»...*

Звичайно, таке змальовування історичних постатей не спричинювалося до витворення соціального прямування до підпорядкування.

Думка про царів у Шевченка персеверативна, бож «Царів» написав він 1848 р. в часі заслання на Кос Аралі, а цей самий мотив з'являється і після заслання, на склоні життя, в 12 літ після «Царів», у «Саулі»⁴⁵. У пануванні Савла підкреслена його розпусність та марнотратство загального добра для своїх «всеподданійших голів». А коли Саул збожеволів та в своїм безумстві мало що не вбив Давида, то ця сцена подана із специфічним підходом:

*«... Якби він знав,
Яке то лихо з його вийде,
З того лукавого Давида,
То, мов гадюку б, розтоптав
І ядовитую б розтер
Гадючу слину...
.....
Дрібніють люди на землі,
Ростуть і висяться царі!»*

Як часто у Шевченка, для підкреслення своєї думки, для надання їй ще більшої сили, він звертається до св. Письма (хоч і не цілком консеквентно, бо таки до псалтиря царя Давида). І так, в псалмі 81-ім враз із висловленням сентенції, що перед Богом однакові сини і царі й раби, що всі вони однаково помруть і стануть на суді, — описується, як то

*«Між царями-судіями
На раді великій
Став земних владик судити
Небесний Владика:
'Доколі будете стяжати
І кров невинну розливать
Людей убогих? А багатим
Судом лукавим помагать?
Вдові убогій допоможіте,
Не осудіте сироти,
І виведіть із тісноти
На волю тихих, заступіте
Од рук неситих'. . . Не хочять
Познать, розбити тьму неволі.
І все — Господа глаголи,
І все плачеться земля!»*

А в псалмі 149-ім серед картин, як то «Бог кара неправих, правим помагає», не бракує місця:

*«Окують царей неситих
В залізній пута,
І їх, славних, оковами
Ручними окрутять,
І осудять губителів
Судом своїм правим.
І повіки стане слава,
Преподобним слава».*

В пізнішій віці — в травні 1860 р. — Шевченко пише ще й свої молитви, де послідовно протиставить «робочих», «трудящих», «чистих серцем», «доброзичлиwych», «добросердних-малих», «тихолюбців-святих», «роботящі уми», «роботящі руки» — царям. Для перших просить про добро, для других про кару:

*«Царям, всесвітнім шинкарям,
І дукачі, і таляри,
І пута кутії пошли!»*

— кажеться в першій молитві, щоб думку ще уточнити у другій:

*«Царів — кровавих шинкарів,
У пута кутії окуй,
В склепу глибокім замуруй!»*

Молитва кінчається проханням, щоб Творець неба і землі малим, але добрим послав тільки любов на землі, тоді як всі земні добра має він дати царям — «тим дрібненьким богам»

«І плуги, й кораблі,
І всі добра землі,
І хвалебні псалми!»

Звичайно, при аналізі треба пам'ятати, що картини царів — це транспозиції того, що Шевченко бачив і чим накіпіла його душа в Росії. Звичайно, в такому пляні зрозуміле підложжя протесту й бунту. Ба, навіть більше — треба подивляти сміливість і відвагу Шевченка, якого картина «медведика» й «чаплі» повела на заслання, на яким — заперечуючи заборону писати — він дав малюнок «царів»; і ще більше: по семилітнім мовчанні й по впертім скреслюванні його прізвища із листи амнестованих саме за образу царського маєстату, він не вагався після звільнення творити у тому самому дусі («Саул», «Молитви»). Проте, не менше треба звернути увагу на характерну — не цілком виправдану — генералізацію, з тим, що саме та генералізація мала вже й негативний вплив на формування духовости спільноти, обнижуючи її прямування до суспільно кінцевого підпорядкування.

Зокрема, часте зіставлювання «царів» з «попами» з погляду суспільного ладу небезпечне, бож в цей спосіб доходить до заперечення всякої влади.

В «Неофітах» підкреслена недоцільність бламати катів:

«Чи ж кат помилює кого?
Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться: *все брехня* —
Попи й царі!»⁴⁶

Звичайно, «попи» в тому зіставленні ранньохристиянської ери — анахронізм, бож тут ішлося про жерців, але характеристичне ужиття назви; до цього ж у «Саулі» виразно ставиться знак рівняння між магами, бонзами і жерцями та нашими «пан-отцями». Ця нотка антиклерикалізму ще раз у «Москалевій Криниці», в якій кажеться:

«Не торгувались з старостами
(як те буває між *панами*)
Не торгувавсь і *панотець*

*Усім на диво та на чудо:
За три копи звінчав у будень! . . .*⁴⁷

Дещо інакше, але також із гостро критичним поглядом на конечність чи доцільність дотримання приписів, що рішають про спаяність суспільности, в особистім зверненні до Ликери, коли Шевченко принаглює до формального одруження, хоч і не бачить його істотної конечности, а формальність трактує як заспокоєння прилюдної опінії неповноцінного загалу:

*«Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа
Раби, невольники недужі!
Заснули, мов свиня в калюжі,
В своїй неволі!» . . .*⁴⁸

Література

36. «Кавказ», т. III, стор. 118-119, pp. 57-64.
37. «Неначе степом чумаки», — т. IV, стор. 165.
38. «Минають дні, минають ночі», т. III, стор. 145.
39. «Подражаніє II Псалма». Вид. Риль., стор. 455.
40. В «Народнім виданні 'Кобзаря' в 'Українським В-цтві'» 1921 р., стор. 288.
41. т. II, стор. 80, pp. 985-989.
42. «Гори мої високії!», т. IV, стор. 27, pp. 73-75.
43. «Не жаль на злого», т. IV, стор. 90-91.
44. Ось кілька місць, що стосується проблеми:
  - а) «Блукав собі, молився Богу, Та люте панство проклинав» — каже Шевченко про себе («Не гріє сонце на чужині»);
  - б) Згадуючи свою поїздку в Україну, в рідне село, Шевченко жалується, як то «гинуть у ярмах лицарські сини», а вину приписує панівній верстві, докоряючи, як то

*«препоганії пани
Жидам, братам своїм хорошим,
Останні продають штани».*

Тому то й вірш («І виріс я на чужині») кінчається побажанням, щоб у селах веселих були люди веселі. Проте, видається йому те можливим тільки тоді:

*«Воно б, може, так і сталось,
Якби не осталось
Сліду панського в Україні».*

в)

*«Поки пани в селах, —
Будуть собі тинятися*

Покритки веселі
По шиночках з москалями»

— кажеться в іншому місці («Якби тобі довелося»).

г)

«Мені здається — я не знаю,
А люди справді не вмирають,
А перелізе ще живе
В свиню, абощо, та й живе,
Купається собі в калюжі,
Мов перш купалося в гріхах.
І справді так! Мені байдуже
За простих сірих — сіромах, —
Вони і Господом забуті!
Так що ж мені тут гріти-дути?
А де оті? . . .

. . . . .
. . . Добра чимало
Вони творили на землі:
*Ріками сльози розлили,
А кров — морями. . . Люди знають,*
Кого годують, доглядають,
І що ж ви скажете: за славу
Лили вони моря криваві,
Або за себе? Ні, за нас!
За нас, сердешних, мир палили,
Поки їх в саж не засадили.

. . . . .
. . . *Кляті, кляті!*
Де ж слава ваша? На словах?
Де ваше золото, палати?
*Де власть великая? В склепах,
В склепах, поваплених катами,
Такими ж самими, як ви!*
Жили ви лютими звірми,
А в свині перейшли! . .

г) В апострофі «Якби ви знали, паничі» кажеться м. ін. під адресою панів:

«Ми в раї пекло розвели,
Та в Тебе другого благаєм;
З братами тихо живемо, —
*Лани братами оремо,
І їх сльозами поливаєм. . .*
А може й те ще. . . Ні, не знаю,
А так здається — сам еси. . .
(Бо без Твоєї, Боже, волі
Ми б не нудились в раї голі!)
— А може й сам на небеси
Смієшся, батечку, над нами

Та може радишися з панами,
Як править миром?»... .

Як бачимо, тут досада до панів призводить вже до заперечення всякого суспільного ладу, коли то навіть підважується віра в справедливість Бога!

д) В малюнку ідеального ладу потойбіч («Буває, в неволі іноді згадаю») кажеється: «Тут пана немає» для підкреслення абсолютної рівності.

45. Порівняй видання «великого Гердера» за 1956 р., т. II, стор. 1110.

46. Цитати за виданням Рильського. «Саул» написаний у С.-Петербурзі, 13 жовтня 1860 р. У вступі до поеми малюється загально злочини царів, які кривдять вольних досі людей. Так, напр., вони поневолюють вільного та щасливого чабана.

«Аж ось лихий царя несе
З законами, з мечем, з катанами,
З князями, темними рабами.
Вночі підкрались, зайняли
Отари з поля; а пасущих,
І шатра їх, убогі кущі,
І все добро, дітей малих,
Сестру, жону і все взяли,
І все розтлили, осквернили,
І осквернених, худосилих,
Убогих серцем, завдали
В роботу-каторгу. Минали
За днями дні. Раби мовчали.
Царі лупилися, росли
І Вавілони муровали.
А маги, бонзи і жерці
(Неначе наші пан-отці)
В храмах-пагодах годувались,
Мов кабани царям на сало
Та на ковбаси. І царі
Самі собі побудували
Храми, кумирні, олтарі,
Раби німій поклонялись.

47. Вид. Риль., стор. 447 (кінець частини VII).

(Продовження буде)

Д-р Михайло БОРОВИК

ПОХОРОНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

В минулому році (1989) ми писали статтю на тему «Шевченко після заслання» (1857-1860). В 175-у річницю народження Генія українського народу Т. Шевченка». Цього року, наче продовження, хочемо подати читачеві факти про похорони поета в 1861 р.

Як ми вже знаємо, о год. 5.30 10 березня 1861 р. великого поета не стало. Шевченко прожив рівно 47 років. Він не дожив усього кілька днів до оповіщення скасування кріпацтва, до тієї «волі», якої він дожидав більш нетерпляче, ніж хто інший.

Помер Шевченко в будинку Академії Мистецтв, де, як академік, мав помешкання. Під вечір того ж 10-го березня (н.с.) тіло поета після панахиди перенесли його друзі до Академічної церкви. Тіло небіжчика покоїлося в труні, оббитій білим злотоглавом. Труна стояла перед амвоном на чорному катафальку. Червоні занавіски на церковних вікнах, проти яких стояла труна, були поспускані; червоне світло з них спало на спокійне лице небіжчика. «На мертвому лиці, — каже І. Л-ов, — лежала печать тих дум благородних, що не покидала ніколи Шевченка живого».

У головах небіжчика дяк академічної церкви читав дуже повагом і тихо псалтир. Свіжі квіти на труну першою з українців привезла Наталя Суханова-Подкозлина. Треба сказати, що за останній час Шевченко ворогував з нею, але у душах благородних смерть нівечить найзапекліше ворогування. Помешкання покійника було замкнене й запечатане.

У самий день смерті Шевченка петербурзькі українці послали телеграфом повідомлення на Україну про цей скорботний факт. . . В день похорону Шевченка служили панахиди в Полтаві, Чернігові, Харкові, Кременчузі, Одесі, Херсоні, Катеринославі, Катеринограді і скрізь по Україні, куди можна було подати вістку телеграфом. Дійшла сумна вістка і до Галичини, до Дрездена, до Лондону. Тимчасово поховали Шевченка в Петербурзі на т. зв. Смоленському кладовищі. До самої могили тіло поета несли студенти університету. Труну несли відкритою. Пішки за труною ішли професори: М. Костомаров, визначний російський учений А. Пипін. Разом із ними йшли друзі і приятелі поета, знайомі і велика кількість публіки. Могила була викопана на тім самім місці, де інколи сидів Шевченко й роздумував над своєю долею та тужив за Украї-

ною. Покійний те місце за життя свого змалював собі до альбому. Увесь понеділок академічну церкву відвідувало багато людей: усі письменники, які були в Петербурзі, всі робітники редакцій газет, художники, артисти і майже весь університет. Це була небачена досі демонстрація.

В день похорону, у вівторок, не лише всю церкву, а й всі коридори Академії заповнила інтелігенція: вчені, письменники, мистці і знавці плястичного мистецтва, журналісти, громадські діячі й студентська молодь. Були й усі знайомі поета, який мав їх так багато. Численно була представлена велика українська колонія в Петербурзі на чолі з «Громадою» і редакційною колегією «Основи». Маніфестаційно прибула на похорон і добре zorganizована, численна петербурзька польська колонія, що складалася переважно з академічної молоді. Для неї авторитетними були Шевченкові друзі: Сераковський, Желіговський, Круневич й інші видатні революціонери, які вже тоді снували пляни про повстання проти московського царату і бачили в Шевченкові великого союзника в своїй майбутній боротьбі.

Серед тих, що стояли ближче до труни, виділялись постаті П. Куліша, М. Костомарова і В. Білозерського; поетових «братчиків» і «союзників» 1847 року. «Тяжке, невимовно тяжке було останнє прощання... Благоговіння перед спочилим і непорушна тиша були навкруги... Щира любов і шаноба до Шевченка здружили всіх». Так описував в «Основі» цей момент його друг Л. Жемчужников.

Коли скінчився сумний обряд відпівання і «останнього цілування», жалобний похід рушив до Смоленського цвинтаря. Труну до самого цвинтаря несли студенти. Десять промов у той день було виголошено над труною поета, в церкві і на кладовищі. З українців говорили П. Куліш, В. Білозерський, М. Костомаров, П. Таволга-Мокрицький, О. Афанасьєв-Чужбинський, Павло Чунський і Ф. Хартахай. З росіян — М. Курочкін і Южаков. Від поляків говорив студент В. Хорошевський. Перший говорив (ще в церкві) Куліш. Це була найкраща з усіх промов.

«Нема з нас нікого, достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і вся краса нашої мови тільки йому й відкрилася». Промовець, вияснивши вагу і значення Шевченка як поета й людини, скінчив так: «Будь же, Тарасе, певен, що ми твій заповіт соблюдаємо і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проклав еси. Коли ж у нас не стане снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам так, як ти, святую правду глаголати, то лучче ми мовчатимемо...»

Куліш поставив Шевченка на тому місці, на якому він стоїть

досі і стоятиме вічно у свідомості українського народу, — кобзаря кобзарів, пророка, Мойсея, що вивів народ свій з неволі. І саме цього, а не якоїсь видуманої неприхильності чи й ворожости до Шевченка, не може забути Кулішеві комуністичний режим й індокринована ним наука в Україні. І тому статті Куліша «Чого стоїть Шевченко як поет народній» не знайти сьогодні в ніякій із советських публікацій.

Білозерський підкреслив участь у смутному обряді синів «різних батьків і різних язиків».

На цвинтарі почав промовляти Костомаров, але, схвилюваний, заридав і відійшов. З виголошених на цвинтарі найцікавішою була промова поляка В. Хорошевського: «Нехай і польське слово, коротке, але сердечне, пролунає над твоєю труною, чесний український пророче. Ти кохав свою рідну країну, свій блакитний Дніпро, свій сіромашний народ, ти був цього народу гідним співцем, на його сльозу ти завжди сльозою відгукувався — слава тобі. Ти ніби й не любив поляків, але цю нехоть до них викликали в тобі їхні давні помилки, а через них на народ твій, що його ти гаряче покохав, зійшли великі страждання: отже тієї нехоті причина лежить в тому, 'Що ти багатьох кохав, і що кохав багато'. Тож нехай над твоєю труною замовкнуть усі закиди, нехай тільки лунає сердечне слово: слава тобі. За помилки батьків сини не відповідають; тож не торкаймося тут давніх суперечок давно минулого; краще промовмо над цими останками братне 'любімося'».

Кожному було важко говорити: сльози не давали говорити Костомарову, сльози заважали Курочкіну і полякові Хорошевському.

Похорон скінчився о п'ятій годині пополудні. Могилу поета вкрили свіжі квіти. Після похорону українці вирішили прохати дозволу у влади, щоб перевезти тіло поета на Україну. Домогалася цього й українська київська молодь. На Смоленському цвинтарі Шевченко пролежав два місяці. За цей час щонеділі правили там по ньому панахиду, а могила його вся потопала в квітах. Деякі шевченкознавці подають, що майже вся московська преса відгукнулася на смерть Шевченка. О. Кониський заперечує це твердження. Він пише: «... невідомо, з якої причини в Петербурзьких часописах не було надруковано скорботної оповістки про смерть Шевченка ...» Все безрезневе число української «Основи» було присвячене поетові. З польських часописів лише «Кур'єр Віленський» озвався на його смерть. Деяка німецька преса помістила статті з фотографією. Умістив теплу згадку про Шевченка і Герцен у своєму лондонському «Колоколі». Озвався також кількома теплими словами і улюблений Шевченків англійський письменник-гуманіст Діккенс.

Але з усього, що тоді було писано про нашого поета, безперечно найкращою була прониклива оцінка його діяльності, яку дав замовчуваний тепер росіянами видатний російський критик Аполон Григор'єв. У квітневому числі журналу «Время» він писав: «Щодо краси і сили поезії багато хто ставить Шевченка врівень із Пушкіном і Міцкевічем. Ми підемо далі: у Шевченка сяє та гола краса поезії народньої, якої у Пушкіна і у Міцкевіча лише іскорки блищать. Натура Шевченка світліша, простіша і щиріша від натури Гоголя, великого поета України, що поставив себе в фальшиве становище — бути поетом цілком чужого йому побуту російського... Шевченко — останній кобзар і перший великий поет нової великої літератури».

Зараз же по похороні Шевченка земляки, зібравшись на нараду, рішили клопотатись про те, щоб перевезти тіло поетове на Україну, щоб виконати його заповіт:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

У квітні місяці прийшов дозвіл на перевезення тіла Шевченка в Україну. Супроводити труну поетову на Україну доручено було молодим членам «Громади»: мистцеві-маляреві Григорієві Честяхівському і студентові Олександрові Лазаревському, майбутньому українському історикові. 26-го квітня на Смоленський цвинтар прибули українці великою громадою — всі, хто тільки міг.

Відкопану труну вклали в другу — масивну, цинову. Тут виступив Куліш, який закінчив своє прощальне слово такою глибокою і проникливою думкою, зверненою в майбутнє: «Наш еси, поете, а ми нарід твій і духом твоїм дихатимемо во віки і віки. . .» А коли молоді накрили труну китайкою, промовець казав далі: «З'явися, батьку, серед рідного краю під своєю червоною китайкою та згромадь навкруги себе сліпих, глухих і без'язиких; нехай вони із мертвих уст твоїх почують твоє слово безсмертне та нехай, хоч помиляючись, почнуть говорити непозиченою мовою. . .»

27-го квітня тлінні останки поета прибули до Москви, де їх внесли до однієї з церков. Зустріч була урочистою. Відправлено пахаїди. Вже 2-го травня опівночі прибули до Орла. 3-го травня

вранці відправлено панахиду, на якій була вся орловська гімназія з педагогами й директором. Федір Лазаревський служив тоді в Орлі. Це він в 1847 р., отже чотирнадцять років перед тим, сердечно привітав Шевченка-солдата в далекому Оренбурзі. Вийшла також полкова оркестра, грала жалібний марш та українські пісні. Аж до кінця міста труну поета супроводив священник і всі, що прийшли поклонитися його тлінним останкам, а за містом відправлено ще одну панахиду в присутності великого натовпу.

Процесія ступила на українську землю. На тихі води. На ясні зорі. І тут по селах заголосили над труною жінки. Коло кожного села з натовпу виходила дівчина у вишитій сорочці, у запасці, з стрічками й вінком на голові і врочисто несла за труною передань.

«Це той, що за нашу волю боровся», — передавали з вуст до вуст. «Батько Тарас повертається в Україну». І не казали «везуть», «ховають», а казали «повертається», як про живого. Скромна зустріч відбулася ще й у Ніжені. В п'ятницю 5-го травня тлінні останки поета прибули до поштової станції Бровари на лівому березі Дніпра за кілька кілометрів від Києва. О. Лазаревський і Г. Честахівський поїхали до Києва, щоб у справі похорону порозумітися з ріднею поета, яка вже поз'їздила туди, та з місцевими активнішими українцями, його друзями і знайомими. Ніякої загальної української громадської організації в Києві тоді не було, але існувала студентська українська «Громада».

Місце похорону не було усталене. Існувало кілька проєктів: називали Аскольдову Могилу, цвинтар історичного Видубецького монастиря, урвисту високу гору Щекавицю над самим Дніпром, одну з найефектніших «святих гір київських». Молодь настоювала на тому, щоб Шевченка поховали на Щекавиці. Варфоломей Шевченко на це погодився. Справді, в Києві це місце було і найімпозантніше, і найвідповідніше поетовому бажанню, щоб з його високої могили

...лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

У всякому разі над Дніпром. Віришив це питання, як оповідає М. Чалий, Г. Честахівський. Він безапеляційно заявив, що він був при останніх хвилинах життя Шевченка і, коли запитав його, де його поховати, то покійний відповів: «У Каневі». Хоч це була неправда, як це пізніше ствердив Ол. Лазаревський, але сказана з

благородною метою: виконати заповіт поета. Ця пропозиція всім сподобалась і відповідала бажанню Шевченка. Аргумент був вдалий, бо на Чернечій Горі під Києвом було місце, що його вже придбав Варфоломей, там, де мала стати вимріяна поетом «хата над Дніпром», яку тепер спочилому мала заступати «хата-домовина». Ухвалено було Тараса перевезти до Канева пароплавом. Але з великим сином України мав попрощатися український Київ, а ще в п'ятницю 5-го травня ввечорі ніхто не знав, у якій саме з київських церков поставлять його труну. Старші громадяни вирішили послати делегацію до генерал-губернатора кн. Васильчикова з проханням про дозвіл привезти труну до Києва, до однієї з церков. У делегації були знайомі небіжчика-поета: о. Петро Лебединцев, законовчитель другої київської гімназії і Варфоломей Шевченко. Головною дівою особою в цих справах був інспектор названої гімназії М. Чалий, знайомий і майбутній біограф поета.

Князь Васильчиков дав дозвіл, а щодо церкви, в якій мали б поставити труну поетову, відіслав делегацію до митрополита київського Арсенія. Той визначив найближчу до Дніпра невелику парафіяльну церкву св. Рождества. Генерал-губернатор заборонив будь-які промови в церкві й відповідальність за виконання цього наказу поклав на о. Петра Лебединцева. Під час панахиди одна пані, вся в чорному, поклала на труну терновий вінок. Цей глибокий символ поетового страждання промовив найкращою мовою без слів. Всім стало зрозуміле його значення.

Коли жалібна процесія вирушила з церкви до Дніпра, повторилося те, що було напередодні: знову процесія спинилася і знову раз-у-раз над труною виголошували промови. Найкращі з них, як твердив М. Чалий, належали студентам: Олександрові Стоянову, Володимирові Антоновичу і Михайлові Драгоманову.

Пароплав чекав уже під парами коло мосту, а не коло пристані, бо через велику повінь пристань була закрита. Настав кінцевий момент прощання Києва з великим поетом. Останню промову виголосив тут над самим Дніпром М. Чалий. Він ствердив, що «муза нашого Кобзаря піднесла народ в його власних очах і що вона завоювала нам право літературного громадянства. . . в родині слов'янських народів». Прощання закінчилося там, де чотирнадцять років тому поліція вивела з порона на київський берег арештованого поета-революціонера.

Крім усієї рідні поетової та Честахівського й О. Білозерського, разом із Шевченковою труною попливли до Канева і кияни: найдорожчий поетові з усіх друзів його М. Сошенко з дружиною, М. Чалий, теж із дружиною, й чимала група київських завзятців-студентів. Плив з ними разом Тарасів друг-поет Віктор Забіла. На

другий день (6-го травня) пароплав приплив до Канева. Тоді на Дніпрі стояли води і тільки возом-драбиняком змогли перевезти тіло поета з пароплава на берег. Труну зустріло духовенство міста Канева й маса народу. На нарах внесли її до соборної церкви. А на Чернечій горі копали яму-домовину студенти і прихильники поета.

Протягом двох днів сповіщено про похорон усю околицю, і в неділю до Канева почали звідусіль сходитися люди. Ніколи, мабуть, Канів не бачив такої сили людей на своїх вузьких вуличках. Тисячі селян облягли собор, у якому надхнений духовний віття — о. Мацкевич виголошував своє надгробне слово... «Ось, браття-християни, перед вами світло, що світило всій Україні, — Тарас Шевченко». Отець закінчив своє слово апострофою до великого небіжчика і до всієї України. «Так, в Бозі спочилий брате, бажання серця Твого сповнилося: Ти хотів жити в Каневі, от і зажив Ти тут до кінця віку. Благівий те до граду нашого, Україно; у нас покоїться прах Тараса Шевченка. Тут, на одній з найвищих гір Дніпрових, упокоївся прах його і, як на горі Голготі, що її видно всьому Єрусаливowi й Юдеї, подібно Хресту Господньому водрузиться Хрест, що його буде видно по цей і по той бік нашого славного Дніпра».

Після урочистої Служби Божої тисячні маси українських селян, недавніх кріпаків, кріпачок, широкою райдужно-сорокатою стрічкою довго пливли з розташованого на горі Канева до Дніпрового набережжя, а перед ними пливла труна того, як вони казали, «чародія», що «писав людям волю». Яскраве проміння весняного сонця освітлювало цей неповторний образ, містерію прощання українського народу зі своїм національним пророком, а коли цей барвний людський потік залив вузьке набережжя, то тлом-рамою стали йому: зліва — сині Дніпрові хвилі, а праворуч — буйна травнева зелень Дніпрових круч. Надвечір над «хатою-домовиною» Шевченка виросла велика могила, а її вкрили сотні малих сільських віночків, сплетених руками українських молодичь і дівчат. На могилі поставлено простий дубовий хрест.

У середині 80-их років на Шевченковій могилі замість дубового хреста поставлено дуже високий, гарної роботи залізний хрест із бронзовим, позолоченим рельєфом голови поета в профіль. Опанувавши Україну, большевицька влада зняла той хрест, і в 1931 році його заступив незграбний стовп-обеліск. У 1939 р. споруджено тут великий пам'ятник із постаттю Шевченка, вилитою з бронзи і встановленою на постаменті на терасі високої вежі.

Здалека, з лівого берега Дніпра видно цю вкриту деревами чудового парку гору-могилу... Здалека бачать її всі ті, що плывуть

повз Канів Дніпром. Мільйони українців із півдня і з півночі України припливали сюди, приходили пішки і приїздили з заходу й зі сходу. Переважно припливали. Припливають і тепер і все припливатимуть, приїздитимуть і прилітатимуть на це святе місце національної прощі, що його зволилося поетові придбати собі над «святим Дніпром», серед мальовничих гір-круч. Дивиться поет звідси на всю Україну, якій віддав усі свої думки й почування (Зайцев).

На жаль, тут, на еміграції, не всі почитають і приймають Його за те, за що його цивілізований світ визнав, — генія українського народу. Псевдонауковець із Гарвардського університету опрокидує Шевченка як генія-пророка, називає його «Чарівником, шаманом, мітотворцем». Якщо такі «шевченкознавці» не признають Шевченка, то вони мусять повалити й інших велетнів української науки: д-ра Івана Франка, проф. Михайла Грушевського. Ось їхня характеристика поета: У своїй промові, виголошеній на Шевченковому святі 1903 року, Іван Франко, так же само як і Куліш, визнав Шевченка «володарем дум і керманичем поколінь» українських. Підкреслюючи «високе почуття національного обов'язку» в Шевченка і його безмежну любов до України, а водночас із цим Шевченкову «гарячу ненависть і погорду до всіх ренегатів, до всіх тих, хто матір забуває», Франко конкретизує й актуалізує Шевченкові візії та заклики і дошукується в них розв'язки на «великі та болючі політичні та суспільно-політичні питання про нашу національну самостійність, про можливість добитися нам повного права в своїй хаті і повної національної єдності». І знову ж, надрукована в Києві в 1-му томі матеріялів літературної спадщини Івана Франка, ця промова великого Каменяра не знайшла ніякого відгуку в советському шевченкознавстві. Такої ж самої долі зазнає, ясна річ, і промова Михайла Грушевського, виголошена в 38-мі роковини з дня смерті Шевченка, 1909 р. у Львові, в якій видатний український історик, основоположник української історичної науки визнає Шевченка «святим прапором нашої національної єдності, одним із найвизначніших символів української спільноти, одноцільності України й українського життя».

«Все йде, все минає» . . . Але Шевченко буде так довго безсмертний, як довго існуватиме Україна. Це ж бо він сказав своєму народові все, що йому треба знати, щоб увійти «в народів вольних коло», щоб досягти повної самостійності. Але заповіт його ще не здійснився. Він, що сам себе заляв, стоїть над Дніпром і над широкополими ланами обох його берегів і жде того «слухного часу», коли від заляття звільнить його, свого пророка-вождя, український народ, чекає дня коли. . .

...потече сторіками
у синєє море
Кров ворожа...

Оттава, грудень 1989.

БІБЛІОГРАФІЯ

Шевченко, Тарас, «Кобзар», 1840-1940. Нью-Йорк, «Дніпро», 1953.

Шевченко, Тарас, «Твори», 2-ге доп. вид. 14 томів. (Том XIII) Чикаго, Денисюк, 1959-1963.

Шевченко, Тарас, «Кобзар», Ред. статті й пояснення д-ра Л. Білецького. Т. 4. Вінніпег, «Тризуб», 1953-54.

Зайцев, Павло. «Життя Тараса Шевченка». Мюнхен, НТШ, 1955, стор. 399.

Іваненко, Оксана, «Тарасові шляхи» (роман). Київ, Держ. вид-во дитячої літератури УРСР, 1961, стор. 796.

ЗАВВАГИ ВІД РЕДАКЦІЇ «В.Ш.»

* Ідеться тут про працю Джорджа Грабовича «Поет як мітотворець» (George C. Grabovicz. "The Poet as Mythmaker", Cambridge, Massachusetts, 1982).

Початок 1 розділу: «Важко переоцінити вплив Тараса Шевченка на сучасну українську свідомість — він Поет і Пророк, натхненний голос свого народу і духовний батько відродженої української нації».

— переклад з англійської Соломії Павличко — див. журнал «Всесвіт».

Володимир ЛЕНИК

УКРАЇНСЬКА ОРГАНІЗОВАНА МОЛОДЬ

(Продовження, 9)

Примітка від Редакції «В.Ш.»:

За попередніми розділами тієї дослідницької праці просимо звертатися до таких чисел нашого журналу: 1983 рік — книга 5; 1984 рік — книги 1, 4, 5 і 8; 1985 рік — книга 2; 1986 рік — книги 2 і 7.

є) Студентська преса

Історики датують початок народження й розвитку української преси роком 1848, себто від появи «Галицької Зорі», а студентською — роком 1874, від появи студентського двотижневика «Другь». Але ці дати є радше формальними, бо вже перед ними появлялися в Україні періодики загального й студентського характеру. Є відомим, що в Києві виходило у п'ятдесятих роках минулого століття «Самостійне слово», а в Харкові діяв у той самий час «Пасквільний Комітет», який видавав свого роду стінні газетки і розвішував їх по місті. В 1863-64 рр. виходила у Києві «Помийниця», як гумористичний студентський часопис; його редагував Лоначевський. Всі ці видання вважалися рукописними, бо їх, як і тепер у московській імперії, видавали не друком, а переписували. Зрозуміло, що через це немає можливості ствердити, який тираж вони мали.

У той період часу виходили також часописи, що видавалися студентами, але не тільки для студентів і не завжди із студентською тематикою. Найбільш відомою і впливовою була газета Львівська «Мета», що її видавав Ксенофонт Климкович, 1863 і 1864 року як місячник, а в 1865 р. як двотижневик. Якраз цей періодик мав вирішальний вплив на студентську молодь під аспектом ідейним і організаційним. «Мета» чимало уваги присвятила соборницькій ідеї, плекаючи зв'язки студентів Галичини з Центральними землями під московською окупацією. «Мета» започаткувала новий стиль суспільної діяльності — пов'язання з ширшими народними масами, що згодом вилонився у т.зв. народовецькім русі, у протиставленню до москвофільства, а пізніше й до соціалізму.

До речі, і перший галицький часопис «Галицька Зоря» був редагований і виданий студентом Антоном Павенським.

Студентський орган «Друг» почав виходити 1-го квітня 1874 р. у Львові, як двотижневик у видавництві студентського товариства «Академічний Кружок». Після початкових шукань, часопис дістає виразно студентське обличчя і в конфлікті «дітей з батьками» стає ідеологічним і професійним виразником всього тодішнього студентства в Австро-Угорщині. Між редакторами «Друга» були в свій час також Іван Франко та Михайло Павлик, а між співробітниками — Михайло Драгоманів. Останній мав дуже великий вплив і на окремих студентських діячів, і на сам студентський орган. Дійшло було до того, що австрійська поліція перевела арештування серед студентів, закидаючи їм поширювання соціалістичних ідей Драгоманова. Боротьба між народовецькими й москвофільськими студентами та поліційні арешти були й головною причиною, що в 1877 році часопис перестав виходити. Після того знову довгий час студентство не спромоглося на власний орган, хоч тут і там появлялися редаговані студентами видання, але чисто студентського характеру вони не мали. Проф. В. Янів називає у своїй праці¹ такі з них: москвофільське «Слово», «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Товариш», «Добра Новина», «Гасло», «Праця».

На переломі століть ситуація на студентському відтинку помітно змінюється. Як ми вже згадали у попередніх статтях, студентські організації поширюють засяг своєї діяльності не тільки територіяльно, але й концепційно. На студентських вічах обговорюється загальнонаціональні проблеми, а головно починається широка й завзята боротьба за український університет у Львові. Студентське віче 13-го липня 1899 р. вирішило, між іншим, що для успіху цієї боротьби konieczним є мати студентський центральний орган, який був би зв'язковим між студентськими громадами та поодинокими діячами, а також давав би напрямні спільної дії. Створений на вічу Організаційний Комітет покликав, згідно з рішенням віча, редакційну комісію майбутнього студентського журналу, до якої увійшли: О. Грабовський, С. Горук, Е. Косевич, А. Крушельницький, В. Старосольський, В. Темницький та Л. Цегельський.

З першим січня нового століття — 1900 р. появилось перше число «Молодої України», студентського часопису, що поставив перед студентством і молоддю не тільки програму оборони етнографічної відрубності українського народу, але також боротьби за політичну незалежність України. Дальше, видавці нового журналу ставлять собі за завдання «стати органом молоді всієї України» та об'єднати навколо себе, крім студентської молоді, також учнів середніх шкіл. «Молода Україна» була зустрінута з великими симпатіями та знайшла широку підтримку, але час був бур-

хливий, а студентське середовище нестабільне. Прийшли часи сесії з Львівського університету, студентські організатори розїхалися по різних університетах Австро-Угорщини, часопис перестав виходити регулярно і під зиму 1903 року занепав зовсім. У пізніших роках зроблено ще двічі спробу журнал відновити, але без успіху. В першій спробі 1905 року вистачило сили на 3 числа; друга спроба 1910 р. мала дещо довший віддих, бо вийшло 7 чисел. Редакторами останніх чисел «Молодої України» з 1910 року були М. Вітошинський та О. Лотоцький. Цим разом часопис був офіційним органом новоствореної (у 1909 р.) студентської централі — Українського Студентського Союзу. Редактором журналу в 1905 р. був В. Панейко.

Майже рівночасно з появою студентської «Молодої України» почав виходити у Львові молодечий журнал «Гайдамаки». Редагував та видавав його педагог, пізніший посол австрійського парламенту, М. Петрицький. Маючи солідну матеріальну базу, журнал виходив періодично від 1902 до 1907 року. Він стояв на принципах національної ідеї, а в тоні був безкомпромісовим та гострим. Це гімназійній молоді подобалося, і журнал здобув собі серед неї велику популярність.

Менше щастя мав другий орган, призначений для середньо-школярів, «Іскра». Він почав виходити 1903 р. у Львові, але в короткому часі зустрівся з матеріальними труднощами і перенісся до Чернівців, де і закінчив своє коротке існування. В 1905 році зроблено спроби відновити його в Ярославі, вже з допискою «орган соціалістичної молоді», але знову ж безуспішно.

Цікавою ініціативою було видавання журналу для студентів і гімназійних учнів «На Розсвіті» (1907 р.). Головним редактором став уже відомий поет Василь Пачовський, а співробітниками — Дмитро Вітовський (псевдонім — Гнат Буряк), Ростислав Заклинський, М. Федюшка (псевдонім М. Євшан) та Ю. Гірняк.

Оживлений видавничий рух студентської та молодечої преси у першій декаді нового століття віддзеркалює у якійсь мірі суспільно-політичне життя тодішньої молоді генерації. Наступає зрізничкованість світоглядів та поділ за партійними симпатіями. Напередодні Першої світової війни ця тенденція прибирає на силі, але паралельно до цього розвитку зростається сильний гін до всенародної єдності, до виловлення єдиного студентського центру та єдиного офіціозу, що охоплював би також старшу гімназійну молоддь.

В 1912 р. почав виходити у Львові соціалістично-радикальний журнал «Житє», в редакційній колегії якого були М. Павлик, О. Безпалко та Р. Заклинський. Рік пізніше з протилежними пози-

ціями виступили «Відгуки», під редакцією І. Чмоли. Загально-студентським органом Українського Студентського Союзу став після упадку «Молодої України» (з 1910-го року) журнал «Шляхи», спочатку під редакцією Ф. Федорціва, а відтак Ю. Охримовича. «Шляхи» виходили даліше, як видання УСС і під час війни, тоді, коли «Жите» і «Відгуки» з вибухом війни появу припинили. Зрозуміло, що крім цих поважніших студентських та молодечих видань, появлялися у ті роки ряд льокальних журнальчиків чи одностівок у Львові і в інших містах Галичини і Буковини. Тут можемо згадати: «З.О.Ф., орган української студентської організації», «Життя» (Коломия), «Мітла», «Бджола», «Комар», «Циган», «Баба» (Бережани).

Під московською займанщиною утиски і поліційний режим унеможливлювали студентам розвивати свою суспільну діяльність. Але й там не бракувало спроб видавати хоч би рукописні студентські журнали. Одним із перших на переломі століть була «Плахта», що виходила, мабуть, у Полтаві. Між редакторами та співробітниками були В. Королів-Старий, Симон Петлюра, Гранивський, Гречанівський, брат С. Петлюри. В Подільській духовній семінарії виходила 1901-2 рр. «Проба Сил» за редакцією П. Богацького, а в Житомирській духовній семінарії — двомовна «Мисль».

На вищому рівні стояв короткотривалий нелегальний журнал «Вістник Української Київської Студентської Громади» (в 1903 р. вийшло два числа), як також «Український Студент», що почав виходити збірниками в 1913 році. Збірники уважалися офіційним органом Головної Ради Українського Студентства, але співробітниками були не тільки студенти, а визначні громадські діячі: брати Грушевські, Д. Дорошенко, С. Єфремов, П. Плевако та інші. Всіх збірників вийшло три, з багатим різноманітним змістом, що стосувався студентських проблем та національного життя українського народу.

Про видавничу діяльність студентів поза Україною не маємо відомостей, за виїмком «Громадянина», що його видав два числа у Петербурзькім Політехнічнім Інституті Євген Неронович².

5. МАСОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ

а) «Сокіл»

Провідники та активніші члени-організатори таємних студентських та гімназійних гуртків, як також студентські легальні діячі були завжди свідомі того, що національне визволення українського народу не може здійснитися, якщо не буде змобілізо-

ваний увесь нарід. А для цього треба знайти форми організованого життя, які охопили б не тільки шкільну та студентську молодь, але й дітей селян і робітників.

Добрим прикладом для такої праці були чехи. Вони, взоруючись на німецьких руханкових товариствах, розбудували в себе широкую сітку молодечої організації «Сокіл», яка розвинула не тільки спортову, але й національно-освідомлюючу діяльність в цілій країні. Перший відділ чеських «Соколів» був зорганізований Мирославом Тиршом уже в 1862 році. Згодом постали подібні організації у Словаччині, Словенії, Хорватії та Польщі.

Дискусії, що провадилися між українськими студентськими діями, вийшли згодом і на сторінки преси. Найбільш активним виявився Василь Нагірний. Він опублікував 1886 року в газеті «Батьківщина» статтю про чеські «Соколи» і через рік подав до Намісництва у Львові статут українського «Сокола», який і був затверджений 1887 р. На базі цього статуту 1891 року за ініціативою Кліма Жмура та Павла Думки засновано в Купчинцях перше Т-во «Сокіл», як товариство протипожежної сторожі та плекання руханки. Незабаром Василь Нагірний зумів приєднати для своєї сокільської ідеї ряд студентів зі Станиславова. На великому вічу в Станиславові 1892 року виступив Нагірний з рефератом про сокільську ідею, позискуючи для неї Богдана Лепкого, Володимира Лаврівського та Яричевського (всі члени студентського національного товариства «Ватра»), і вже спільними силами взялися вони до розпрацювання програми «Сокола» та популяризації її між молоддю і старшим поколінням.

У червні того року, поляки святкували 25-літній ювілей свого «Сокола» і на центральне їх свято у Львові прибули також 200 чеських «Соколів» у своїх одностроях. Українська молодь увійшла з ними в контакт, влаштувала для них спеціальний концерт хору «Боян» та нав'язала тісні особисті й організаційні зв'язки. 17-липня 1892 року, себто десять днів після від'їзду чеських гостей, відбулася у Львові перша нарада сокільських ентузіастів, на якій випрацювано і ухвалено устав (статут) і назву Товариства та вирішено внести його до Намісництва з проханням затвердити. Намісництво було в той час під повним впливом польських шовіністів і тому прохання відкинуло. Але звернення організаторів прямо до міністерства у Відні увінчалось успіхом і 11-го лютого 1894 року відбулися основуючі загальні збори «Руського Товариства Гімнастичного Сокіл», на яких обрано першу управу (старшину) під головуванням Василя Нагірного.

Щодо самої назви «Сокіл», то між основниками не було згідно-

сти: велика частина основників воліла мати більше українську традиційну назву «Січ». У дальшій діяльності «Сокола» практиковано компромісову розв'язку: за статутом офіційно називалася організація «Сокіл», але якщо організатори місцевих філій (їх називали також гніздами), не хотіли називати себе «Січею», то з цим старшина «Сокола» годилася.

Ідеалом чеського «Сокола» було: плекати ідею національної суцільності і стремління до свободи; стреміти до гармонійного розвитку одиниці, а через вишкіл одиниць вишколювати цілу націю, підносити рівень національної самосвідомості. Коротко: «Сокіл» стремів до активізації нації, при тому не робив класових, станових, конфесійних, маєткових чи професійних різниць між своїми членами. «Соколи» готували себе для служби Батьківщині, оборони слабших і до боротьби з напасником. Через руханку (легку атлетику) давав «Сокіл» своїм членам військоове поготівля. Гаслом чеських соколів було: «Гартуймося! Одиниця ніщо — цілість усе! На думці Батьківщина, в серці відвага, у раменах сила!»

Українські організатори «Сокола» перейняли ці ідеали повністю, пристосовуючи їх до традицій і потреб українського народу. Статут і програму чеського «Сокола» переклав на українську мову Володимир Лаврівський. Розуміється, що гасла українського «Сокола» були дещо інші: «В здоровому тілі здорова душа!», «Всі за одного і один за всіх!», «Все вперед!», «Не плачем, а мечем!», «Не лебедіти, а працювати!». У гимні «Сокола» був заклик: «Боротись будемо соколи всі ми, за нашу святу Україну!». А кредо так сформульовано: «Міцне й суцільне зосередження гармонійно зрізничкованого суспільства — нації».

Виходячи з цих програмових засад, «Соколи» ставили перед своїми відділами конкретне завдання: «Розбуджувати і плекати в громадянстві рухливість, товариську, народню свідомість за помічню руханки, змагу (спорту), рухових гор і забав, пласту, мандрівництва». Через організацію пожежних зайнять у гніздах «Сокола» Т-во стреміло до «вироблення єдності і послуху, витривалости і словности, народнього освідомлення і почуття обов'язку». Якщо це буде досягнуте, то «щезнуть всякі пороки, як хрунівство, сварка, лінивство, пиянство, розпуста і інші».

В уставі «Сокола-Батька» було відведено місце також для стріляння. Це мало «виробляти бистрість ока і підготовити до оборони». Стріляння завершувалося щорічним змаганнями, на яких найкращі стрільці одержували нагороди.

Новообрана старшина Львівського «Сокола» відбула своє перше засідання 13.2.1894, на якому обговорено основні справи діяльно-

сти й структури Товариства. 23.2. старшина встановила сокільський однострій кавового кольору за проектом Володимира Гнаткевича, а надзвичайні загальні збори 11.3.94 всі проекти затвердили.

Старшина складалася з 18-ти членів. У 1899 р. це число зменшено на половину. 15.11.1900 р. інж. Нагірний зрікся головства і його заступив Василь Гукевич, а на загальних зборах 17.11.1901 р. головою став Альфред Будзиновський. В тому році у члени «Сокола» вступив проф. Іван Боберський і його, як фахового учителя руханки, обрано заступником голови. Головою був він обраний 28.8.1908 року і на тому пості залишився аж до вибуху війни у 1914 році.

Його заступниками в останніх передвоєнних роках були д-р Льонгін Цегельський та д-р Михайло Волошин. Головами округ в той час діяли: І. Мирон — Станиславів, д-р Ст. Чикалюк — Тернопіль, Я. Пачовський — Жовква, М. Павлюк — Стрий, С. Сіак — Бучач, Гриць Лех — Білий Камінь, І. Коссак — Чортків, Р. Шипайло — Коломия, д-р Д. Старуха — Самбір, посол. В. Сінгалевиц — Перемишляни, М. Бабин — Рогатин. Начальниками округів були: Т. Будзиновський — Самбір, К. Базарницький — Білий Камінь, П. Курилас — Щирець, І. Муссикевич — Стрий, Г. Будзиновський — Станиславів, І. Дигдалевич — Тернопіль, Я. Сеньків — Жовква.

Вже в першому році діяльності Львівський «Сокіл» винаймив залю та закупив гімнастичні приладдя. Це мав бути лише переходовий час, бо між створеними чотирьома комісіями була також Комісія будови дому. Збірку на придбання дому вирішено переводити в цілому краю за допомогою продажі бльочків. Ця діяльність була поширена також і на інші ділянки, а не тільки плекання гімнастики. В 1896 р. створено хор під керівництвом Сильвестра Яричевського, а пізніше Дениса Січинського; 1901 р. Альфред та Леонард Будзиновські організували учительський кружок для руханкових вправ. За головування Боберського члени цього Кружка здавали іспити з гімнастики на Львівському Університеті.

Але, не дивлячись на те, що «Сокіл» мав потрібних ентузіастів та фахівців, його розвиток спочатку був млявий. До 1901 р. він майже не мав у провінції відзвуку. Головною причиною було угодовство Товариства. З одного боку, Старшина вдержувала контакти з чеським патріотичним «Соколом» та пропагувала національне виховання свого членства, а з другого — приймала в члени також москвофілів та брала участь у польському сокільському злеті в Кракові. Крім того, сокільську організацію поборювали від самого початку радикали. Члени радикальної партії виступали

дуже гостро проти священства, підкреслюючи всюди свій «антиклерикалізм». «Сокіл» був під впливом народовців і притягав до активної співпраці майже єдиних на селах осіб з вищою освітою — себто священників. Посилення активності соколів і вихід на села спонукали Радикальну партію подумати над власною масовою організацією молоді, так що на початку століття створено другу організацію — «Січ». Організатор радикальної «Січі» Кирило Трильовський зумів в короткому часі надати тій організації великого розмаху, що в свою чергу примусило соколів пробудитися з довголітнього сну.

Надання розмаху «Соколові» було також спричинене вступленням в члени проф. Івана Боберського. Він був не тільки відданий справі національного виховання молоді, але й мав потрібні для цього знання та досвід. Тому вже з перших місяців своєї діяльності він ініціює створення різних секцій Товариства, організує пожежні курси та руханкові вечори. Він також підганяє до праці байдужих членів старшини, дбає про фінансові засоби для діяльності, влаштовує фантові льотерії, прилюдні змагання, фестини, базарі, продаж книжок, бльочків, марок тощо. Він пише і видає брошури про руханку, спорт, створює українську термінологію спортивного життя. Від вибору його на голову аж до вибуху Першої світової війни «Сокіл» пережив найбільший розквіт і міг гордитися небувалими осягами. Коли першу клітину «Сокола» засновано у Станиславові щойно 14.5.1902 р., то у 1908 році їх було вже 400. Вони охоплювали 30,000 членів. У 1913 р. всіх гнізд нараховувалося вже 893, членів около 50 тисяч. З цих гнізд — 30 було чисто руханкових, 552 — руханково-пожежних з назвою «Сокіл» та 311 з назвою «Січ». В 1914 році кількість гнізд досягнула число 974. Філії, чи гнізда були створені по всіх повітах Галичини та Буковини, за виїмком Гусятинщини.

Характер окремих філій був дещо відмінний, головню коли взяти сільські та міські. По містах діяли в основному руханкові клітини, а по селах — пожежно-руханкові. При філіях діяли різні гуртки, напр., у 1913 році нараховувалося 30 сокільських оркестр. 128 гнізд мали свої прапори. В щоденній діяльності філії влаштовували відчити, вистави, вправляли з членами на прилюдних площах. Тому, що польська поліція та війти розганяли вправляючих соколів, мовляв, вони не мають дозволу вправляти на громадських площах, місцеві філії старалися придбати власні площі. Які сильні були деякі філії можемо бачити на прикладі Львівської: у 1913 р. вона нараховувала 325 місцевих і 118 позамісцевих членів.

Філії, чи як їх також називано «стяги», мали свою старшину. У філіях, що мали назву «Сокіл», старшина складалася з голови,

містоголови, начальника, містона начальника, членів, провідників вправ, заступників членів старшини, четарів. У клітинах, що мали назву «Січ», назви були козацькі: кошовий, отаман, осаул, хорунжий, четарі, місточетарі. Подібний склад старшин стояв також на чолі округ та областей.

В оперативній діяльності стягу важливу роль відігравав начальник, а в «Січах» отаман. Тому на цю функцію радила централь обирати колишніх підстаршин, які мали закінчену військову службу. Начальникові в допомозі стояв руханково-пожарний кружок, в склад якого входили іменовані ним і затверджені старшиною четарі і місточетарі. Засідання кружка повинні були відбуватися щотижня; їхні ухвали були затверджували старшиною. Начальники (отамани) звітували про руханкову і пожарну діяльність стягу, а у випадку вибуття голови чи кошового — заступали їх до найближчих зборів.

Як згадано вище, члени «Сокола» мали право носити однострій, спочатку кавового, а від 12-го жовтня 1905 року сірого кольору. На правому боці грудей всі члени нашивали 7 см. довгу та 2 см. широку стяжечку таких кольорів — синього, жовтого і синього. На жовтому тлі була чорними буквами виписана місцевість, в якій стяг, чи гніздо діяли. Всі члени старшини мали право носити старшинські відзнаки, залежно від функції, яку виконували. За ухвалою централі з 20-го вересня 1913 року вони були остаточно устійнені і зобов'язували всі клітини сокільської організації. Це були опаски, ношені на лівому рамені, шириною від 6 до 12 см., залежно від ступеня старшинства. За функціями членів старшин різнилися опаски кольорами. Голова, містоголова, кошовий та члени й заступники старшини носили ясна червоний колір; члени начальства — начальник, містона начальник, отаман, осаул, провідники вправ, четарі чи місточетарі мали ясна синій колір; хорунжі — білий, а члени контрольної (провірної) комісії ясна зелені. Крім цього, на опасках були ще нашиті чорні смужки від $\frac{1}{2}$ до 3 см. ширини у відповідній кількості до старшинської функції. Ці функції були схоплені у 8-ми групах. Голова «Сокола-Батька» мав одну смужку 3 см. ширини та з обох боків дві смужки шириною пів сантиметра; містоголова та Начальник «Сокола-Батька», як також голова і кошовий області носили 3 смужки однострижової ширини; члени старшини «Сокола-Батька», провідники вправ, хорунжий, члени контрольної комісії «Сокола-Батька», містоголови, начальники і отамани областей, голови і кошові округ мали право носити 2 смужки однострижової ширини. Такі самі відзнаки мали полковники стрілецьких товариств, що були у 1913 році «Соколом» і «Січами» організовані.

Відзнаки місцевости та старшинства носили соколи також і без одностроїв, але в іншому виді. Не було нашивок на грудях, а лише перевішені через плече ленти, по половині сині і жовті, 10 згл. 9 см. широкі. Це були відзнаки місцевости, бо на ленті був напис: «Сокіл, чи «Січ» у ..... (місцевість). Відзнаки старшинства були також вміщені на опасках, але іншого кольору як при одностроях.

Зорганізувавши свої Філії (гнізда-стяги), по всіх повітах Галичини та Буковини, Львівський «Сокіл» (від 1909 р. «Сокіл-Батько» став централено, перед якою мусіли звітували всі клітини та виконувати одержані доручення чи інструкції. Для кращого організаційного керівництва створено відтак обласні й окружні старшини. До їх завдань належало, між іншим, організування окружних здвигів «Соколів». Перший такий здвиг відбувся 28.6.1906 р. у Стрию; йому слідували інші в других центрах. «Сокіл-Батько» зорганізував перший крайовий здвиг у Львові 10.9.1911 р. та другий так зв. Шевченківський 8.6.1914 р. На цей Здвиг запрошено також дуже масове Т-во «Січ» та Пласт, так що Здвиг став властиво загальним Здвигом української організованої молоді. У дефіляді, що відбулася в програмі Здвигу, взяло участь понад 12 тисяч соколів, січовиків та пластунів в одностроях, зі своїми прапорами та відзнаками. Свято відбувалося на власній площі «Сокола-Батька» — т. зв. «Українському городі». Її закуплено з ініціативи проф. Боберського 1911 року. Програму Здвигу започаткував 27.6.1914 р. великий концерт, на якому виступив з привітом генеральний отаман «Січі» д-р Кирило Трильовський. 28.6. зібрана організована молодь пройшла святковим походом з прапорами через ціле місто. Маси народу, що приглядалися походові, вітали молодь окликами: «Славно! Славно!». Похід провадили проф. І. Боберський та д-р К. Трильовський і зразу за ними йшли відпоручники чеських соколів, що їх очолював Ф. Машек. У поході виступили перший раз прилюдно Січові Стрільці як військова організація, що викликало в народі ентузіазм.

Дійсними членами «Сокола» могли бути хлопці й дівчата, які закінчили 18-ий рік життя. При деяких гніздах з місцевої ініціативи організовано також юнаків та дітей. Начальники (отамани) призначали для них окремих керівників (виховників), які й переводили з ними зайняття. Членів таких юнацьких гуртків називали «учениками».

Коротко перед війною Головна Старшина «Сокола-Батька» доручила всім старшинам гнізд організувати місцеві відділи «Пласту», користаючись при тому вказівками, що були подані у виданій «Соколом» книжці д-ра Тисовського «Пласт» та в підручнику Петра

Франка «Пластові гри й забави». Хоч такі пластові гуртки діяли по стягах «Сокола», керівниками їх могли бути й не-члени.

Як вже вище сказано, австрійська адміністрація в Галичині, що була під сильним впливом поляків, ставилася до організованого українського життя з недовір'ям, ба навіть вороже. Місцеві поліційні органи видумували всілякі перешкоди, проголошували заборони, розв'язували місцеві клітини, приарештовували провідних діячів, загороджували дороги між селами і містами в час здвигів і взагалі намагалися нівелювати національно-виховну працю молодечих товариств. Зрозуміло, що при такій настанові тяжко було діям тих організацій добитися дозволу включити в програму діяльності також військовий вишкіл. Щойно коротко перед війною вдалося zorganizувати у Львові Стрілецьку організацію, яка була частинно включена до «Сокола» і рівночасно розбудовувала свою власну організаційну структуру та мережу. «Запорожські стрільці» (так називалися члени сокілських стрілецьких гуртків) мали окремі назви для старшини, але старшинські відзнаки на опасках були такі, як в проводі гнізда «Сокіл». Найвищий ступінь в стрільцях був полковник. Він дорівнював голові і кошовому округи; далі йшли — підполковник, сотник, поручник, четар і рійник.

«Сокіл-Батько» розвинув також видавничу діяльність. Вже у 1904 році вийшла збірка «Забави і гри рухові, ч. I і II». У 1906 появилася книжка «Копаний м'яч», а далі йдуть «Ситківка», «Впоряд», «Лавчина і щєблівка», «Правила до гаківки», «Народні вправи» та інші. Від 1907 року видає «Сокіл-Батько» періодик «Сокільські Вісті», що в 1911 році переназвав себе на «Вісті з Запоріжжя».

Зацікавлення «Соколом» перекинулося разом з еміграцією на заокеанські країни, головнo до ЗСА. Про постання сокільської організації в Нью-Йорку Мирон Сурмач описує: «1912 р. була Конвенція у Вилкс Бери, Пенсильванія, Українського Народного Союзу, що тоді ще називався Руський Народний Союз. На цю конвенцію приїхав д-р Семен Демидчук, висланий спеціально як делегат з доручення Шкільної Ради і «Сокола-Батька» зі Львова. Він говорив про «Ссоколи» і город «Сокола-Батька» у Львові. . . У 1913 р. я виїхав до Нью-Йорку, але поучень д-ра Демидчука не забув. Тут знайшлося з десять гарних хлопців. Ми зійшлися в хаті Касіяна Добрянського і заснували товариство «Сокіл». Ще тоді української залі в Нью-Йорку не було, то ми, Соколи, вписалися до чеських соколів на 72-ій вулиці. Там нас радо прийняли, нічого нам не порахували за залю, де ми робили вільнорічні вправи із приладами, нам ще й дали доброго інструктора, щоб нас учив. До 1915 р. вже нас було із 50; приступили і дівчата, робили вправи зі стрічками».

МАРШ СОКОЛІВ

Соколи, Соколи, ставаймо в ряди,
Нас поклик «бодрімось» взиває.
В здоровому тілі здорові душі,
Де сила, там воля витає.

Як славно, бувало, козацькі сини
Боролись до смерти-загину,
Боротись будемо, Соколи, всі ми,
За Русь, Русь святу, Україну!

Лети же, Соколе, далеко в степи,
У гори, луги та лимани!
Прапор наш сокільський високо неси,
Під ним най народ вольний стане!

Як славно, бувало, козацькі сини. . . і т.д.

Разом же, Соколи, ставаймо в ряди!
У бій за прапором, гей, сміло,
До праці для Неньки у вічні часи
Несімо все душу і тіло.

Як славно, бувало, козацькі сини. . . і т.д.

Джерела

1. Про студентську пресу найбільше матеріялу подано у таких працях: Аркадій Животко — «Історія Української Преси», скрипт, виданий УТГІ; Р. Паладійчук — «Українська Студентська Преса до Війни», стаття у «Студентському Шляху» ч. 5-6, за вересень-жовтень 1931; Володимир Янів — «Українська Студентська Преса», стаття у «Визвольному Шляху» ч. 12 за грудень 1978 р. (у 1979 році розглядає проф. Янів історію студентської преси після 1914 р.).

2. Про «Сокіл» найбільше матеріялу взято з календаря «Вісті з Запорозжя» на 1914 рік, Львів 1913, видано накладом «Вістей з Запорозжя» (ст. 224). І далі використано ряд статей-спогадів, зокрема: Степан Шах: «Львів — Місто Моеї Молодости», частина I. Мюнхен. Остап Грицай: «У 'Сокола-Батька', Львів, 1913. М. М-ич: «Сокільство як Вияв Національної Активізації», Чернівці, 1934. Про «Сокіл» у Нью-Йорку написав Мирон Сурмач у щоденнику «Свобода» за 27.12.1984: «Про Січовиків в Америці».

Огляди, рецензії

Володимир ЖИЛА

ЩЕ ОДИН ПОТУЖНИЙ ПЕРЕКЛАД

Альфонсо Састре, *«Чета проти смерти»*. З еспанської мови переклав Микола М. Палій. Буенос-Айрес: Вид. Юліяна Середяка, 1985).

У наші дні ні одна національна література не може нормально розвиватися без обміну нагромадженим досвідом з літературами інших народів. Це важливе явище спілкування проходить споконвіку за допомогою перекладу — відтворення змісту й форми літературного твору, написаного однією мовою засобами іншої мови. Показовими здобутками цього є збагачення духовими цінностями, життєвим досвідом та новими вміннями кращого зображення дійсності.

За останні роки у нас дещо поповнилась бібліотека перекладів. З'явилися переклади з еспанської, італійської, грецької мов тощо. Багато тут причинився Микола М. Палій, який, почавши з 1956 р., переклав сім еспанських творів (повісті, оповідання, драми). Його останнім перекладом є п'єса *«Чета проти смерти»* (*“Escuadra hacia la muerte”*) Альфонса Састре. Автор (нар. 1926 року), один з визначних еспанських драматургів післявоєнного періоду, заслуговує на увагу заради своєї техніки й тематики. Його мова проста, але багата й по-мистецьки стилізована. В своїх творах він старається наблизити глядача до драматурга й навпаки. Він хоче перевиховати публіку й дати сильний поштовх до становлення соціального театру, з обов'язковим виявом людських інтересів. Його захоплює театр «експериментальний», дія якого проходить в неозначеному часі, а у фабулі помітна лаконічна скупість слів, підсилювана несподіваними ударами, висловлена уїдливо, а часто й філософічно, щоб доповнити «решту інтриги».

Добрим прикладом твору для такого театру є *«Чета проти смерти»*, прем'єра якої відбулася в Мадридському театрі Марії Герреро в 1953 р. Прем'єра була дуже успішна й стала «першим голосним екзистенціальним криком післявоєнного еспанського театру». Проте після третьої вистави, не зважаючи на великий успіх, *«Чету проти смерти»* було заборонено рішенням цензури. В пресі почалися дискусії навколо її сюжету, завершення та поглядів автора на життя. Састре у відповідь критикам сильно виступив проти «театру пристосування» і закликав до плекання театру не естетичного, а соціального. Причина була, мабуть, у тому, що він спрямовував усі свої зусилля не на розвагу й заробітки, а на «перевиховання світу». Його цікавили поважні життєві справи, які вимагали глибокої аналізи. Крім цього, він вважав, що еспанській драматургії бракує

справжньої трагедії, і тому почав писати трагічні твори й ними дуже дорожив, а критикам відповідав, що «драматург має обов'язок писати те, що йому диктує його душа, та що письменник повинен сказати все, що він хоче висловити у п'єсі».

Састре вважає свою творчість реалістичною, але без фотографічного відтворення. Перекладач і інші критики не дуже схильні погодитися з таким визначенням. Вони вважають, що творчість Састре є лише відносно реалістична, бо «її дії часто проходять в уявних країнах і в дуже неопределених історичних періодах часу», що порушує вимоги реалізму щодо дійсності й історичності.

П'єса «Чети проти смерти» своєю технікою і суттю є дуже оригінальна. Дія її проходить під час третьої світової війни, на невідомій території. Дієві особи — кримінальні злочинці, яких військова команда (невідомо яка й без відомого осідку) призначила на фронтову лінію, з якої немає вороття. Їх вишколює садист підстаршина Гобан, який тримає групу в залізній дисципліні. Очікуючи великої офензиви, вояки розповідають про свої злочини з минулого, чи вірніше сповідаються. Говорять вони від себе й від інших собі подібних. Важливе тут те, що Састре своїх персонажів не виправляє, не навертає і не примушує глядача повірити, що вони колись звільняться від тиранії Гобана й перетворяться в нормальних людей. Користаючи з свят Різдва, вони безтямно впиваються і вбивають підстаршину Гобана. Злочинний вчинок декому з них дає свободу, інших приводить до зневіри — втрати мети й потреби жити далі. Безраді, вони розходяться і кожен зазнає трагічної долі. У драмі все має своє виправдання, або, як пише М. Палій у вступному слові, «своє місце і свою місію». Тут автор передає глядачам важливе доручення чи послання. При тому, він вміло послуговується старим літературним правилом, що до того поки «п'єса стане драмою, у ній найперше мусить бути якесь доручення (місія)».

Драма поділена не на дії, а на частини, а частини на сцени. Цей технічний поділ вказує на основну суть нового поняття драми. У першій частині подано розвиток дії, а в другій розкрито її трагічні наслідки. Мова «Чети проти смерти» — проста, безпосередня. І тому вона зробила великий вплив на післявоєнного еспанського глядача, передусім на молодь. Вона показала новий погляд на життя й новий концепт театру, в якому публіка емоційно переживає події, що проходять на сцені.

Український переклад виконано потужно. М. Палій охопив усе, а найголовніше дух оригіналу. Він не обмежився якоюсь стороною поняття «точности», а врахував усі потрібні елементи, щоб відтворити дійсність першотвору, характери персонажів, глибину фабули, розв'язку зав'язки тощо. Його переклад напевно викличе в душі українського читача (може, зчасом і глядача) сильний відгомін. Твір вразить своїм безкомпромісовим протестом і вимогами нового. Перекладений твір читається і сприймається природно й вільно, хоча до свідомості закрадається думка, що міра впливу навіть найкращого перекладу завжди в чомусь відстає від міри впливу оригіналу.

У книзі зустрічаємо деякі дрібні огріхи. Примітки до українського вступного слова опрацьовано повністю по-англійськи, що виглядає дещо неприродно. Малюнок на обгортці занадто статичний, не викликає потрібного враження, щоб ввести читача у суть драми. Також краще було б

вжити в заголовку слово «чота», бо її командира Гобана і так названо чотовим.

Одначе, згадані дрібні недоліки аж ніяк неспроможні применшити значення видання, що розкриває перед нами нові здобутки модерного драматичного твору.

А. В. Б.

БУДЬМО СПАДКОЄМЦЯМИ ІДЕЙ І ПОЛІТИКИ ПОЛК. Є. КОНОВАЛЬЦЯ

Повищий заголовок повинен був бути моттом для всіх доповідей Студійної Конференції, присвяченої полк. Євгенові Коновальцеві, що відбулася заходами Організації Українського Визвольного Фронту в Торонто 2-го жовтня 1988 р. в Українському Культурному Центрі при вулиці Крісті. Підготовчий комітет очолював М. Заверуха, організаційною й інформаційною сторінками займався інж. Б. Гірник, а програмовою — д-р А. Бедрій. Присутніх понад 300 осіб. Керівниками сесій були: д-р А. Бедрій в заступстві хворої mgr. М. Шкамбари, mgr. Т. Буйняк і mgr. С. Харко.

Помимо того, що від смерті Полковника в Роттердамі з руки вбивці, висланого з Москви, проминуло понад пів століття, то багато чого з ситуації сьогодні є подібне до ситуації в 1920 і 30 роках. Ціллю студійної конференції було саме окреслити тодішню дійсність, пізнати проблеми, які стояли тоді перед українським національно-визвольним рухом, і як їх розв'язував полк. Євген Коновалець.

Першим доповідачем був д-р Богдан Стебельський, який в доповіді «Вплив полк. Є. Коновальця на молодь 20-их та 30-их років» ствердив, що Полковник здобув собі довір'я і авторитет тисячів молодих патріотів своєю виразною безкомпромісовою принциповістю щодо боротьби за УССД, своїм випромінюючим оптимізмом і вірою в перемогу, своєю динамічною активністю, що приносила успіхи. Такої динамічної віри в українську націю і її призначення в колі інших націй і такої свідомості в необхідність боевої визвольної організації потрібно й сьогодні якнайбільше! Молодь переконував аргумент про те, чому ми втратили державу в 1920 році, а втратили її саме тому, що не ставили на першому місці закріплення держави. Після її втрати, ми мусимо, — завжди настоював Полковник, — на першому місці ставити відвоювання УССД, без якої ми не забезпечимо життя нації в жодній ділянці. Тому Коновалець беззастережно апробував першу точку «Декалогу Українського Націоналіста»: «Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї». Сьогодні дехто забуває цей принцип, надіючись задовольнитися куцою автономією в рамках «єдиної-неделімої» з ласки Горбачова, подібно як це було з «українізацією» і НЕП-ом у 1920 роках. Для реалізації свого найважливішого принципу Коновалець сприяв ростові волюнтаристичного світогляду в членів ОУН, тобто жертвенно чинної боротьби власними організованими силами народу.

З доповіддю д-ра Стебельського була пов'язана чергова доповідь на тему «Полк. Є. Коновалець — послідовний соборник», яку добре опрацю-

вав мгр. Орест Стеців. Він вдало показав, що коновальцевий принцип боротьби за соборну українську державу є не менше актуальний сьогодні, як у двадцятих чи тридцятих роках. ОУН під керівництвом Коновальця виросла у всенародну організацію у великій завдяки безкомпромісовому й послідовному відстоюванню Коновальцем соборницького принципу. ОУН відтоді бореться у рівній мірі й за приналежність до української держави Кубані, Лемківщини, Буковини, Закарпаття, Стародубщини, Криму і Полісся. Коновалець відкинув концепції ЗУНР і УНР, які відійшли в двадцятих роках від славного Універсалу Соборности з 22-го січня 1919 року, і за це Полковник згодом виріс у всенародну постать. Коновалець у великій мірі «засипав Збруч», спричинений окупантами і несоборницькими концепціями. На прикладі сьогоднішньої Вірменії (за Нагорний Карабах) бачимо, як відстоювання у найвищій ступені соборницького принципу мобілізує нарід під націоналістичні прапори. Також боротьба мадярів за Семигород штовхає їх на позиції соборницького націоналізму. Це саме явище спостерігаємо в Сербії (за долю сербів у Косово). Піднесім і ми, як це робив Коновалець, змаг за соборність у суверенній державі всіх українських земель! Такими соборниками-націоналістами стали спадкоємці Євгена Коновальця — бандерівці.

Третю доповідь прочитала п-і Оксана Романишин, яка зібрала об'ємистий матеріал про «Націоналістичне жіноцтво в добі полк. Є. Коновальця», про десятки чільних провідниць, про їхні функції й жертви. З того часу по сьогодні в політичному революційно-підпільному русі активне українське жіноцтво. Слухаючи цю доповідь, приходив на думку запит: чи сьогодні не замало активне жіноцтво в революційно-націоналістичному русі? Це питання було на устах доповідачки.

Черговою темою було «Формування ідеології українського націоналізму в добі полк. Є. Коновальця на основі літературних творів», яку виголосила мгр. Аріядна Стебельська. У центрі вона поставила Дмитра Донцова, який з'єднав біля «Літературно-Наукового Вісника» групу націоналістичних поетів, письменників, літературних критиків і теоретиків. Під керівництвом Донцова цей гурт виховував ціле покоління націоналістів-революціонерів, відоме під назвою «тридцятників», на високоякісних ідеалістів-волютаристів, які чинами і посвятою життя здійснювали в ОУН-УДП-УПА заповіді Євгена Коновальця. Головною властивістю їхньої етики було чітке протиставлення до опортуністичних течій і революційне побороювання цілої системи, накиненої Україні окупантами, включно з їхніми колябарантами-запроданцями.

На черзі говорив мгр. Роман Зварич про полк. Євгена Коновальця як ініціатора, основника та провідника ОУН. Молодий мислитель знаменито схопив основні властивості коновальцевого задуму ОУН як авангардної організації людей, всеціло відданих справі боротьби за УССД проти окупантів на основі концепції Української Національної Революції. Свій задум полк. Коновалець здійснив, і за одне десятиліття викристалізував спаяну когорту, яка переродила мільйони українців із пасивних малоросів на національно високосвідомих борців за свої національні й людські права. Це були «краєвики»-революціонери, вплив яких досі помітний в народі. Висновок: і сьогодні необхідна авангардна, боева, націоналістична організація для боротьби проти російського імперіялізму за відвоювання УССД.

Наступним доповідачем був мгр. Нестор Щербій, який порушив малообговорювану тему «ОУН і ворожі агентури в 30-их роках». Доповідач поставив собі завдання накреслити нарис великих ворожих кампаній, які йшли проти ОУН із різних сторін — з Росії, з Польщі, з Німеччини та інших країн, і як їм протиставилася ОУН під проводом полк. Коновальця. Нарис показав величезну енергію, яку вжили вороги української державности, щоб розкладати, компромітувати, пенетрувати, провокувати, зводити на манівці ОУН. Таких доповідей потрібно якнайбільше, бо сьогодні, за Горбачова, російська імперія веде колосальну кампанію проти ОУН-бандерівців, що подібна до періоду полк. Коновальця, лише більше рафіновану, вживаючи модерних наукових і технологічних засобів, а її працівниками є високоспеціалізовані фахівці різних ділянок: кібернетики, психології, психіатрії, соціології, мовознавства тощо. Горбачовська політика «перестройки» і «гласності» подібна до підривної розкладової політики НЕП-у й «українізації» двадцятих років, які розголосили ілюзію автономности УСРС і сприяли націонал-комуністичним тенденціям, поширюючи міт про т.зв. «національні республіки» та втягаючи національні сили на яв «радянських» форумів. Большевицький дезінформ двадцятих років завдав великих ударів українській нації. Але прийшла реакція у формі Організації Українських Націоналістів під проводом полк. Євгена Коновальця, яка змела з поверхні землі змінівиховщину й опортунізм. Перемогла концепція конфронтації національних сил з російськими.

У третій сесії ми заслухали зворушливу доповідь військовика, підполк. Мирослава Маланяка про Євгена Коновальця як націоналіста-військовика, який впровадив у політичну організацію військові елементи дисципліни, карности, ієрархічності, відповідальности, дружности. Колосальною заслугою Коновальця було насичення націоналістичної організації свідомістю, що для визволення України і закріплення держави необхідна власна військова сила. Його заслугою для народу було підготовлення сотень націоналістів на добрих військовиків, які свій іспит здали і на Закарпатті, і в рядах ДУН, і в лавах УПА. Такий наголос на ролі військового чинника треба й нам ставити сьогодні.

Останню доповідь на тему «Полк. Є. Коновалець — основник зовнішньої політики ОУН» прочитав д-р Олег Романишин, який проаналізував стан після втраченої держави 1920 р., коли українська політика була поділена на два табори: пропольський (УНР), який сприяв явній діяльності українців у межах польської окупаційної системи мирними засобами в змаганні за національні права; другий табір (ЗУНР) сприяв проросійській советофільській орієнтації для поборювання польської окупації західніх земель. Полк. Коновалець виступив проти обидвох цих несоборницьких і несамостійницьких орієнтацій та сформував незалежницьку визвольну політику, оперту на власні сили народу, безкомпромісово ворожу до всіх окупантів. Його емісари були і в Центральній Європі, і в Японії, і у Великій Британії, і на Балканах, і в балтицьких державах. Чільним переємником Коновальцевої зовнішньої політики був член його Проводу Ярослав Стецько, який вивів Україну на міжнародній форум, а потім через Антибольшевицький Блок Народів монтував спільний фронт визвольних рухів усіх уярмлених Росією націй.

З листів до Редакції

До Хвальної Редакції
«Визвольного Шляху»

Вельмишановні Панове!

Залучую чек на суму 20 фунтів на пресфонд «Визвольного Шляху» з нагоди появи п'ятсотого (500) числа, якого я є постійним читачем (від 1-го числа, січень 1948 р.). Підкреслюю розвиток «Визвольного Шляху», що позначувався переходом з циклоstileвого видання на фототипічний, а вкінці на друк книжкового формату, що постав завдяки українським націоналістам та піддержці української громадськості у Великій Британії.

Я особливо вдячний Редакції і Співробітникам «Визвольного Шляху» за опрацювання важливих проблем, що відносяться до української визвольної політики, і за наукові, історичні, політичні, літературні і культурні матеріали. Також за незмінне його політичне обличчя, що серед змінних хвиль політичної кон'юнктури міжнародного порядку і в обличчі різних ситуацій на українському форумі, додержується незмінної настанови, що «тільки власними силами і революційною боротьбою здобудемо Українську Самостійну Соборну Державу», чого ми є свідками нині, що діється в наших сусідніх державах.

Прошу прийняти мої вітання і побажання дальших успіхів у гуртуванні українства в рядах Українського Визвольного Руху для основної мети, що для неї віддано служить «Визвольний Шлях».

Щастя Вам Боже!

В. Бойчук, Англія

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРІЯ:

*M. Petruszczak
Waltzmanstr. B. A/Z 2.
Salzburg-Aigen.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain
75261 PARIS Cedex 06.*

АВСТРАЛІЯ:

*Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
902 Mount Alexander Road,
Essendon, Victoria, 3040.*

КАНАДА:

*The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3.*

АРГЕНТИНА:

*W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 — BS AIRES.*

НІМЕЧЧИНА:

*"Schlach Peremohy"
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd, Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

США:

*Mr. H. Cebrij
136-2nd Ave.,
New York, N.Y., 10003.*

Чикаго і околиця:

*Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights, Ill. 60656.*

ПІД УВАГУ

Дирекція УВС, УІС і УЦІС, Адміністрація, Редакція і Друкарня УВС і «Визвольного Шляху» просять взяти під увагу, що від неділі 6-го травня 1990 року початкові телефонічні числа (код) змінилися зі 01 на 071, себто: 071-607 6266/7. Ця зміна коду відноситься і до факсу УЦІС.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ, СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ, ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.
